

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ»**

**Η πολιτισμική και συμβολική κατασκευή της εθνικής ταυτότητας και μνήμης
στις επετείους του 1821**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Νικόλας Ζώης
Α.Μ.: 5218Μ005**

ΑΘΗΝΑ 2021

Τριμελής Επιτροπή

Ανδρέας Νοταράς, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Νίκη Μαρωνίτη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Αλίκη Αγγελίδου, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Νικόλας Ζώης, 2021

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
Εισαγωγή	8
Θεωρητικό πλαίσιο	11
Τα έθνη απέναντι στο παρελθόν τους	11
Τελετουργίες, μνήμη και ταυτότητα	13
Μερικά αναλυτικά εργαλεία	19
1871: Η πρώτη απόπειρα για μοναδικότητα	22
Τα προεόρτια	22
Η επιστροφή ενός ιεράρχη	27
1930: Η μεγάλη εκατονταετηρίδα του έθνους	31
Ο παράγοντας του πολέμου	31
Μικρές και μεγάλες επιτροπές	32
Οι εορτασμοί κορυφώνονται	35
Προσθαφαιρέσεις της ταυτότητας και της μνήμης	40
1971: Μια μνημειώδης αποτυχία	43
Οι αρετές των Ελλήνων	43
Οι δυσκολίες μιας διπλής επανάστασης	45
2021: εορτάζοντας το έθνος εν μέσω πανδημίας	49
Οι ετοιμασίες μιας ακόμα αναγέννησης	49
Δράσεις και εκδηλώσεις «εμβληματικού χαρακτήρα»	53
Ωρα για επανασύσταση	56
Συμπεράσματα	63
Βιβλιογραφία	68

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρεί να προσεγγίσει τους τρόπους με τους οποίους οι έννοιες της εθνικής μνήμης και της εθνικής ταυτότητας συγκροτήθηκαν πολιτισμικά και συμβολικά στο πλαίσιο των επετείων της 25^{ης} Μαρτίου 1821 και συγκεκριμένα εκείνων που πραγματοποιήθηκαν στα πενήντα, στα εκατό, στα εκατόν πενήντα και στα διακόσια χρόνια από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης. Η έμφαση στα τέσσερα αυτά «ιωβηλαία» του αγώνα των Ελλήνων για ανεξαρτησία δίνεται επειδή οι εκάστοτε πολιτικές αρχές που τα διοργάνωσαν διεκδίκησαν κάποια μοναδικότητα στην ιστορία της επετείου, αλλά και γιατί η μεταξύ τους χρονική απόσταση δύναται να φωτίσει ποικίλα ιστορικά, κοινωνιολογικά και ανθρωπολογικά ζητήματα που μεταβάλλονται ανάλογα με τη συγκυρία.

Έπειτα από μια σκιαγράφηση ορισμένων βασικών θεωρητικών παραδοχών για τη σχέση των εθνών με το παρελθόν τους, για τις επινοητικές διαδικασίες που το νοσηματοδοτούν μέσα από εθνικές επετείους και ενθυμητικές τελετές, αλλά και για το πώς τα παραπάνω συναρθρώνονται με τις λειτουργίες της εθνικής μνήμης και της εθνικής ταυτότητας, η εργασία θα στραφεί στους εορτασμούς της 25^{ης} Μαρτίου που διοργάνωσε το ελληνικό κράτος το 1871, το 1930 (αφού το 1921 οι επίσημες τελετές αναβλήθηκαν λόγω της Μικρασιατικής Εκστρατείας), το 1971 και τέλος, το 2021.

Στο πρώτο ιωβηλαίο, ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανέγερση ορισμένων κομβικών εθνικών μνημείων, η τελετουργική μετακομιδή των οστών του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε', καθώς και η αναδιαμόρφωση του εθνικού παρελθόντος που αυτές οι επετειακές εκδηλώσεις σηματοδότησαν. Στο δεύτερο, παρατηρείται μια συστηματικότερη οργάνωση των εορτασμών, η οποία συνοδεύτηκε από περισσότερες τελετουργικές δραματοποιήσεις και επιτελέσεις του παρελθόντος, αλλά και από επιπλέον απόπειρες διαχείρισης της εθνικής ταυτότητας. Ο τρίτος εορτασμός φανερώνει τη σημασία του σχεδιασμού μιας επετείου, καθώς και τις ταυτοτικές αντιφάσεις του καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου, ενώ στον τέταρτο, τον τόνο δίνει η πανδημία που στο μεταξύ ενέσκηψε στον πλανήτη: το τελετουργικό λεξιλόγιο περιορίζεται εδώ, όμως ορισμένα βασικά μηνύματα της επετείου, όπως η λεγόμενη επαναγνωριμία με τον συλλογικό εαυτό και ο αναστοχασμός πάνω στο εθνικό παρελθόν, μεταδίδονται καθαρά και μέσα από νέους διαύλους.

Οι τέσσερις εθνικές επέτειοι παρουσιάζουν και αμετάβλητα και προσαρμόσιμα μορφολογικά και περιεχομενικά χαρακτηριστικά, τα οποία ωστόσο

δεν βασίζονται τόσο σε αυθαίρετες επινοητικές διαδικασίες νοηματοδότησης της εθνικής μνήμης και ταυτότητας, όσο σε ανασυνθέσεις τους, που εξαρτώνται από τις στοχεύσεις της εξουσίας και από το εκάστοτε ιστορικό και πολιτισμικό συμφραζόμενο. Τέλος, διατυπώνονται ορισμένες προτάσεις για περαιτέρω έρευνα, σχετικά με το αποτύπωμα της 200ετηρίδας της Ελληνικής Επανάστασης και τα νέα επικοινωνιακά πεδία αναδιαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας και μνήμης σε έναν διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο.

Λέξεις κλειδιά: 25^η Μαρτίου 1821, εθνικές επέτειοι, εθνική μνήμη, εθνική ταυτότητα, πολιτικές τελετουργίες.

Cultural and symbolic formation of national memory and identity in the anniversaries of 1821

Nikolas Zois

Abstract

The present paper attempts to examine the ways in which national memory and national identity were formed culturally and symbolically within the anniversary of the Greek Revolution of 25th March 1821 and especially within the celebrations that took place in its 50th, 100th, 150th and 200th commemoration. The focus on these four “jubilees” of Greece’s struggle for independence is based on the hypothesis that each time the respective political authorities claimed a unique place in the history of the anniversary. Furthermore, the time period that these four commemorations span makes them a useful tool in highlighting various historical, sociological and anthropological issues that arise in each context.

After describing some basic theoretical assumptions regarding firstly the relationship of nations with their past, secondly the inventive processes that conceptualize this past through anniversaries and commemorative rituals and third, the ways in which all these are linked with the functions of national memory and national identity, this paper will focus on the March 25th celebrations that the Greek state organized in 1871, in 1930 (since the planned celebrations of 1921 were postponed due to the Greco-Turkish War of 1919–1922), in 1971 and eventually, in 2021.

In the first jubilee, the emphasis is being given on the construction of national monuments, on the ritual transport of the corpse of the Greek-orthodox patriarch *Gregorios the 5th* and on the reshaping of the national past that these events signaled. In the second jubilee, the celebrations are organized more systematically while at the same time they are complemented by additional ritual dramatizations and performances and also by new efforts to manage national identity. The third celebration reveals the importance of designing a commemoration as well as the contradictions of the dictatorial regime of the time, while in the fourth anniversary the tone is largely being set by the coronavirus pandemic: the ceremonial vocabulary has been reduced, but the central messages of the celebration, e.g. a certain

reacquaintance with the collective self and a necessary reflection on the national past, remain clear and are being conveyed through new channels as well.

The four national commemorations share some invariable and some adjustable characteristics. These characteristics however do not stem only from inventive processes that give meaning to national memory and national identity in an arbitrary way, but also from reconstructions that depend on the existing purposes of the authorities and on the historical and cultural context. Finally, some further research propositions are being outlined, regarding the aftermath of the 200th anniversary of the Greek Revolution and the unprecedented, communicative ways of shaping the national memory and national identity in a world that is constantly changing.

Keywords: 25th March 1821, national anniversaries, national memory, national identity, political rituals.

Εισαγωγή

Στις 21 Οκτωβρίου 2020, η επιτροπή «Ελλάδα 2021», αρμόδια για τη διοργάνωση της 200^{ης} επετείου της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, ανάρτησε στο διαδίκτυο ένα βίντεο¹ που έμοιαζε να προοικονομεί με πολλαπλούς τρόπους τους επικείμενους εορτασμούς. Ήταν επενδυμένο μουσικά με το τραγούδι του Διονύση Σαββόπουλου «Ας κρατήσουν οι χοροί» και απεικόνιζε νεαρούς Έλληνες και Ελληνίδες, καλοντυμένους και γελαστούς, που μεταξύ άλλων ερμήνευαν και δραματοποιούσαν τους στίχους του τραγουδιού. Ως σκηνικό είχε επιλεγθεί το Παναθηναϊκό Στάδιο, που για την περίπτωση είχε φωτιστεί με σύγχρονο στίλ, ενώ στις κερκίδες του προβαλλόταν όλη σχεδόν η πινακοθήκη των ηρώων και των ηρωίδων του 1821. Ωστόσο, το κοινό που παρακολούθησε το βίντεο είχε ποικίλες απόψεις για το μήνυμά του. Όπως φάνηκε τις επόμενες μέρες στα social media αλλά και στα παραδοσιακά μέσα μαζικής ενημέρωσης, κάποιοι το βρήκαν αισιόδοξο, συγκινητικό και κατάλληλο για το σκοπό που επιτελούσε, ενώ άλλοι αναρωτήθηκαν αν η Ελλάδα είναι, όπως υπονοείται στο βίντεο, τόσο «αρτιμελής», «καλοντυμένη», «λευκή», «ενθουσιασμένη» και αν το παρελθόν της μοιάζει τόσο απλοϊκό και ανώδυνο².

Στόχος της ανά χείρας διπλωματικής εργασίας δεν είναι να απαντήσει σε κανονιστικά ερωτήματα περί του τί ακριβώς είναι η Ελλάδα ή πώς πρέπει να αναπαρίσταται, μια επιφύλαξη που κάθε άλλο παρά οφείλεται στο γεγονός ότι οι εορτασμοί και οι τελετές της 200^{ης} επετείου της Ελληνικής Επανάστασης έχουν εν πολλοίς περιοριστεί λόγω της πανδημίας. Βασική μας υπόθεση είναι ότι, αντί να τίθενται παρόμοια, μάλλον αναπάντητα ερωτήματα (και πριν προκύψουν ενδεχομένως και άλλες αντίστοιχες αντιπαραθέσεις), περισσότερο χρήσιμη είναι μια ψηλάφηση αφενός των όσων σχετικών έλαβαν χώρα σε αντίστοιχες περιπτώσεις στο παρελθόν και αφετέρου, των όσων συμβαίνουν μέχρι τη στιγμή που γράφεται το παρόν πόνημα: στις επετείους με άλλα λόγια και στις τελετές που πραγματοποιήθηκαν (και σε ένα βαθμό πραγματοποιούνται) για να τιμήσουν τα πενήντα, τα εκατό, τα εκατόν πενήντα και τα διακόσια χρόνια από τον αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία τους. Ο λόγος για τα περίφημα «ιωβηλαία» της 25ης

¹ Επιτροπή Ελλάδα 2021. [Greece 2021]. (2020, 21 Οκτωβρίου). «Ας κρατήσουν οι χοροί» - Το βιντεοκλίπ της επετείου των 200 χρόνων μετά την Επανάσταση. [αρχείο video]. Διαθέσιμο στο <https://youtu.be/W2KUxkA9JFw>.

² Επτακοίλη, Γ. (2020, Οκτώβριος, 24). «Ας κρατήσουν οι χοροί» για το '21. *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/culture/561130033/as-kratisoyn-oi-choroi-gia-to-21/>.

Μαρτίου του 1821, που προτιμώνται εδώ ως αντικείμενο έρευνας, καθώς από τη φύση τους διεκδικούν μια ξεχωριστή θέση στην ιστορία της επετείου και αντανakλούν ποικίλα ιστορικά, κοινωνιολογικά και ανθρωπολογικά ζητήματα σχετικά με τη μελέτη του εθνικισμού.

Για την ακρίβεια, όσον αφορά στην καθιέρωση της 25ης Μαρτίου ως εθνικής επετείου της Ελλάδας, ενδιαφέρον παρουσιάζει καταρχήν η προφανής αλλά και αξιερεύννητη σύνδεση του θρησκευτικού και του ιστορικού χαρακτήρα της ημέρας. Η συγκεκριμένη «ελληνική ιδιαιτερότητα» έχει χαρακτηριστεί από τον David McCrone (2009) ως ένα «εορταστικό ταχυδακτυλουργικό, που επιτρέπει σε μια χώρα με πληθυσμό κατά το 98% ελληνορθόδοξο να τα έχει όλα δικά της» (McCrone, 2009, σ. 18). Η φράση αυτή του McCrone φαίνεται να υπονοεί στοχευμένες διαδικασίες παραγωγής και διαμόρφωσης του νοήματος της εθνικής επετείου, κάτι που στη μελέτη του εθνικισμού και των τελετουργιών του, δεν είναι βέβαια πρωτοφανές. Όπως θα επιχειρήσουμε να δείξουμε παρακάτω, η εθνική μνήμη και ταυτότητα καθώς και η αφήγηση, η αναπαράσταση αλλά και η αναθεώρησή τους, είναι συστατικό στοιχείο των εθνικών τελετών, ειδικά όσων έχουν ενθυμητικό και αναμνηστικό χαρακτήρα.

Πιο συγκεκριμένα, θα στραφούμε στις εθνικές επετείες που έλαβαν χώρα το 1871, το 1930 (αφού το 1921 οι επίσημοι εορτασμοί αναβλήθηκαν λόγω της Μικρασιατικής Εκστρατείας) το 1971 και σε ένα βαθμό το 2021, προκειμένου να ψηλαφήσουμε τον τρόπο με τον οποίο τα τέσσερα «ιωβηλαία» του 1821 αποτέλεσαν μια μορφή πολιτισμικής και συμβολικής κατασκευής της εθνικής ταυτότητας και εθνικής μνήμης, στο πλαίσιο της οποίας έχει σημασία το τι μνημονεύεται, τι λησμονείται, από ποιον και για ποιον. Ας σημειωθεί ωστόσο, ότι στόχος μας δεν είναι να εντοπιστούν οι πλασματικές αναπαραστάσεις και προσεγγίσεις του εθνικού παρελθόντος, όσο να δειχθεί ο βαθμός στον οποίο η διαχείριση της εθνικής μνήμης και ταυτότητας διέπεται από κανόνες και πρακτικές τελετουργικής, θρησκευτικής, συμβολικής και εν τέλει πολιτισμικής φύσης, που δεν συνιστούν μόνο φορμαλιστικά εκφραστικά μέσα της εξουσίας, αλλά στόχο έχουν να ενσταλάξουν ή να ενεργοποιήσουν στα υποκείμενα αξίες, συμπεριφορές, φαντασιακές αφηγήσεις και αναστοχασμούς για το κληρονομημένο παρελθόν, καθώς και ελπίδες ή οράματα για το μέλλον.

Ειδικά ως προς τις χρονικές κατηγορίες του παρελθόντος και του μέλλοντος, η ανά χείρας εργασία φιλοδοξεί να σκιαγραφήσει τον τρόπο με τον οποίο αυτές

εντάχθηκαν στον γενικότερο ιστορικό χρόνο του έθνους, μέσα από επανενεργοποιήσεις, επικαιροποιήσεις, εργαλειοποιήσεις και αναθεωρήσεις ιστορικών γεγονότων και προσώπων. Τέτοια γεγονότα και πρόσωπα, είτε συνδέονται με την Επανάσταση του 1821 είτε όχι, «πρωταγωνιστούν» μέχρι ενός σημείου στις τέσσερις μεγάλες εθνικές επετείους της και απεικονίζονται σε σύμβολα, μνημεία, τελετές και κάθε είδους αναπαραστάσεις και επιτελέσεις, συναποτελώντας ένα πεδίο όχι μόνο γνωσιολογικής, αλλά και βιωματικής πρόσληψής τους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει εδώ και η σχετικά σταθερή εμφάνιση των εννοιών του θανάτου και κυρίως της αναγέννησης του έθνους, καθώς και εκείνων του εθνικού ήρωα, του μάρτυρα ή απλώς του σημαντικού προσώπου, που επίσης θεωρούνται κομβικές και χαρακτηριστικές ορισμένων εθνικών επετείων και τελετουργιών.

Η δομή της εργασίας είναι χρονολογική και χωρίζεται σε τέσσερα βασικά κεφάλαια. Στο πρώτο θα ασχοληθούμε με την επέτειο που εορτάστηκε το 1871 και ειδικότερα με τη μετακομιδή των λειψάνων του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε' καθώς και με ορισμένα από τα πρώτα εθνικά μνημεία που ανεγέρθηκαν από το ελληνικό κράτος. Το δεύτερο κεφάλαιο θα εστιάσει στην εκατονταετηρίδα που εξ αναβολής πραγματοποιήθηκε το 1930 καθώς και στη συστηματική οργάνωσή της, στις τελετουργικές δραματοποιήσεις που εμφανίστηκαν στο πλαίσιο της, αλλά και στις πτυχές της εθνικής ταυτότητας που στη διάρκειά της περιθωριοποιήθηκαν. Κατόπιν, θα στραφούμε στην επέτειο που επιχείρησε να εορτάσει το καθεστώς της 21ης Απριλίου ενσωματώνοντας τις δικές του αφηγήσεις περί εθνικού παρελθόντος, ενώ τέλος, θα επιχειρήσουμε να καταγράψουμε και κάποιες πτυχές της τρέχουσας 200ετηρίδας, που αν και έχει αποδυναμωθεί τελετουργικά λόγω της πανδημίας, εξακολουθεί να επιτελεί τον εν πολλοίς αναθεωρητικό της ρόλο, αξιοποιώντας και νέους τρόπους απόδοσης νοήματος στο μνημονεύόμενο γεγονός.

Η μέθοδος που θα ακολουθηθεί περιορίζεται εκ των πραγμάτων στην επισκόπηση ενός μέρους της σχετικής βιβλιογραφίας, αλλά επιστρατεύει όπου είναι δυνατόν και επετειακές εκδόσεις, κρατικά έγγραφα, κινηματογραφήσεις τελετών, συνεντεύξεις, τηλεοπτικές μεταδόσεις, καθώς και διαδικτυακές και διάφορες άλλες πηγές. Ως πρώτη κατευθυντήρια γραμμή της έρευνάς μας, θα κρατήσουμε την παρατήρηση του Clifford Geertz (1980) ότι η ερμηνεία ενός πολιτισμού προϋποθέτει αφενός την περιγραφή των συμβολικών του μορφών σαν καθορισμένες εκφράσεις και αφετέρου την πλαισίωσή τους με τη νοηματική δομή στην οποία ανήκουν. Οι ειδικότεροι θεωρητικοί μας άξονες θα αναλυθούν αμέσως παρακάτω.

Θεωρητικό πλαίσιο

Τα έθνη απέναντι στο παρελθόν τους

Ας μας επιτραπεί να ξεκινήσουμε με μια γενική διατύπωση, όχι για την έννοια του έθνους, εγχείρημα ολισθηρό και δύσκολο, αλλά για την έννοια του παρελθόντος και για τις χρήσεις του από τα έθνη στο εκάστοτε παρόν. Σύμφωνα με τον J. H. Plumb (1969/1978), ο άνθρωπος, από τις αρχές της καταγεγραμμένης ιστορίας του,

χρησιμοποιεί το παρελθόν με ποικίλους τρόπους: για να αναζητήσει τις καταβολές του είδους του και να εξηγήσει τον σκοπό του, για να καθαγιάσει πολιτικούς θεσμούς και να νομιμοποιήσει ταξικές δομές, για να διατυπώσει ηθικά παραδείγματα, για να ξαναζωντανέψει πολιτισμικές και παιδαγωγικές δομές, για να ερμηνεύσει το μέλλον και για να επενδύσει με μια αίσθηση προορισμού τη ζωή τόσο των ατόμων όσο και των εθνών. Σε όλες τις κοινωνίες, το παρελθόν υπάρχει ως κάτι το ζωντανό, κάτι που χρησιμοποιείται μέρα με τη μέρα, γενιά με τη γενιά, αδιάκοπα. Μάλιστα, όσο μεγαλύτερο επίπεδο μόρφωσης διαθέτει μια κοινωνία, όσο πιο σύνθετη είναι, τόσο πιο πολύπλοκες είναι αυτές οι χρήσεις του παρελθόντος και τόσο πιο ισχυρό το αποτύπωμά τους. (Plumb, 1969/1978, σ. 11).

Η χρήση αυτή του παρελθόντος, εξηγεί ο Plumb, δεν είναι μόνο υποκειμενική, αλλά βασίζεται και σε υπαρκτές «πρώτες ύλες». Καθώς ο άνθρωπος είναι γεμάτος περιέργεια και ικανός να λειτουργήσει ως ένας πολύ ακριβής παρατηρητής, το παρελθόν που αξιοποιεί για να συντηρήσει είτε τον εαυτό του είτε τις κοινωνίες του, δεν είναι ποτέ μια απλή επινόηση. Περιλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος εκείνων που πράγματι συνέβησαν στη φυλή ή στο έθνος στο οποίο ο άνθρωπος ανήκει, καθώς και εκείνων που συνέβησαν στους προγόνους του, αν ο ίδιος είναι βασιλικό πρόσωπο ή αν προέρχεται από ιερατική ή στρατιωτική κάστα. Σε κάθε περίπτωση, η αίσθηση του παρελθόντος συνδέεται συνήθως στην ανθρώπινη συνείδηση και με μια αίσθηση περί μέλλοντος, κάτι που ισχύει στις κοινωνίες της Δύσης όσο και στις κοινωνίες της Ανατολής, ανεξαρτήτως της γραμμικότητας ή της κυκλικότητας του χρόνου που αυτές υιοθετούν (Plumb, 1969/1978, σ. 12).

Από την άλλη, και αφήνοντας πλέον κατά μέρος τις φυλές και τους προγόνους, ο Ernest Renan είχε παρατηρήσει ότι ειδικά όσον αφορά στα έθνη, η συγκρότησή τους διέθετε και άλλα, κατασκευασμένα χαρακτηριστικά. Όπως ανέφερε σε μια περίφημη διάλεξη με τίτλο «Τι είναι έθνος» που έδωσε στη Σορβόνη (1882/1993), «η λήθη και θα έλεγα ακόμα και η ιστορική πλάνη, είναι ουσιαστικός παράγοντας της δημιουργίας του έθνους (...)». Η ενότητα επιτυγχάνεται πάντα

βάνανουσα (...). Η ουσία ενός έθνους έγκειται στο ότι όλα τα άτομα έχουν πολλά κοινά πράγματα, καθώς επίσης και ότι όλοι έχουν λησμονήσει πολλά πράγματα». (Renan, 1882/1993, σ. 33).

Σχεδόν έναν αιώνα αργότερα μετά τον Ernest Renan, ο συνονόματός του Ernest Gellner (1983/1992) θα εμβάθυνε με διαφορετικό τρόπο στις διαδικασίες συγκρότησης και δημιουργίας των εθνών. Ειδικότερα, και όσον αφορά στη σχέση που συνδέει τα έθνη με τα κράτη, ο Gellner θα παρατηρούσε μεταξύ άλλων ότι και τα δύο είναι τυχαία ενδεχόμενα, όχι απαραίτητα προορισμένα να ενωθούν και να αλληλοσυμπληρωθούν, αλλά ανεξάρτητα, παρά τα όσα διατείνεται ο εθνικισμός (Gellner, 1983/1992, σ. 22). Ο ρόλος του τελευταίου φαίνεται να προηγείται όλων, πράγμα που σημαίνει επίσης ότι αντίθετα από τα παράγωγά του, ο εθνικισμός μόνο τυχαίος δεν είναι. Όπως λέει χαρακτηριστικά ο Gellner,

τα έθνη γεννιούνται από τον εθνικισμό και όχι το αντίστροφο. Ομολογουμένως, ο εθνικισμός χρησιμοποιεί την προϋπάρχουσα, ιστορικά κληροδοτημένη πληθώρα των πολιτισμών και τον πολιτισμικό πλούτο, παρ' όλο που τα χρησιμοποιεί πολύ επιλεκτικά και συνήθως τα μετασχηματίζει ριζικά. Είναι έτσι δυνατόν να αναβιώσουν νεκρές γλώσσες, να εφευρεθούν παραδόσεις, να αποκατασταθούν εντελώς φανταστικές αρχέγονες καθαρότητες. Αυτή όμως η πολιτισμικά δημιουργική, ευφάνταστη, σαφώς εφευρετική όψη της εθνικιστικής φλόγας, δεν θα έπρεπε να οδηγήσει κανέναν στο εσφαλμένο συμπέρασμα πως ο εθνικισμός είναι ένα τυχαίο, τεχνητό ιδεολογικό εφεύρημα (...). Τα πολιτισμικά κουρέλια και μπαλώματα που χρησιμοποιούνται από τον εθνικισμό είναι συχνά αυθαίρετα ιστορικά εφευρήματα. Κάθε παλιό κουρέλι και μπάλωμα θα μπορούσε να κάνει τη δουλειά. Κατά κανέναν όμως τρόπο δεν έπεται πως η ίδια η αρχή του εθνικισμού, σε αντίθεση προς τις μορφές που τυχαίνει να διαλέγει για τις ενσαρκώσεις της, είναι έστω και στο ελάχιστον συμπτωματική και τυχαία (...). Ο εθνικισμός δεν είναι αυτό που δείχνει και πάνω απ' όλα δεν είναι αυτό που δείχνει στον εαυτό του. Οι πολιτισμοί τους οποίους ισχυρίζεται πως υπερασπίζεται και αναβιώνει αποτελούν συχνά δικές του επινοήσεις ή τους τροποποιεί τόσο πολύ που γίνονται αγνώριστοι (Gellner, 1983/1992, σ. 107).

Τελικά, σύμφωνα με τον Gellner, ο εθνικισμός προσομοιάζει με τη θρησκευτική λατρεία όπως την ανέλυσε ο Émile Durkheim (αφού και στο εθνικιστικό πλαίσιο η κοινωνία λατρεύει τρόπον τινά τον εαυτό της) και αν έπρεπε να τον περιγράψουμε, θα λέγαμε μεταξύ άλλων ότι «είναι, κατ' ουσίαν, η γενική επιβολή μιας υψηλής κουλτούρας στην κοινωνία, όπου προηγουμένως χαμηλοί πολιτισμοί είχαν καταλάβει τις ζωές της πλειοψηφίας, κάποτε δε και του συνόλου του πληθυσμού» (Gellner, 1983/1992, σ. 109).

Την ίδια περίοδο με τον Ernest Gellner, ο Eric Hobsbawm (1983/2004) θα είχε ακόμα περισσότερα να πει, όχι μόνο για την πολύπλοκη αλληλεπίδραση παρελθόντος

και παρόντος, αλλά και για μία πτυχή της που στο μεταξύ είχε παρατηρηθεί σε μεγάλη χρονική και γεωγραφική έκταση: την απεικόνισή της σε δημόσιες τελετουργίες και συμβολισμούς. Περιγράφοντας αυτό που ονόμασε «επινοημένη παράδοση», ο Hobsbawm έκανε λόγο για ένα σύνολο πρακτικών «οι οποίες συνήθως διέπονται, φανερά ή σιωπηρά, από αποδεκτούς κανόνες και με τελετουργική ή συμβολική φύση, και οι οποίες επιδιώκουν να ενσταλάξουν ορισμένες αξίες και κανόνες συμπεριφοράς μέσω επανάληψης, γεγονός που αυτόματα συνεπάγεται τη συνέχεια με το παρελθόν» (Hobsbawm, 1983/2004, σ. 10).

Εκκινώντας από τη Βρετανική μοναρχία με τις δημόσιες τελετουργικές εκδηλώσεις της και εμπλουτίζοντας το επιχείρημά του με πλήθος παραδειγμάτων από διάφορες χώρες, θεσμούς και κοινωνικές ομάδες, ο Hobsbawm χαρακτηρίζει και αυτός πλασματική τη σχέση των επινοημένων παραδόσεων με το παρελθόν, καθώς τις αντιμετωπίζει ως αποκρίσεις όχι τόσο σε παλιές συνθήκες και καταστάσεις, όσο σε καινούριες, που παραπέμπουν στις πρώτες, επιχειρώντας να τις παρουσιάσουν ως σταθερές και αμετάβλητες. Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ ωστόσο, δεν είναι η όποια ιστορική ακρίβεια του φαινομένου που μελετά ο Hobsbawm, αλλά ο τρόπος λειτουργίας του και οι ιδιότητες που εντοπίζει σε αυτό. Έτσι, σύμφωνα πάντα με τον Βρετανό ιστορικό, οι επινοημένες παραδόσεις επιστρατεύουν παλιά υλικά, μεγάλο απόθεμα των οποίων συσσωρεύεται στο παρελθόν κάθε κοινωνίας, ενώ την ίδια στιγμή, στο παρόν, «μια επεξεργασμένη γλώσσα συμβολικής πρακτικής και επικοινωνίας είναι πάντα διαθέσιμη» (Hobsbawm, 1983/2004, σελ. 14). Ως προς τα χαρακτηριστικά και τους σκοπούς τους, οι επινοημένες παραδόσεις και η γλώσσα τους καθιερώνουν ή συμβολίζουν κοινωνική συνοχή και ιδιότητα μέλους ομάδων, πραγματικών ή τεχνητών κοινοτήτων, ενώ παράλληλα ενδέχεται να καθιερώνουν ή να νομιμοποιούν θεσμούς, κοινωνική θέση ή σχέσεις εξουσίας, καθώς και να εγχαράσσουν πεποιθήσεις, συστήματα αξιών και συμβάσεις συμπεριφοράς, με όλες αυτές τις λειτουργίες να απορρέουν από ένα αίσθημα ταυτοποίησης με μια κοινότητα όπως το έθνος (Hobsbawm, 1983/2004, σ. 19).

Τελετουργίες, μνήμη και ταυτότητα

Από τη μεριά τους, οι Philip Corrigan και Derek Sayer (1985) επισημαίνουν ότι το ίδιο το ρεπερτόριο των δραστηριοτήτων και των θεσμών που ταυτίζονται με το κράτος είναι καταρχήν πολιτισμικά σχήματα («cultural forms»), τα οποία διαθέτουν

συγκεκριμένη κεντρικότητα στον αστικό πολιτισμό. Τα κράτη εκφράζονται μέσα από τις λανθάνουσες τελετουργίες τους, οι οποίες συνιστούν δηλώσεις που ορίζουν λεπτομερώς τις αποδεκτές μορφές και απεικονίσεις της κοινωνικής δραστηριότητας καθώς και της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας. Τα κράτη ρυθμίζουν με τρόπους εμπειρικά προσδιορισμούς ένα μεγάλο κομμάτι της κοινωνικής ζωής και υπό αυτή την έννοια δεν σταματούν ποτέ να «μιλούν» (Corrigan & Sayer, 1985, σ. 3).

Επιπλέον, από το ευρύ σύνολο των κοινωνικών ιδιοτήτων του ανθρώπου –από τους πιθανούς τρόπους με τους οποίους μπορεί να βιωθεί η κοινωνική ζωή- οι κρατικές δραστηριότητες ενθαρρύνουν πειστικά ένα μέρος, τη στιγμή που περιστέλλουν, περιθωριοποιούν και υπονομεύουν ένα άλλο, κάτι που έχει τεράστιες και σωρευτικές πολιτισμικές επιπτώσεις στο πώς οι άνθρωποι προσδιορίζουν τους εαυτούς τους και τη θέση τους στον κόσμο. Οι κρατικοί φορείς επιχειρούν να προσδώσουν μοναδιαία και ενοποιητική έκφραση σε κατά τα άλλα πολύπλευρες και διαφοροποιημένες ιστορικές εμπειρίες ομάδων της κοινωνίας, των οποίων οι ιδιαιτερότητες –ως προς την τάξη, το φύλο, την εθνοτική καταγωγή («ethnicity»), την ηλικία, τη θρησκεία, το επάγγελμα, την εντοπιότητα- δεν γίνονται αποδεκτές. Έτσι, το κράτος είναι ένα συγκεντρωτικό εγχείρημα, το οποίο εκπροσωπεί τους ανθρώπους ως μέλη μιας συγκεκριμένης κοινότητας, η οποία συνοψίζεται στην έννοια του έθνους. Εναλλακτικές μορφές συλλογικής και ατομικής ταυτοποίησης (και αυτοκατανόησης), καθώς και οι κοινωνικές, πολιτικές και ατομικές πρακτικές που αυτή η ταυτοποίηση θα συνεπαγόταν, στερούνται νομιμοποίησης. Αυτά τα πολιτισμικά σχήματα του κράτους αποκτούν μεγάλη σημασία και βάρος μέσα από τις ίδιες τις διαδικασίες και τις τελετουργίες του (Corrigan & Sayer, 1985, σ. 5).

Έπειτα από όλα τα παραπάνω ίσως έχει αρχίσει να διαφαίνεται μια κάποια σχέση μεταξύ των επινοητικών διαδικασιών και πρακτικών του εθνικού κράτους από τη μια και της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας που αυτές ενθαρρύνουν και συμβολίζουν από την άλλη. Σε αυτή τη σχέση αναφέρεται καταρχήν ο Anthony Smith (1991) όταν παρατηρεί ότι

δεν μπορούμε να αντιληφθούμε τα έθνη και τον εθνικισμό απλώς σαν ιδεολογία ή μορφή πολιτικής, αλλά πρέπει να τα αντιμετωπίσουμε και σαν πολιτισμικά φαινόμενα. Επομένως, ο εθνικισμός, η ιδεολογία και το κίνημα, πρέπει να σχετιστούν στενά με την εθνική ταυτότητα, μια πολυδιάστατη έννοια, και να επεκταθούν ώστε να συμπεριλάβουν συγκεκριμένη γλώσσα, αισθήματα και σύμβολα (Smith, 1991, σ. vii).

Σε άλλη μελέτη του, ο Anthony Smith (2014) τονίζει τη μεγάλη σημασία των τελετουργιών και των επιτελέσεων, χωρίς τις οποίες είναι αμφίβολο αν θα μπορούσαν τα εθνικά αισθήματα και ιδανικά να ενσωματωθούν στους ευρείς πληθυσμούς του νεότερου κόσμου και να αναπαραχθούν διαγενεακά. Οι μνημονικές τελετουργίες είναι πανταχού παρούσες στην ιστορία του εθνικισμού και διακρίνονται από μια κανονικότητα που επικυρώνει τον ειδικό τους ρόλο στη διαμόρφωση και στην αναπαραγωγή των εθνών. Άλλοτε πάλι, χαρακτηρίζονται από μια «δική τους ζωή» η οποία γοητεύει γενιές πολύ μακρινές χρονικά από το μνημονευόμενο γεγονός, κάτι που επιτυγχάνεται από την «ντιρκεμιανή» ιδιότητα των τελετών και τελετουργιών να δέχονται μεν προσθήκες και τροποποιήσεις στη διάρκεια του χρόνου, αλλά να διατηρούν σε αξιοσημείωτο βαθμό ακέραιη τη μορφολογική συνοχή τόσο της κατασκευής τους, όσο και της επιτέλεσής τους (Smith, 2014, σ. 21). Εξαιτίας αυτής της συνοχής και σταθερότητας, οι οποίες τροφοδοτούνται κυρίως από τους κρατικούς θεσμούς και τους ιδεολόγους τους, συνεχίζει ο Smith, η μελέτη των εθνικών τελετών δεν πρέπει να αγνοεί το ρόλο των ελίτ στη διαμόρφωσή τους. Παράλληλα, η ανάλυση των εθνικών τελετών και τελετουργιών προϋποθέτει μια θεμελίωση στο ιστορικό τους συμφραζόμενο (περισσότερο από ό, τι στο άμεσο παρόν τους) καθώς και μία γνώση των παραδόσεων, των συμβόλων, των μύθων και των αναθυμήσεων που μοιράζονται τα μέλη της εθνικής κοινότητας (Smith, 2014, σ. 22).

Ειδικότερα, περιγράφοντας ορισμένα γενικά χαρακτηριστικά των εθνικών τελετών, ο Smith τις διαχωρίζει καταρχήν σε εορταστικές και μνημονικές: οι πρώτες αναφέρονται σε ιδρυτικά ορόσημα ενός έθνους, όπως η διακήρυξη της ανεξαρτησίας του, η θέσπιση του συντάγματός του κ.λπ., ενώ οι δεύτερες, που κυρίως θα μας απασχολήσουν εδώ (αν και όχι χωρίς να συνομιλούν με χαρακτηριστικά της πρώτης κατηγορίας), μνημονεύουν κυρίως τις θυσίες εκείνων που έχασαν τη ζωή τους για χάρη της εθνικής κοινότητας (Smith, 2014, σ. 23). Και οι μεν και οι δε έχουν την ιστορία τους, οι απαρχές της οποίας εντοπίζονται εν πολλοίς στις τελετές της Γαλλικής Επανάστασης και κατόπιν, μέσω Γερμανίας, φτάνουν σε ολόκληρη σχεδόν την Ευρώπη. Φυσικά, η ιστορία είναι ακόμα πιο σημαντική όταν εμβαθύνουμε στις τελετές και στις επετείους ενός συγκεκριμένου έθνους: καθώς αυτές προϋποθέτουν ένα είδος παρελθόντος το οποίο ανανεώνεται ή ξεπερνιέται από την εθνική (ανα)γέννηση, επόμενο είναι, οι κάθε λογής ημέρες ανεξαρτησίας ή απελευθέρωσης, να υπονοούν και το αντίθετό τους, δηλαδή περιόδους καταπίεσης και υποταγής. Έτσι, παρατηρεί ο Smith, «πρέπει να λάβουμε υπόψη μας και το προϋπάρχον φορτίο

εθνικής ιστορίας, τις μνήμες, τις παραδόσεις, τα σύμβολα και τις αξίες του, αν θέλουμε να εκτιμήσουμε το βαθμό στον οποίο οι εθνικές τελετές συμβάλουν στη διαμόρφωση ή έστω στην αναμόρφωση/μετασχηματισμό του έθνους» (Smith, 2014, σ. 27).

Ένα άλλο χαρακτηριστικό που κρίνει σημαντικό ο Smith είναι η επαναληπτικότητα. Αντίθετα λ.χ. με τα προσκυνήματα στον Μεσαίωνα που ήταν μάλλον ατομική υπόθεση, οι εθνικές εορτές

είναι ετησίως επαναλαμβανόμενες και δια παντός αμετακίνητες ημερολογιακά συλλογικές τελετουργίες, οι οποίες λαμβάνουν χώρα ανεξαρτήτως των επιθυμιών και των διαθέσεων των πολιτών, γιατί αυτό που αφηγούνται είναι η αδιάκοπη ύπαρξη του έθνους, ο ακατάπαυστος θάνατος και η παλιγγενεσία του, η απaráμιλλη ικανότητά του να υποφέρει και να αναγεννιέται (Smith, 2014, σ. 29).

Ως προς τις λειτουργίες των εθνικών τελετών, ο Smith επισημαίνει ότι αυτές, ειδικά στις κοινωνίες μεγάλης κλίμακας, δεν μπορούν μεν να διαχωριστούν από τις τελετουργικές πρακτικές των πολιτών που συμμετέχουν σε αυτές, αλλά ούτε και από την κρατική επίβλεψή τους και τις δραστηριότητες των ελίτ. Επιπλέον, η διατήρηση, έστω σε κάποιο βαθμό, της αρχικής μορφής τους, η αέναη ομοιότητά τους, η τακτικότητα και η διαρκής επανάληψή τους, γίνονται, αφού επιδοκιμαστούν από τον λαό, και μέρος της απήχυσής τους. Έτσι, «η σταθερή τελετουργική δραστηριότητα παραμένει κομμάτι του εθνικού τοπίου προσδοκιών και λειτουργεί σαν μια δεδομένη άγκυρα σε ιερές εθνικές αξίες και παραδόσεις» (Smith, 2014, σ. 33).

Σημαντική επίσης είναι η δραματοποίηση των εθνικών τελετουργιών, η οποία διενεργείται μέσω της ατμόσφαιρας, των αναπαραστάσεων και των συμβολισμών τους και φέρνει στο νου των συμμετεχόντων μνήμες ένδοξων μαχών και θυσιών, καθιστώντας προσβάσιμα και «αληθινά» τα αφηρημένα εθνικά ιδανικά. Τέτοιες μνήμες και ιδανικά διασώζονται και σε εμβληματικές και φαινομενικά αυθεντικές αφηγήσεις και απεικονίσεις γεγονότων και προσώπων, στις οποίες έχει σημασία και ο ρόλος της τέχνης. Ειδικότερα, οι καλλιτέχνες

έχουν κατορθώσει να δημιουργήσουν εικόνες που παράγουν ηθικά διδάγματα μέσα από την υποστασιοποίηση του ήρωα, της ηρωίδας και της «παραδειγματικής αρετής» τους και να καλλιεργήσουν μια ιδιαίτερη ατμόσφαιρα μέσα από «αυθεντικές» τοποθεσίες και σκηνικά. Οι ψηλαφητές μνήμες της θυσίας ενός Λεωνίδα (...), μιας Ιωάννας της Λωραίνης, ενός στρατηγού Βολφ, μπορούν έτσι να λειτουργήσουν στο πλαίσιο ολόκληρης της εθνικής κοινότητας

ως πρόδρομοι και ως πρότυπα της αυτοθυσίας που πρέπει να κάνουν και τα μέλη της, αλλά και ως παραδείγματα της διαρκούς ανανέωσης και εθνικής αναγέννησης στην οποία αυτά προσβλέπουν (Smith, 2014, σ. 34).

Από τη μεριά του, ο Paul Connerton (1989/1999), αφού τονίσει ότι «ο έλεγχος της μνήμης μιας κοινωνίας ρυθμίζει σε μεγάλο βαθμό την ιεραρχία της εξουσίας» (Connerton, 1989/1999, σ. 1) και ότι «οι εικόνες του παρελθόντος νομιμοποιούν συνήθως την κοινωνική τάξη του παρόντος» (Connerton, 1989/1999, σ. 3) κατόπιν αναλύει ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά των μνημονικών ή ενθυμητικών τελετών μιας κοινότητας. Αναλυτικότερα, οι ενθυμητικές τελετές δεν λειτουργούν απλώς ως εκφραστικά μέσα, ούτε διακρίνονται μόνο από φορμαλισμό και σίγουρα η επίδρασή τους δεν περιορίζεται στον χρόνο και στον τόπο πραγματοποίησής τους. Η επαναληπτικότητά τους υπονοεί μια συνέχεια με το παρελθόν, ενώ ο συμβολισμός τους (ειδικά αν μιλάμε για πολιτικές τελετουργίες) απηχεί συγκεκριμένες αντιλήψεις για το πώς λειτουργεί μια κοινωνία στην οποία η εξουσία κατανέμεται άνισα. Κάποια συστατικά τους είναι μεταβαλλόμενα, κάποια είναι αμετάβλητα, και πάντως μπορούν, όπως και οι μύθοι, να αναγνωστούν ως συμβολικά κείμενα της κοινότητας, τη στιγμή που η γλώσσα τους είναι τυποποιημένη αλλά και επιτελεστική (Connerton, 1989/1999, σ. 58). Επίσης, στην επικράτεια της νεωτερικότητας επηρεάζονται από την αντίφαση μεταξύ της τάσης για αδιάκοπη μεταβολή και αέναη αλλαγή αφενός και της ανάγκης για μια εικονική επανάληψη σταθερών μοτίβων αφετέρου, η οποία αρθρώνεται ημερολογιακά, λεκτικά και χειρονομιακά (σ. 65). Όπως και να έχει, το σημαντικότερο είναι αυτό που τελικά μνημονεύεται. Σύμφωνα με τον Connerton, στις ενθυμητικές τελετές

μία κοινότητα θυμάται την ταυτότητά της όπως την αναπαριστά και την εξιστορεί μια κυρίαρχη αφήγηση (...). Είναι μια αντίληψη του παρελθόντος σαν ένα είδος συλλογικής αυτοβιογραφίας, με σαφή γνωσιακά συστατικά. Ωστόσο (...) μια τελετή δεν είναι ημερολόγιο ή χρονικό. Η κυρίαρχη αφήγησή της είναι κάτι παραπάνω από μια ιστορία που ειπώνεται και γίνεται αντικείμενο στοχασμού. Είναι η αναπαράσταση μιας λατρείας («a cult enacted») (Connerton, 1989/1999, σ. 70).

Η ειδική σχέση μεταξύ μνήμης και εθνικής ταυτότητας έχει μελετηθεί ενδελεχώς από τον John R. Gillis (1994). Ταυτότητα και μνήμη, λέει ο Αμερικανός ιστορικός, είναι βέβαια αλληλοεξαρτώμενες. Ο πυρήνας μιας ατομικής ή συλλογικής ταυτότητας, μια αίσθηση αμετάβλητης στο χώρο και στο χρόνο ομοιότητας,

υποστηρίζεται από τη διαδικασία της ενθύμησης, ενώ παράλληλα, αυτό που ενθυμείται καθορίζεται από την προϋποτιθέμενη ταυτότητα. Την ίδια στιγμή ωστόσο,

οι ταυτότητες και οι μνήμες αλλάζουν στην πορεία του χρόνου κι αυτό συσκοτίζεται από το γεγονός ότι αναφερόμαστε και στα δύο σαν να επρόκειτο για υλικά αντικείμενα: στη μνήμη σαν κάτι που πρέπει να ανακτηθεί και στην ταυτότητα σαν κάτι που πρέπει να εντοπιστεί. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι δεν είναι σταθερά αντικείμενα, αλλά αναπαραστάσεις ή κατασκευές, φαινόμενα μάλλον υποκειμενικά, παρά αντικειμενικά. (...) Αναθεωρούμε διαρκώς τις μνήμες μας, προκειμένου να ταιριάζουν με την τρέχουσα ταυτότητά μας. (...) Και το έργο της μνήμης, όπως κάθε σωματικό ή πνευματικό έργο, εντάσσεται σε περίπλοκες σχέσεις, ταξικές, εξουσίας, φύλου, που ορίζουν τι ενθυμείται (ή τι λησμονείται), από ποιον και για ποιον σκοπό (Gillis, 1994, σ. 3).

Επιπλέον, συμπληρώνει ο Gillis, η σύνδεση μνήμης και ταυτότητας είναι στην ουσία της ιστορική και η πράξη της μνημόνευσης είναι εξ ορισμού κοινωνική, αλλά και πολιτική. Περιλαμβάνει τη συνεργασία ατομικής και συλλογικής μνήμης, τα αποτελέσματα της οποίας μοιάζουν με συναινετικά, αλλά είναι παράγωγα έντονης διαμάχης, αντιπαλότητας, ή ακόμα και καταστροφής. Έστω κι έτσι, ήδη από τον 19ο αιώνα, τα έθνη επιδίδονται στη λατρεία του εαυτού τους διαμέσου του παρελθόντος τους, πραγματοποιώντας τελετές και επετείους μνήμης σε τέτοιο βαθμό που οι ιεροί τόποι τους και οι ιερές για εκείνα χρονικές περίοδοι έγιναν το κοσμικό αντίστοιχο των βωμών και των αγίων ημερών (Gillis, 1994, σ. 19).

Μιλώντας πάντως για ιερούς εθνικούς τόπους, μια αναφορά αξίζει ο Pierre Nora. Σε ένα από τα έργα του για τους λεγόμενους «τόπους μνήμης», τους ορίζει ως εξής: «είναι κάθε σημαντική οντότητα, υλική ή μη υλική στη φύση της, η οποία χάρη στην ανθρώπινη βούληση ή στην επεξεργασία του χρόνου έχει μετατραπεί σε συμβολικό στοιχείο της μνημονικής κληρονομιάς μιας κοινότητας» (Nora, 1996, σ. xvii).

Στην κλασική μελέτη του για τους «τόπους μνήμης», ο Nora (1989) συμπεριλαμβάνει σε αυτούς μνημεία, εμβλήματα, κτίρια, τελετές και αντικείμενα, των οποίων η αναγκαιότητα προκύπτει μεν στα μεταπολεμικά χρόνια, αλλά έχει ρίζες ακόμα πιο βαθιές. Η συνείδηση μιας τομής με το παρελθόν, η αίσθηση μιας μνήμης που χρειάζεται ενίσχυση, η επιστράτευση της ιστορίας από κοινωνίες που ανησυχούν ότι λησμονούν το παρελθόν τους και επομένως πρέπει να το αναδιοργανώσουν, η εξιστόρηση της εθνικής προόδου, η ανάγκη μιας εθνικής νοηματοδότησης του παρόντος που απαιτεί τεκμηρίωση στο όλο και πιο μακρινό παρελθόν αλλά και

προετοιμασία για το μέλλον, είναι μερικοί μόνο από τους λόγους εμφάνισης των «τόπων μνήμης» (Nora, 1989, σ. 10). Όσο μάλιστα οι κοινωνίες «αποτελεσματικοποιούνται», όσο η εθνική μνήμη παύει να είναι αυθόρμητη, τόσο περισσότερο πρέπει να οργανώνονται εορτασμοί, να διατηρούνται οι επείγει, να δημιουργούνται αρχεία, να εκφωνούνται λόγοι και να συντηρούνται δραστηριότητες που ειδάλλως δεν θα συνέβαιναν αβίαστα. Οι «τόποι μνήμης» υφίστανται γιατί χωρίς επαγρύπνηση για πράξεις που μνημονεύουν το παρελθόν, η ιστορία θα ξεπεράσει τις κοινότητες που καταφεύγουν σε αυτό. Όπως λέει χαρακτηριστικά ο Nora, «στηρίζουμε τις ταυτότητές μας σε τέτοια προπύργια, αλλά αν αυτό που υπερασπίζονται δεν απειλούταν, δεν θα χρειαζόταν να τα οικοδομήσουμε. Αντιστρόφως, αν οι μνήμες που περικλείουν αφήνονταν ελεύθερες, θα ήταν άχρηστες» (Nora, 1989, σ. 12).

Μερικά αναλυτικά εργαλεία

Θα πρέπει να τονίσουμε εδώ, ότι αντίθετα με τις ερευνητικές κατευθύνσεις που ίσως υπονοεί μια αναφορά στους συνήθως δημόσιους «τόπους μνήμης» του Nora, εμείς, στην ενασχόλησή μας με την πολιτισμική και συμβολική κατασκευή της εθνικής ταυτότητας και μνήμης στις επετείους του 1821, δεν θα στραφούμε στα μεθοδολογικά εργαλεία που προέρχονται από το πεδίο της λεγόμενης «δημόσιας ιστορίας». Η επιλογή μας αυτή οφείλεται στην ίδια τη φύση του κλάδου. Σύμφωνα με τον ορισμό που δίνει ο Χάρης Εξερτζόγλου (2020) η δημόσια ιστορία αναφέρεται στις πρακτικές και στους λόγους που χρησιμοποιούν το παρελθόν για τις ανάγκες του παρόντος, είτε αυτό γίνεται ρητά, είτε όχι -που είναι και το συνηθέστερο. Η δημόσια ιστορία ενδιαφέρεται για τους τρόπους με τους οποίους προσλαμβάνονται ορισμένες πτυχές του παρελθόντος από κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες και από θεσμούς στο παρόν (Εξερτζόγλου, 2020, σ. 19). Επιπλέον, οι πρακτικές που περιλαμβάνονται στο πεδίο ενδιαφέροντος της δημόσιας ιστορίας συνιστούν εν πολλοίς «μια διαδικασία εκδημοκρατισμού, στο μέτρο που οι αναπαραστάσεις εκείνες του παρελθόντος που ανάγονται στη δημόσια ιστορία, συνδέονται με ζητήματα δικαίωσης τα οποία δεν έχουν υποστηριχτεί επαρκώς ή με ζητήματα ταυτότητας που μεταφέρονται στο παρελθόν» (Εξερτζόγλου, 2020, σ. 21). Ωστόσο, όπως εξηγεί η Χριστίνα Κουλούρη (2020), η δημόσια ιστορία είναι περισσότερο κλάδος σπουδών παρά εργαλείο

ανάλυσης. Δεν μπορεί να αξιοποιηθεί για τη μελέτη των σχέσεων ταυτότητας και μνήμης καθώς δίνει μεγαλύτερη έμφαση στην κατανάλωση παρά στην παραγωγή της γνώσης για το παρελθόν, για αυτό και είναι καταλληλότερη για φαινόμενα του 21^{ου} αιώνα. (Κουλούρη, 2020, σ. 34).

Στην παρούσα εργασία, έχοντας ως οδηγό όσα αναφέραμε για τη σχέση μεταξύ κρατών και εθνών, για τα πολιτισμικά σχήματα που προκύπτουν εντός αυτής της σχέσης, για τις επινοητικές διαδικασίες που αναβιώνουν το παρελθόν, για τη σύνδεση εθνικής ταυτότητας και μνήμης και για τις ιδιότητες και τις λειτουργίες των εθνικών τελετών, θα στραφούμε περισσότερο στη διαδικασία παραγωγής των εθνικών επετείων από το ελληνικό κράτος (το οποίο εξάλλου, από κοινού με τις ελίτ και με τις κοινωνικές ομάδες που το πλαισιώνουν ορίζει τις εθνικές αργίες και το τυπικό των τελετών τους), και ελάχιστα στην αποτελεσματικότητα των επετείων και στην πρόσληψή τους από τις μάζες. Κάτι τέτοιο θα ήταν αντικείμενο μιας άλλης εργασίας, ανάλογης έκτασης και διαφορετικής θεωρητικής πλαισίωσης.

Ένα σημαντικό εργαλείο ανάλυσης θα αποτελέσει επίσης η έννοια της «πολιτισμικής μνήμης», η οποία, όπως την όρισε ο Jan Assmann (1995),

περικλείει αυτό το σώμα επαναχρησιμοποιήσιμων κειμένων, εικόνων και τελετουργιών που είναι συγκεκριμένες για κάθε κοινωνία σε κάθε εποχή και των οποίων η «καλλιέργεια» εξυπηρετεί τη σταθεροποίηση και μεταβίβαση της αυτοεικόνας της συγκεκριμένης κοινωνίας. Σε μια τέτοια συλλογική γνώση για το παρελθόν, κατά ένα μεγάλο βαθμό (αλλά όχι αποκλειστικά), κάθε ομάδα βασίζει την επίγνωση της ενότητας και της ιδιαιτερότητάς της (Assmann, 1995, σ. 132).

Ακολουθώντας τον παραπάνω ορισμό του Assmann και βασιζόμενοι στη διαπίστωσή του ότι «βασική λειτουργία των μνημονικών τελετών είναι η μεταβίβαση της πολιτισμικής μνήμης και η συγκρότηση ταυτότητας» (Assmann, 1992/2017, σ. 196), θα εντάξουμε στη μελέτη μας, όπου είναι δυνατόν, όχι μόνο τις επίσημες τελετές και πρακτικές με τις οποίες το ελληνικό κράτος τιμά τις επετείους για τα πενήντα, τα εκατό και τα εκατόν πενήντα χρόνια από την Επανάσταση του 1821, αλλά και τις ενδεχόμενες εικονικές αναπαραστάσεις και επιτελέσεις που τις πλαισιώνουν, προκειμένου να μιμηθούν ή να αναβιώσουν την εμπειρία του παρελθόντος μέσα στο παρόν, με στόχο τη διατήρησή της στο μέλλον.

Τέλος, θεωρούμε πολύτιμες και σχετικές με το αντικείμενό μας τις παρατηρήσεις της Lynette Spillman (1997), η οποία, στη συγκριτική μελέτη της για

τις εθνικές επετείους των ΗΠΑ και της Αυστραλίας, διαπιστώνει τον ευμετάβλητο και ποικιλόμορφο χαρακτήρα των μοτίβων έκφρασης της εθνικής ταυτότητας. Ίσως η ενδεχομενικότητα των μοτίβων αυτών να οφείλεται στα πολλά και διαφορετικά είδη νοημάτων και αξιών που απαρτίζουν την εθνική ταυτότητα (Spillman, 1997, σ. 3) και παρόλο που η τελευταία μπορεί να προσεγγιστεί μέσα από ερωτήματα όπως «τι μοιραζόμαστε» και «ποια είναι η θέση μας στον κόσμο», η έκφρασή της στους εθνικούς εορτασμούς είναι ενίοτε δύσκολη στη σύλληψη. Το εμπόδιο αυτό οδηγεί την Spillman στην υιοθέτηση ενός πολύπλευρου μοντέλου προσέγγισης των εθνικών επετείων, το οποίο θα ακολουθήσουμε και εμείς σε κάποιο βαθμό, εστιάζοντας κατά το δυνατόν στις τρεις πτυχές του: την περιγραφή του συμβολικού ρεπερτορίου των εθνικών επετείων το οποίο χρησιμοποιείται μεταφορικά από το κράτος, την ψηλάφηση του ιστορικού και πολιτισμικού συμφραζόμενου στο οποίο αυτό το ρεπερτόριο παράγεται και τη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους τους προσδίδεται εθνικό νόημα (Spillman, 1997, σ. 7).

1871: Η πρώτη απόπειρα για μοναδικότητα

Τα προεόρτια

Η 25^η Μαρτίου, η πρώτη εθνική επέτειος της Ελλάδας, καθιερώθηκε με διάταγμα του βασιλιά της χώρας, Όθωνα Α' το 1838, προκειμένου να μνημονεύσει την έναρξη της Επανάστασης του 1821, που οδήγησε στην απελευθέρωση της Ελλάδας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και στην ανακήρυξή της σε ανεξάρτητο βασίλειο. Ως ενθυμητική επέτειος, η 25^η Μαρτίου φιλοδοξούσε να διασώσει τη σημασία της Επανάστασης στη συνείδηση όλων των μελλοντικών γενεών του έθνους, τονίζοντας ταυτόχρονα την ενότητά του. Για την ακρίβεια, όπως παραθέτει η Χριστίνα Κουλούρη (2012), η επέτειος καθιερώθηκε μεν από τον βασιλιά, αλλά κατά κάποιο τρόπο και συλλογικά, «κατά κοινήν του έθνους ευχήν» και διαθέτοντας ισχύ μεγαλύτερη από τους περιορισμούς του χρόνου: το βασιλικό διάταγμα έκανε λόγο για μια εορτή καθιερωμένη «εις το διηνεκές». Ο χαρακτήρας της ήταν προφανώς εθνικός, είχε όμως αποκτήσει και θρησκευτική χροιά, ήδη από τα προηγούμενα χρόνια, όταν κρατικοί αξιωματούχοι υποστήριζαν την ημερολογιακή ταύτισή της με τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου. Η σύνδεση ενός αγώνα εθνικής απελευθέρωσης, με μια χριστιανική γιορτή για τη χαρμόσυνη αναγγελία της επικείμενης γέννησης ενός θεού, δεν ήταν τυχαία. Η έναρξη της Επανάστασης του 1821 παρουσιαζόταν ως ημέρα αναγέννησης ενός έθνους που ως τότε ήταν «νεκρό» και επομένως, η 25^η Μαρτίου συνιστούσε εκτός από όλα τα άλλα και μια διακριτή τομή με το παρελθόν του (Κουλούρη, 2012 σ. 198).

Το συμβολιστικό λεξιλόγιο του πρώτου εορτασμού της 25^{ης} Μαρτίου έμοιαζε να προέρχεται από όσα καθιστούσαν εκείνη την εποχή το ελληνικό κράτος περήφανο και σταθερό. Περιλάμβανε βασιλική πομπή στους δρόμους της Αθήνας την οποία πλαισιώναν η ένοπλη φρουρά της πόλης και πλήθος κόσμου, θρησκευτική δοξολογία στον ναό της Αγίας Ειρήνης παρουσία του βασιλικού ζεύγους, των πολιτικοστρατιωτικών αρχών της χώρας, των ξένων διπλωματών και των επαγγελματιών συντεχνιών, φωταψίες στην αρχαία Ακρόπολη και σε δημόσια κτίρια, έναν μεγάλο φωτεινό σταυρό στον Λυκαβηττό, καθώς και ένα νικητήριο τρόπαιο στην πλατεία του παλατιού. Ωστόσο, παρά την αρχική φαινομενική εθνική ομοψυχία, στα επόμενα χρόνια, ο εορτασμός της 25^{ης} Μαρτίου θα αποτελούσε και αντικείμενο αντιτιθέμενων ερμηνειών -για το νόημα του μνημονευόμενου γεγονότος-

και αντιπολιτευτικών εκδηλώσεων κατά του βασιλιά. (Κουλούρη, 2012 σ. 182). Έστω κι έτσι ή ακριβώς για αυτό, τις δεκαετίες μετά την καθιέρωση της εθνικής επετείου, το ελληνικό κράτος θα τη διοργάνωνε ανελλιπώς. Όπως αναφέρει ο Χάρης Εξερτζόγλου,

Μέσα σε ένα διάστημα τριάντα περίπου χρόνων διαμορφώθηκε μια «παράδοση», η οποία έτεινε να λάβει πανελλαδικές διαστάσεις. Ο ετήσιος εορτασμός της Επανάστασης είχε ως στόχο την ανάδειξη της εθνικής ενότητας. Μνημονεύοντας το ίδιο το συμβάν οι εορτασμοί το αναπαριστούσαν εκ νέου προβάλλοντας τις προσωπικότητες της Επανάστασης και το ελληνικό κράτος ως εκφραστές της βούλησης του ελληνικού έθνους (Εξερτζόγλου, 2001, σ. 158).

Η καθιέρωση και ο τρόπος εορτασμού της επετείου της 25^{ης} Μαρτίου δεν αποτελεί βέβαια ιδιαιτερότητα του νεοσύστατου ελληνικού εθνικού κράτους. Το ιστορικό και πολιτισμικό της συμφραζόμενο δεν είναι άλλο από τις επινοημένες παραδόσεις που οργανώθηκαν συστηματικά τόσο στα νέα εθνικά κράτη όσο και στις πολυεθνικές αυτοκρατορίες του 19^{ου} αιώνα. Η ανάπτυξη αυτών των παραδόσεων και η αποτύπωσή τους σε εθνικές τελετές οφείλεται, σύμφωνα με τον Χάρη Εξερτζόγλου, στην προσπάθεια των πολιτικών εξουσιών να ανασυγκροτήσουν το κύρος τους μέσα στο καινούριο συμβολικό περιβάλλον που προέκυψε από την άνοδο του εθνικισμού στην Ευρώπη. Προς αυτό το σκοπό, οι πολιτικές εξουσίες αξιοποιούσαν το συμβολικό κεφάλαιο με το οποίο μπορούσαν να εδραιώσουν τη θέση τους ως μέρους ενός κοινού εθνικού παρελθόντος και να εμφανιστούν «ως ενσάρκωση του ίδιου του έθνους και της ενότητάς του», ειδικά εφόσον δεν απευθύνονταν σε ένα ενιαίο σώμα συμμετεχόντων, αλλά σε πρόσωπα που διέθεταν διαφορετικό γλωσσικό και πολιτισμικό κεφάλαιο (Εξερτζόγλου, 2001, σ. 156).

Οι εθνικές επέτειοι που θεσμοθετούνται στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα είναι σύμφωνα με τη Χριστίνα Κουλούρη (2012) «μια ευκαιρία για κωδικοποίηση της εθνικής ταυτότητας μέσω της γλώσσας των συμβόλων και της θεατρικής αναπαράστασης» (Κουλούρη, 2012, σ. 183). Η ελληνική εκδοχή τους είχε ενσωματώσει εξ αρχής στοιχεία των ευρωπαϊκών δυναστικών εορτών³, δεδομένης της βαυαρικής διοίκησης της χώρας, όπως για παράδειγμα η βασιλική πομπή, οι φωταγίες της πόλης και η παράθεση συμποσίου, ενώ τόπος υλοποίησης των τελετών

³ Εκτός από την 25^η Μαρτίου, εθνική εορτή ήταν και η 3^η Σεπτεμβρίου, ημέρα θέσπισης συντάγματος από τον βασιλιά, ενώ στις δυναστικές εορτές ανήκαν η ημέρα άφιξης του μονάρχη στη χώρα, η ημέρα ανόδου του στο θρόνο κ.λπ.

ήταν η πλατεία, ο δρόμος και η εκκλησία. Παρόλη ωστόσο την πολιτισμική μετάφραση των Βαυαρικών προτύπων, το ελληνικό κράτος, που δεν είχε βασιλικό παρελθόν και που το εορτολόγιό του ήταν αποκλειστικά θρησκευτικό, αναζήτησε επιπλέον τελετουργικά πρότυπα στους αρχαίους κατοίκους της επικράτειάς του. Είναι ενδεικτικό ότι το 1834, τέσσερα χρόνια πριν την καθιέρωση της 25^{ης} Μαρτίου ως εθνικής επετείου, ένας κυβερνητικός σύμβουλος, ο Παναγιώτης Σούτσος, πρότεινε να εορτάζεται η Ελληνική Επανάσταση κατά τα πρότυπα εορτών όπως τα Ίσθμια, τα Νέμεα κ.λπ., συνδέοντας έτσι το 1821 με το αρχαίο παρελθόν της Ελλάδας και τιμώντας την αναγέννησή της (Κουλούρη, 2012, σ. 194). Τελικά, όπως εξηγεί αλλού η Κουλούρη (2020) η δυτική, γερμανική κουλτούρα συναντήθηκε με την ελληνορθόδοξη. Επιχειρήθηκε να επινοηθεί ένα τελετουργικό το οποίο,

θα συνδύαζε τη δυτική παράδοση που ήταν οικεία στους Βαυαρούς με στοιχεία τα οποία εκλάμβαναν ως «τοπικά», ώστε να συνθέσουν μια «εθνική» ελληνική τελετουργία. Για τον λόγο αυτό, το βασιλικό πρότυπο γιορτής χρειαζόταν να συνδυαστεί με το ορθόδοξο τελετουργικό μαζί με λίγη αρχαιότητα και Ελληνική Επανάσταση. Η υβριδική μορφή του επετειακού τελετουργικού δεν θα προκύψει αυτομάτως αλλά θα είναι το αποτέλεσμα επιτυχημένων πολιτισμικών μεταφορών, ανταλλαγών και διαπραγματεύσεων (...) (Κουλούρη, 2020, σ. 466).

Πέραν του τελετουργικού των πρώτων εθνικών επετείων και των όσων αυτό συμβόλιζε για την ενιαία εθνική ταυτότητα και μνήμη, την περίοδο πριν από το 1871 και τον εορτασμό της πεντηκονταετηρίδας της Ελληνικής Επανάστασης είχαν αρχίσει να εμφανίζονται στην ελληνική επικράτεια και κυρίως στην Αττική μνημεία και τοπόσημα εθνικού χαρακτήρα, τα οποία θα μπορούσαν ενδεχομένως να παρομοιαστούν με τους «τόπους μνήμης» του Pierre Nora. Προτού απαριθμήσουμε μερικά από όσα οικοδομήθηκαν ή απλώς σχεδιάστηκαν με στόχο να εκπέμψουν κάποιο μήνυμα περί ταυτότητας και μνήμης, αξίζει η παράθεση του ορισμού που δίνει για τα εθνικά μνημεία ο Hans Pohlsander (2008):

Εθνικό μνημείο είναι εκείνο που τιμά έναν αξιοσέβαστο ηγέτη ή έναν ήρωα του έθνους, που διατηρεί ζωντανή τη μνήμη ενός σημαντικού γεγονότος της εθνικής ιστορίας ή που εκφράζει τα εθνικά ιδανικά. Ένα τέτοιο μνημείο χρησιμεύει στη διατήρηση πολύτιμων παραδόσεων και στην επίκληση πατριωτικών αισθημάτων. Μπορεί να θεωρηθεί εθνικό από την αρχή ή να προσλάβει πανεθνική σημασία σε κατοπινή περίοδο (Pohlsander, 2008, σ. 13).

Θα παραθέσουμε εδώ κυρίως όσα μνημεία ανεγέρθηκαν ή έγινε προσπάθεια να ανεγερθούν ενόψει του εορτασμού των πενήντα χρόνων από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης. Εκτός λοιπόν από το μνημείο του αρχιστράτηγου Γεώργιου Καραϊσκάκη στο Φάληρο⁴, το οποίο, σύμφωνα με την Κουλούρη (2020), ήταν το πρώτο που κατασκευάστηκε από την κεντρική εξουσία, αξίζει να αναφερθούμε και σε εκείνα του φιλέλληνα Λόρδου Βύρωνα και του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια που ενώ προγραμματίστηκαν για το πρώτο ιωβηλαίο του 1821, τελικά ολοκληρώθηκαν μερικά χρόνια αργότερα. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει η διαπίστωση ότι το 1871 δεν υπήρχε σχεδιασμός για μνημειοποίηση ενός εξίσου σημαντικού προσώπου της Επανάστασης, του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη (Κουλούρη, 2020, σ. 138), κάτι που πέραν όλων των άλλων λόγων (απουσία οικονομικών πόρων, πολιτικοί διχασμοί κ.λπ.) ίσως οφείλεται και στο γεγονός ότι το εθνικό πάνθεον δεν είχε ακόμα συγκροτηθεί, μιας και το εθνικό παρελθόν, μαζί με τις αποδεκτές μορφές ατομικής και συλλογικής ταυτότητας που υπονοούσε, βρισκόταν ακόμα υπό διαμόρφωση.

Άλλη αξιοσημείωτη αλλά αποτυχημένη προσπάθεια ανέγερσης μνημείου της Επανάστασης το οποίο θα μπορούσε σύμφωνα με τις φιλοδοξίες του ελληνικού κράτους να εμπλουτίσει το τελετουργικό της 50^{ης} εθνικής επετείου, είναι το περίφημο Πάνθεον των Ηρώων. Προτάσεις για την κατασκευή ενός ηρώου που θα τιμούσε τη θυσία των αγωνιστών της Επανάστασης και θα απεικόνιζε παραστατικά την ενότητα του ελληνικού έθνους είχαν διατυπωθεί αρκετά νωρίς και είχαν συνδυαστεί με την ανέγερση ενός θρησκευτικού ναού στο όνομα του Χριστού Σωτήρος⁵. Ωστόσο, τα σχέδια είτε δεν είχαν υλοποιηθεί μέχρι το 1871 είτε είχαν μείνει ως υποθήκη για τη διοργάνωση της 100ετηρίδας της Ελληνικής Επανάστασης (Εξερτζόγλου, 2001, σ. 160).

Ένα σημαντικό εθνικό μνημείο που πράγματι υλοποιήθηκε στο πρώτο ιωβηλαίο του 1821, ήταν ο ανδριάντας του προδρόμου της Επανάστασης Ρήγα Βελεστινλή, που ανεγέρθηκε στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου Αθηνών⁶. Επρόκειτο για πρωτοβουλία του ίδιου του Πανεπιστημίου, καθώς, όπως παρατηρεί η Κουλούρη (2020), «κανένας θεσμός δεν εκφράζει καλύτερα την έννοια της εθνικής παλιγγενεσίας μέσα στον 19^ο αιώνα από το Πανεπιστήμιο Αθηνών, το οποίο όφειλε να αποδείξει την εθνική συνέχεια και να παραδειγματίσει, διαμορφώνοντας τον

⁴ Στην πίσω πλευρά του μνημονεύονται και οι τοποθεσίες των σημαντικότερων μαχών που έδωσε ο Γ. Καραϊσκάκης καθώς και τα ονόματα των συναγωνιστών του.

⁵ Ως έκφραση θρησκευτικής ευγνωμοσύνης για τη σωτηρία του έθνους.

⁶ Τα αποκαλυπτήρια του ανδριάντα έγιναν στις 16 Ιουνίου 1871.

κανόνα σε μια σειρά πεδία, επιστημονικά και πολιτισμικά»⁷ (Κουλούρη, 2020, σ. 143). Μάλιστα, η πιο πανηγυρική επιβεβαίωση αυτού του ηγεμονικού ρόλου του Πανεπιστημίου, τοποθετείται στο πρώτο ιωβηλαίο της Ελληνικής Επανάστασης, το οποίο, η νέα βασιλική δυναστεία της Ελλάδας⁸ είχε επιλέξει να εορτάσει με κάθε λαμπρότητα. Σε κάθε περίπτωση, η Σύγκλητος του ιδρύματος επέλεξε να ανεγερθούν ένας ανδριάντας για τον «πρωτομάρτυρα» της Επανάστασης Ρήγα Φεραίο που θα αντιπροσώπευε την ελευθερία και ένας για τον εκπρόσωπο του νεοελληνικού διαφωτισμού Αδαμάντιο Κοραή, που είχε αγωνιστεί για τη νεοελληνική παιδεία και γλώσσα (Κουλούρη, 2020, σ. 145).

Ενώ ο ανδριάντας του Κοραή θα ολοκληρωνόταν τελικά το 1875, στο μεταξύ, στον ίδιο χώρο είχε ήδη μνημειοποιηθεί ένα τρίτο πρόσωπο, μάλλον αταίριαστο με τα υπόλοιπα: ο Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης Γρηγόριος ο Ε', που είχε αφορίσει την Ελληνική Επανάσταση και είχε συγκρουστεί σφοδρά με τον Ρήγα, τον Κοραή και τις ιδέες τους. Και όμως, ο δικός του ανδριάντας αποκαλύφθηκε στις 25 Μαρτίου 1872 ενώ στα αποκαλυπτήριά του, ο ποιητής Αριστοτέλης Βαλαωρίτης απήγγειλε ένα ποίημα που περιείχε το στίχο «μη λησμονείτε το σχοινί, παιδιά του Πατριάρχη», ως αναφορά στον απαγχονισμό του Γρηγορίου Ε' από τους Οθωμανούς. Αν και τα παραπάνω συνέβησαν ένα χρόνο μετά το 1871 και το πρώτο ιωβηλαίο της Επανάστασης, η σύνδεσή τους με όσα μας ενδιαφέρουν εδώ είναι υπαρκτή για λόγους που θα γίνουν σαφέστεροι παρακάτω, αλλά και γιατί όπως υπογραμμίζει η Χριστίνα Κουλούρη (2020),

Μπροστά στον ανδριάντα του Γρηγορίου Ε', οικοδομείται μια συναισθηματική σχέση με το βιωμένο παρελθόν που βασίζεται στη συγκίνηση την οποία προκαλεί η υπόμνηση του μαρτυρικού θανάτου και, ενδεχομένως, πολύ περισσότερο, η προσδοκία της (ανά)κτησης της Κωνσταντινούπολης. Η προτροπή «μη λησμονείτε» υποδεικνύει μια ενεργητική λειτουργία της μνήμης, η οποία εντοπίζεται ως απαραίτητο στοιχείο για τη συγκρότηση μιας συλλογικής ταυτότητας. (...) Στη συγκεκριμένη περίπτωση όμως, η μνήμη καλείται να διαδραματίσει ενοποιητική λειτουργία όχι μέσω της ανάμνησης, όπως παραπλανητικά δηλώνει το ποίημα, αλλά μέσω της λήθης, όπως ευρηματικά περιέγραφε την ίδια περίπου εποχή (1882) ο Ernest Renan (...). Η συνύπαρξη λοιπόν της αταίριαστης τριάδας μπροστά στο Πανεπιστήμιο προϋπέθετε, πρωτίστως, η ελληνική κοινωνία να «έχει λησμονήσει πολλά πράγματα». (...) [Ο] ιδεολογικός συγκερασμός είναι τόσο ισχυρός, που επιτρέπει την υπέρβαση της καταστατικής σύγκρουσης σχετικά με την ίδια την

⁷ Σύμφωνα επίσης με τον Eric Hobsbawm, «η πρόοδος των σχολείων και των πανεπιστημίων αντιστοιχεί στην πρόοδο του εθνικισμού, καθώς τα σχολεία, και ιδίως τα πανεπιστήμια, έγιναν οι πιο συνειδητοί θιασώτες του» (1962/2015, σ. 181-182).

⁸ Τη δυναστεία των Βίτελσμπαχ διαδέχθηκε εκείνη των Γλύξμπουργκ.

επαναστατική συνθήκη και συνεπώς ως προς την ίδια την ύπαρξη της Επανάστασης, που εκπροσωπούν ο διαφωτιστής, δημοκράτης Κοραής, αφενός, και ο Οικουμενικός Πατριάρχης, εχθρός του Διαφωτισμού και των επαναστατικών ιδεών, αφετέρου (Κουλούρη, 2020, σ. 160).

Η επιστροφή ενός ιεράρχη

Το 1871 είχε όλα τα χαρακτηριστικά μιας αρνητικής συγκυρίας για το ελληνικό κράτος. Η ελληνική κοινωνία ταλανιζόταν από εκρηκτικές καταστάσεις και αδιέξοδα που κατά καιρούς είχαν βρει την έκφρασή τους και στις επετείους της 25^{ης} Μαρτίου που είχαν προηγηθεί. Ενδεικτικά, αναφέρουμε τη συντριβή της κρητικής εξέγερσης της περιόδου 1866-1869, τη λεγόμενη «Σφαγή στο Δήλεσι» του 1870⁹ καθώς και το χρηματιστηριακό σκάνδαλο που έμεινε γνωστό ως «Λαυρεωτικά» (Εξερτζόγλου, 2001, σ. 159). Εύλογα θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι ο σχετικά νεοεστεμμένος βασιλιάς Γεώργιος Α' επιδίωκε την πολιτική νομιμοποίησή του αλλά και την επίτευξη μιας κάποιας εθνικής ενότητας. Η επικείμενη επέτειος για τα πενήντα χρόνια από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης ήταν ικανή να διαδραματίσει τέτοιο ρόλο, δεδομένου του νομιμοποιητικού χαρακτήρα των εθνικών επετείων, για τον οποίο μιλήσαμε παραπάνω. Θα μπορούσε ακόμα και να μεταβληθεί κάποιο συστατικό της, όπως η κατά τα άλλα σταθερή ημερομηνία διεξαγωγής της. Έτσι κι έγινε· σύμφωνα με την Κουλούρη (2012),

Το 1871, το μήνυμα της ταύτισης με το έθνος και της πολιτικής νομιμοποίησης του βασιλιά γίνεται σαφέστερο, με έμφαση στη συνέχεια ανάμεσα στην Ελληνική Επανάσταση και το ελληνικό κράτος, που εκπροσωπούσαν από τον τότε ηγεμόνα του. Ο εορτασμός της πεντηκονταετηρίδας της Επανάστασης έφθασε να συμπέσει με την ονομαστική γιορτή του Γεωργίου και, παρόλο που εν τέλει οι δύο τελετές διαχωρίστηκαν, η χρονική εγγύτητα ανακαλούσε συνειρμικά τη συμβολική τους σύνδεση (Κουλούρη, 2012, σ. 205).

Τελικά, η προσωπική εορτή του Γεωργίου γιορτάστηκε στις 23 Απριλίου, ημέρα Παρασκευή, και η εθνική επέτειος στις 25 Απριλίου. Επιχειρήθηκε να δοθεί μεγαλειώδης χαρακτήρας στη δεύτερη, που θα τη διαφοροποιούσε από προηγούμενους εορτασμούς. Σύμφωνα με τον Εξερτζόγλου (2001),

Ο εορτασμός της πεντηκονταετηρίδας, ως ενός εξαιρετικού και μη επαναλαμβανόμενου γεγονότος στην ιστορία της επετείου, απαιτούσε

⁹ Όπου, μια ομάδα ελλήνων ληστών είχε θανατώσει Άγγλους και Ιταλούς περιηγητές.

ορισμένες καινοτομίες στη μορφή της τελετής, έτσι ώστε να υπογραμμιστεί ο μοναδικός της χαρακτήρας και να εξασφαλιστεί η μαζική συμμετοχή του κοινού. (...) Η απόφαση για την ανακομιδή των οστών του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε' και η οργάνωση πομπής κατά τη διάρκεια της οποίας τα οστά θα περιφέρονταν στους δρόμους του Πειραιά και της Αθήνας παρουσία της πολιτικής ηγεσίας και του λαού, εντάσσονται σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο (Εξερτζόγλου, 2001, σ. 161).

Ο τάφος του Γρηγορίου βρισκόταν στην Οδησσό. Το εγχείρημα της ανακομιδής των οστών του ανέλαβε να φέρει εις πέρας μια επιτροπή κληρικών, που επιβιβάστηκε σε ένα ατμόπλοιο με το ταιριαστό όνομα «Βυζάντιον» και μετέβη στην πόλη προκειμένου να παραλάβει το λείψανο του πατριάρχη και να το μεταφέρει στην Αθήνα για να ταφεί. Επειδή πάντως το λείψανο αποτελούσε σημείο αναφοράς και για την ορθόδοξη χριστιανική κοινότητα της Οδησσού, η εκταφή του, στις 7 Απριλίου 1871, πλαισιώθηκε από πάνδημο προσκύνημα, με σκηνές έντονης λατρείας, αλλά και σοβαρές αντισημιτικές εκδηλώσεις λίγες μέρες πριν (Εξερτζόγλου, 2001, σ. 163). Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι την επιτροπή κληρικών συνόδευαν κυβερνητικοί εκπρόσωποι καθώς και το ίδιο το βασιλικό ζεύγος, στους οποίους μάλιστα διανεμήθηκε ένα μικρό τμήμα των λειψάνων του πατριάρχη, αμέσως μετά τη διάνοιξή τους. Τελικά, μετά από λίγες μέρες, το ατμόπλοιο «Βυζάντιον» απέπλευσε για την Ελλάδα μεταφέροντας το πολύτιμο φορτίο του. Το παρέδωσε εν πλω στο θωρηκτό «Βασιλεύς Γεώργιος», που βρισκόταν έξω από το Σούνιο, με σκοπό να μεταφέρει τη λάρνακα με το σκήνωμα του Γρηγορίου στο λιμάνι του Πειραιά. Τα ξημερώματα της 25^{ης} Απριλίου, η λάρνακα μεταφέρθηκε σε διαμορφωμένο χώρο στην αποβάθρα του λιμανιού, όπου έγινε δεκτή από τις δημοτικές αρχές και μεγάλο πλήθος. Έπειτα περιφέρθηκε στους γύρω δρόμους και σύντομα κατέληξε σε μια ειδικά διαρρυθμισμένη άμαξα, με προορισμό την Αθήνα. Από εκεί κι έπειτα, ξεδιπλώθηκε προεξάρχοντας του βασιλιά μια τελετή με σαφείς αναφορές στο παρελθόν του έθνους και με αργό τελετουργικό ρυθμό. Όπως περιγράφει ο Εξερτζόγλου (2001),

Η άμαξα αυτή υπήρξε το επίκεντρο της πομπής που ξεκίνησε από την Αγία Τριάδα, διέσχισε την οδό Πειραιώς, έφθασε στην Ομόνοια και από εκεί, μέσω της οδού Σταδίου, κατευθύνθηκε στην κατάλληλα διακοσμημένη πλατεία Συντάγματος, παρακολουθούμενη από πλήθος κόσμου. Στο χώρο της πλατείας δέσποξε αφίδα ιωνικού ρυθμού κατασκευασμένη ειδικά για την επέτειο, στα τοιχώματα της οποίας υπήρχαν επιγράμματα στην αρχαία ελληνική (...). Μετά από σύντομη στάση στην πλατεία Συντάγματος η πομπή συνέχισε την πορεία της προς τη Μητρόπολη, στο χώρο της οποίας έλαβε χώρα η μεγάλη δοξολογία.

Η τελετή έληξε με κανονιοβολισμούς και την επιστροφή του βασιλιά στα ανάκτορα. Το λείψανο του πατριάρχη παρέμεινε σε δημόσιο προσκύνημα στο χώρο της εκκλησίας για πέντε ημέρες πριν την οριστική τοποθέτηση του σε ειδικό χώρο στο παρεκκλήσι του Μητροπολιτικού ναού (Εξερτζόγλου, 2001, σ. 165).

Ποιο ήταν το εθνικό νόημα της ανακομιδής των οστών του πατριάρχη και της συνοδευτικής πομπής; Ο ίδιος ο Γρηγόριος Ε' καταρχήν, αποκτούσε μια θέση στο πάνθεον των ηρώων της Ελληνικής Επανάστασης, το οποίο μέχρι τότε δεν τον συμπεριλάμβανε. Ο εμπλουτισμός της ηρωικής πινακοθήκης με την «παρουσία» του, μπορούσε να οπτικοποιηθεί με τα λείψανά του, τα οποία ήταν ικανά «να μεταφέρουν με ισχυρό τρόπο την εικόνα της θυσίας και της δικαίωσης, ενισχύοντας το ηρωικό νόημα του παρελθόντος» (Εξερτζόγλου, 2001, σ. 166). Η «επιστροφή» του πατριάρχη στην ελεύθερη πατρίδα παρουσιάστηκε ως ένα προσωπικό του ταξίδι προς την ίδια του την ελευθερία, το οποίο του έδινε τη δυνατότητα «σα να ήταν ζωντανός, να μοιραστεί τη χαρά για την απελευθέρωση της Ελλάδας» (Εξερτζόγλου, 2001, σ. 167). Ως προς αυτό, οι παρατηρήσεις του Anthony Smith (2014) που παραθέσαμε παραπάνω, σχετικά με τις τελετουργίες που αφηγούνται την «αδιάκοπη ύπαρξη του έθνους, τον ακατάπαυστο θάνατο και την παλιγγενεσία του, την απaráμιλλη ικανότητά του να υποφέρει και να αναγεννιέται» (Smith, 2014, σ. 29), μοιάζουν ταιριαστές με την νοηματοδότηση της ανακομιδής.

Επίσης, ο μαρτυρικός θάνατος του Γρηγορίου έστειλε στη σφαίρα της λήθης την εκ μέρους του αποκήρυξη της Επανάστασης (Εξερτζόγλου, 2001, σ. 170) και εκπλήρωνε έναν γενικότερο στόχο: το λείψανό του γινόταν εκ των υστέρων το σύμβολο της ταύτισης του ελληνισμού και της ορθοδοξίας, αλλά και της εθνικής ενότητας, αφού ανεξαρτήτως του βίου του ανδρός, η επανεμφάνισή του απάλειφε τις έριδες του παρελθόντος και η επιστροφή του στην πατρίδα ενεργοποιούσε τις αλτρωτικές επιθυμίες του έθνους. Η ίδια η Επανάσταση παρουσιαζόταν «ως συμβάν μαρτυρικό και ταυτόχρονα ανολοκλήρωτο» (Εξερτζόγλου, 2001, σ. 174), τη δόξα του οποίου εκπροσωπούσαν μερικές δεκάδες επιζώντων αγωνιστών «οι πλείονες στηριζόμενοι επί βακτηριών», ενώ η δημόσια πομπή στην οποία όλοι συμμετείχαν, είχε και έναν πιο αυτόνομο συμβολισμό. Όπως εξηγεί ο Εξερτζόγλου,

Η τελετή εμφανίζεται ως η στιγμή εκείνη όπου το παρελθόν και το παρόν συνδέονται πέρα από κάθε αμφιβολία, όπου η διάκριση ανάμεσα στους δύο χρόνους καταλύεται προσωρινά. Η τάξη της πομπής αναπαριστά τον ιστορικό χρόνο σε μια φυσική ροή που συνδέει το παρελθόν με το παρόν μέσα από τη

φυσική εκπροσώπηση τους. Μέσα στην τάξη της πομπής η ετερότητα του παρελθόντος καταλύθηκε, η προβολή του στο παρόν οργανώθηκε γύρω από μια ομάδα συμβάντων με εγγενές, υποτίθεται, εθνικό νόημα (Εξερτζόγλου, 2001, σ. 175).

Το ελληνικό κράτος, επίκεντρο του ελληνισμού και εργαλείο εκπλήρωσης των πόθων του, εκπροσωπήθηκε επίσης από διάφορους αξιωματούχους του, κυρίαρχος των οποίων όμως ήταν ο βασιλιάς. Το γεγονός ότι υποδέχεται τα οστά του μάρτυρα πατριάρχη ενώ ο ίδιος είναι κοσμικός άρχοντας, δεν μειώνει την αξία του. Αντίθετα, «φαίνεται να πιστοποιεί μέσα από την ίδια την τελετή πως ένας κοσμικός άρχοντας συνεχίζει το έργο της ορθόδοξης θρησκευτικής ηγεσίας, η οποία διαφύλαξε το γένος σε δύσκολους καιρούς και τώρα παραδίδει τη σκυτάλη στη συνέχεια της, δηλαδή το ελληνικό εθνικό κράτος και το νόμιμο ηγεμόνα του» (Εξερτζόγλου, 2001, σ. 176).

1930: Η μεγάλη εκατονταετηρίδα του έθνους

Ο παράγοντας του πολέμου

Αν ο Hobsbawm είχε δίκιο όταν παρατηρούσε ότι οι επινοημένες παραδόσεις των εθνών ανταποκρίνονται περισσότερο σε νέες, παρά σε παλιές συνθήκες και καταστάσεις (Hobsbawm, 1983/2004, σ. 10), τότε η μελέτη της εκατονταετηρίδας της Ελληνικής Επανάστασης, καλείται να λάβει υπόψη της τα ακόμα πιο σύνθετα και αρκετά διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά του ιστορικού και πολιτισμικού συμφραζόμενου της εποχής. Το δεύτερο ιωβηλαίο του 1821 εορτάστηκε όταν πια ο 20^{ος} αιώνας έμπαινε ήδη στην τρίτη δεκαετία του, αφού όπως θα δούμε αναλυτικότερα οι μεγαλειώδεις εορτασμοί που προγραμματιζόνταν για το 1921 μεταφέρθηκαν στο 1930 λόγω της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Η αναβολή σήμαινε ότι στο μεταξύ, εκτός από όλα τα άλλα είχαν μεσολαβήσει για την Ελλάδα -και όχι μόνο- αρκετοί πόλεμοι: ειδικά ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος είχε επηρεάσει τα πάντα, τόσο μάλλον την έννοια της εθνικής μνήμης. Εξαιτίας του, όπως παρατηρεί ο Smith,

η εποχή των σπουδαίων ανδρών και η λατρεία των ηρώων είχε αρχίσει να παρέρχεται και να φθίνει. Από τη στιγμή που οι μεσαίες και οι εργατικές τάξεις κατατάχθηκαν στους στρατούς των εθνών και επομένως τα μέλη τους απόκτησαν πολιτικά δικαιώματα, η φύση του πολέμου είχε αλλάξει οριστικά. Ο Μεγάλος Πόλεμος εξαπέλυσε όλη την καταστροφική ισχύ της σύγχρονης στρατιωτικής τεχνολογίας και έθεσε σε δοκιμασία το εσχάτως διαμορφωμένο εθνικό ιδεώδες της αλληλεγγύης. Καθώς τα κράτη στην Ανατολή διαλύονταν και στη Δύση υπήρχε ο φόβος της ταξικής σύγκρουσης, οι κυρίαρχες τάξεις πείστηκαν πολύ γρήγορα να αναγνωρίσουν τις μαζικές θυσίες του «λαού» στον πόλεμο και να δώσουν τη συγκατάθεσή τους σε διαδεδομένα αιτήματα για τοπικά και εθνικά μνημεία και για εθνικές αναμνηστικές τελετές (Smith, 2014, σ. 28).

Στο θέμα της εθνικής μνήμης, η Ελλάδα είχε βιώσει μερικές ακόμα αλλαγές. Στις δεκαετίες που προηγήθηκαν του εορτασμού της εκατονταετηρίδας της Επανάστασης, το νόημά της είχε σε σημαντικό βαθμό επαναπροσδιοριστεί και εν μέρει αποκτήσει συμφιλιωτικό χαρακτήρα. Αν και οι εμφύλιες διαμάχες που μαίνονταν στη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης δεν είχαν ακόμα ενταχθεί ιστορικά σε αυτό που θα απαιτούσε ένας παλλαϊκός εορτασμός της 25^{ης} Μαρτίου, δηλαδή σε μια «ενιαία παραδειγματική αφήγηση με έμφαση στην ομοψυχία» (Καραμανωλάκης, 2011), προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα θα εγκαινιαζόταν μια περίοδος επιστημονικής και κοινωνικής συναίνεσης όσον αφορά στην πρόσληψη και

στην ερμηνεία του αγώνα για την ανεξαρτησία. Η συναίνεση αυτή είχε εν πολλοίς αποτυπωθεί και στην ιστορικού ενδιαφέροντος «Έκθεσι των κειμηλίων του Αγώνος, που έλαβε χώρα το 1884. Ψηλαφίζοντας το συγκείμενο εκείνης της έκθεσης, αξίζει να σημειωθεί ότι,

η επικράτηση της Μεγάλης Ιδέας με τις ποικίλες σημασιοδοτήσεις της εντός του 19ου αιώνα, οι ανακατατάξεις στα Βαλκάνια και η συγκρότηση των νέων ορθόδοξων ανταγωνιστικών κρατών, γενικότερα οι κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος, ευνοούσαν την εδραίωση μιας συνεκτικής ερμηνείας, ενός κοινής αποδοχής σχήματος της ελληνικής ιστορίας (...). Η μνήμη του 1821 σταδιακά έχασε τη συγκρουσιακή της υφή, έπαψε να αποτελεί θέμα διαμάχης και έντασης, μετατράπηκε σε αντικείμενο των ιστορικών (...). Οι διαχειριστές των προσωπικών κειμηλίων των αγωνιστών της Επανάστασης, οι συγγενείς τους, οι οικείοι τους καλούνταν να τα παραδώσουν για να αποτελέσουν μέρος πλέον της συλλογικής ιστορίας. Οι μνήμες δεν έπρεπε να αποκαθαρθούν μόνο από τα προσωπικά συναισθήματα, αλλά και από τις εντάσεις και τις συγκρούσεις με τις οποίες συνδέονταν. Και η μετατροπή των κειμηλίων σε μνημεία επιτυγχάνονταν μέσα από έκθεση, την επιβολή δηλαδή μιας άλλης πειθαρχίας, με τη συγκρότηση μιας αφήγησης στην οποία το κάθε έκθεμα αποκτούσε πλέον νόημα σε συνδυασμό με τα υπόλοιπα (Καραμανωλάκης, 2011, σ. 280).

Ας προσθέσουμε στα παραπάνω μερικές ακόμα πτυχές της διεθνούς και της εσωτερικής συγκυρίας. Η μεν πρώτη επηρεαζόταν, σύμφωνα με τον Χρήστο Τριανταφύλλου (2015) από την οικονομική κρίση του 1929 που αμφισβητούσε πολλές πολιτικές και οικονομικές βεβαιότητες, ενώ την ίδια στιγμή τα ευρωπαϊκά κράτη επέκτειναν τις δραστηριότητές τους σε χώρους όπως η υγεία, με στόχο την τεχνοκρατική βελτίωση των συνθηκών ζωής. Στο εσωτερικό της Ελλάδας διακρίνουμε αφενός τις προσπάθειες του κράτους να αποκαταστήσει τους Μικρασιάτες πρόσφυγες και να υπερβεί το τραύμα της Μεγάλης Ιδέας και αφετέρου, τους κύριους άξονες της διακυβέρνησης του Ελευθέριου Βενιζέλου, δηλαδή τον αστικό εκσυγχρονισμό, την φιλειρηνική εξωτερική πολιτική, τον παρεμβατισμό στην οικονομία, την προστασία του αστικού κράτους από τους αντιπάλους του και τέλος, τον ίδιο τον πρωθυπουργό, ως εγγυητή των εθνικών ιδανικών της σταθερότητας και της τεχνοκρατικής προόδου, που θα οδηγούσαν στον έλεγχο της όποιας ανορθολογικής πραγματικότητας. (Τριανταφύλλου, 2015, σ. 42).

Μικρές και μεγάλες επιτροπές

Μετά την καταγεγραμμένη πλέον εμπειρία της πεντηκονταετηρίδας της Ελληνικής Επανάστασης, η ιδέα να εορταστεί και η εκατονταετηρίδα της δεν ήταν απλώς

αυτονόμη σε ένα περιβάλλον όπου τα κάθε λογής εθνικές τελετουργίες και ιωβηλαία αποτελούσαν σχεδόν διεθνή τάση, αλλά διατυπώθηκε και αρκετά νωρίς, το 1899, από τον τότε καθηγητή ιστορίας Σπυρίδωνα Λάμπρο. Όπως παραθέτει η Κουλούρη (2020, σ. 489), ο Λάμπρος είχε κατά νου μια επέτειο που θα έστρεφε το βλέμμα της όχι μόνο στο εθνικό παρελθόν, αλλά και στο μέλλον, από το οποίο δεν ήταν γραφτό να λείπουν οι ήρωες. Το 1916, ως πρωθυπουργός πια, συνέστησε μια επιτροπή για τον εορτασμό της εκατονταετηρίδας, ο οποίος όμως θα παρασυρόταν από τη δίνη του Εθνικού Διχασμού. Κάθε άλλο παρά αμφισβητώντας την ιδέα και τον προγραμματισμό του Λάμπρου, η βενιζελική κυβέρνηση που ακολούθησε κήρυξε το 1921 εορτάσιμο έτος και όρισε με βασιλικό διάταγμα τη λεγόμενη Κεντρική Επιτροπή Εκατονταετηρίδος (στο εξής ΚΕΕ), τη σύνθεσή της και το αντικείμενο της. Πρόεδρός της ήταν ο αρχαιολόγος και πολιτικός Θεμιστοκλής Σοφούλης, γενικός γραμματέας της ο δημοσιογράφος και συγγραφέας Ιωάννης Δαμβέργης¹⁰ και έμβλημά της ο μυθικός φοίνικας. Στο όραμά της συνδυάζονταν εθνικά ιδανικά και επιτεύγματα από διαφορετικές περιόδους, αφού σύμφωνα με τον Τριανταφύλλου (2015), το νομοσχέδιο του 1918 που τη σύστηνε είχε στόχο «αφενός να εκφραστεί η εθνική ευγνωμοσύνη προς τους αγωνιστές του 1821, αφετέρου να προβληθούν οι πρόοδοι του έθνους έκτοτε» (Τριανταφύλλου, 2015, σ. 43).

Η ΚΕΕ αποτελούταν από είκοσι μικρότερες Ειδικές Επιτροπές, μερικές από τις οποίες είχαν τίτλο και αρμοδιότητα που έμοιαζε να αποτυπώνει αρκετά γλαφυρά τις αντιλήψεις του κράτους για το τι συνιστά μια σύγχρονη εθνική επέτειο και πως επιτελείται το νόημά της. Ενδεικτικά, η Κουλούρη (2020) παραθέτει τις επιτροπές με αντικείμενο τις «αναπαραστάσεις εποχών εθνικού βίου», την «εικονογραφία και κινηματογραφία», «τας λαϊκάς πανηγύρεις και εορτάς», τα «μνημεία επί ιστορικών τόπων» αλλά και την «καθιέρωσιν ιστορικών τόπων» (Κουλούρη, 2020, σ. 489). Ωστόσο, το έργο τους δεν θα ξεδιπλωνόταν στον επιθυμητό βαθμό, καθώς τα γεγονότα στο μέτωπο της Μικρασιατικής Εκστρατείας και ο Εθνικός Διχασμός απέτρεπαν κάθε μεγαλοπρεπή εορτασμό. Τελικά, στις 11 Μαρτίου 1921 η ΚΕΕ, που στο μεταξύ είχε αλλάξει σύνθεση μετά την τελευταία εκλογική ήττα του Βενιζέλου, αποφάσισε να ορίσει ως δεύτερο εορτάσιμο έτος το 1930, που συνέπιπτε με την εκατοστή επέτειο της αναγνώρισης της ανεξαρτησίας της Ελλάδας (Κουλούρη, 2020, σ. 490). Παρόλο πάντως που η επίσημη εκατονταετηρίδα θα αργούσε άλλα εννιά

¹⁰ Τόσο ο Θεμιστοκλής Σοφούλης όσο και ο Ιωάννης Δαμβέργης ήταν στενοί φίλοι και συνεργάτες του Ελευθέριου Βενιζέλου.

χρόνια, το ενδιαφέρον για τον τρόπο εορτασμού της, για την ανανέωση του συμβολιστικού λεξιλογίου του και για τα πολιτισμικά κενά που αυτό θα μπορούσε να καλύψει, ήταν έντονο. Όπως διαπίστωνε ο νέος Γενικός Γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής Εκατονταετηρίδος Γεώργιος Χαριτάκης,

λείπει η παράδοσις εορτασμών αστικής φύσεως, και μάλιστα εορτασμών εντός μεγαλουπόλεως (...). Αι παρ' ημίν τελεταί και εορταί συνίστανται, σχεδόν κατά κανόνα, εις ιεροτελεστίας, στρατιωτικές παρατάξεις, και εκφωνήσεις πανηγυρικών λόγων, έχουν δε συνήθως κάπως μονότονον χαρακτήρα. Εις τας τοιαύτας τελετάς η συμμετοχή του λαού, παρ' όλας τας προσπάθειάς των εκάστοτε οργανωτών είναι μάλλον χλιαρά, εκτός εάν πρόκειται περί εορτασμού προσφάτου εκάστοτε χαρμοσύνου εθνικού γεγονότος, το οποίον να ενθουσιάζη τους πάντας και να να καλύπτει πάσαν ανεπάρκειαν οργανώσεως ή προπαρασκευής. Οσάκις όμως συμβεί να οργανωθή εορτή με περιεχόμενον τερπνόν και ελκύον την γενικήν προσοχήν, τότε η συμμετοχή πάντων είνε αυθόρμητος, και η τοιαύτη εορτή χρησιμεύει ταυτοχρόνως προς γενικόν φρονηματισμόν και διασκέδασιν άμα (Χαριτάκης, 1921, σ. 19-20).

Τελικά, την άνοιξη του 1921 τελέστηκαν μεν εορτασμοί στην πρωτεύουσα και στην περιφέρεια, αλλά μικρής εμβέλειας. Στην Αθήνα, πριν και μετά την 25^η Μαρτίου, δεν οργανώθηκαν παρελάσεις εφόσον ο στρατός απουσίαζε, αλλά μια πομπή σωματείων, μαθητών, κληρικών κ.α. που κατευθύνθηκε από το θρησκευτικό κέντρο της Μητρόπολης στο πολιτικό κέντρο του Δημαρχείου, έχοντας στην κεφαλή της μια ευμεγέθη εικόνα του μυθικού για την Ελληνική Επανάσταση ιεράρχη Παλαιών Πατρών Γερμανού. Έγινε επίσης δέηση στη Μητρόπολη, στη λάρνακα του αποκατεστημένου πλέον Γρηγορίου Ε', καθώς και μια ειδική τελετή για την επέτειο του απαγχονισμού του, η οποία πραγματοποιήθηκε στο Πανεπιστήμιο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το γεγονός ότι η κεντρική τελετή της 25^{ης} Μαρτίου φιλοξενήθηκε στο Α' Νεκροταφείο, που ενώ δεν ήταν στρατιωτικό, ανήκε στους νέους τόπους μνήμης που είχε αναδείξει στην Ευρώπη ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος (Κουλούρη, 2020, σ. 492).

Μια ξεχωριστή τελετή έλαβε χώρα στο Πεδίον του Άρεως, όπου ο βασιλιάς Κωνσταντίνος Α' αποκάλυψε μια ορειχάλκινη πλάκα προς τιμήν των Ιερολοχιτών και του Αλέξανδρου Υψηλάντη. Παραδόξως, ένα ελάχιστο αλλά πολύτιμο μέρος εκείνης της τελετής κινηματογραφήθηκε, πιθανότατα από κάποιο Γαλλικό συνεργείο κινηματογράφησης, αν κρίνουμε από τους τίτλους αρχής, και πλέον διασώζεται σε μορφή ψηφιοποιημένου βίντεο, διαθέσιμου σε διάφορα διαδικτυακά οπτικοακουστικά αρχεία («Greece Celebrates Centenary Of 1821 Revolution», 1921). Στα 53 του

δευτερόλεπτα, μπορεί κανείς να διακρίνει το Μνημείο του Ιερού Λόχου κατάφορτο με στεφάνια και κορδέλες, καθώς και να παρατηρήσει την χωρική διάταξη των συμμετεχόντων στην τελετή, η οποία δείχνει να ευνοεί όχι μόνο τις πολιτικές και τις στρατιωτικές, αλλά και τις εκκλησιαστικές αρχές. Έχοντας τελέσει το θρησκευτικό τελετουργικό τους από μια εξέδρα που τους αναδεικνύει σε ύψος ελαφρώς μεγαλύτερο των συμμετεχόντων, οι ιεράρχες μοιάζουν, χωροταξικά τουλάχιστον, ισότιμοι με τους πολιτικούς και ανώτεροι από τους εκπροσώπους του στρατού.

Σε κάθε περίπτωση, και παρά τη διάλυση της ΚΕΕ, στα χρόνια που ακολούθησαν την «ανεπίσημη» εκατονταετηρίδα της Επανάστασης πραγματοποιήθηκαν αρκετές ακόμα ανάλογες «μικρές εκατονταετηρίδες» ανά την επικράτεια, οι οποίες τιμούσαν ιωβηλαία επιμέρους γεγονότων, όπως σημαντικές μάχες ή θανάτους αγωνιστών, προετοιμάζοντας έτσι τον μεγάλο εορτασμό του 1930 και φανερώνοντας ταυτόχρονα μια κάποια τυποποίηση και ομοιομορφοποίηση του τελετουργικού λεξιλογίου (Κουλούρη, 2020, σ. 494). Παράλληλα, οι σχεδιασμοί για τους εορτασμούς του 1930 θα συνεχίζονταν και το 1922 και θα περιλάμβαναν μια έκθεση «πλουτοπαραγωγική, πνευματική και καλλιτεχνική», θεατρικές και μουσικές παραστάσεις σχετικές με το αντικείμενο, ίδρυση ιστορικού μουσείου, ανέγερση μνημείων σε όλη τη χώρα μεταξύ των οποίων και ένα μεγαλοπρεπές ηρώο, εκδόσεις με θέμα την Επανάσταση λευκώματα, επισκοπήσεις της δράσης του ελληνισμού κ.α. (Τριανταφύλλου, 2015, σ. 45).

Οι εορτασμοί κορυφώνονται

Στις 26 Μαρτίου 1930, στο πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Καθημερινή*, μπορούσε κανείς να διαβάσει ένα δημοσιογραφικό σχόλιο του Γεώργιου Βλάχου που συνειδητά ή ασυνείδητα, αναφερόταν στη σχέση των εθνικών επετείων με τις χρονικότητες ενός έθνους. Όπως έγραφε χαρακτηριστικά, «ο εορτασμός των εθνικών επετείων δεν αποτελεί μνημόσυνον και δεν διεξάγεται χάριν του παρελθόντος. Ο εορτασμός των εθνικών επετείων είναι πανήγυρις φαιδρά, δέον να τελείται μετ'ενθουσιασμού και χαράς και απευθύνεται προς το μέλλον. Δεν εορτάζομεν χάριν των κεκοιμημένων ηρώων. Εορτάζομεν χάριν των τέκνων μας» (όπως παρατίθεται στο Κουλούρη, 2020, σ. 488). Ήταν μια παρατήρηση που κατά τη γνώμη μας, δεν αναιρούσε ακριβώς την ενθυμητική λειτουργία των εθνικών επετείων, αλλά αντίθετα, την επιβεβαίωνε,

ενοποιώντας την εθνική κοινότητα όχι μόνο στο χώρο, αλλά και στο χρόνο. Όπως εξάλλου είχε επισημάνει ο Ernest Renan (1881/1993), η σύνδεση παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος σε ένα ενιαίο, αχρονικό συνεχές αποτελεί μια βασική ιδεολογική λειτουργία του εθνικισμού. Το βαθμό στον οποίο αυτή η λειτουργία ενεργοποιήθηκε και στο πλαίσιο των εορτασμών του 1930, θα τον αναζητήσουμε, μεταξύ άλλων, παρακάτω.

Έχοντας ανασυσταθεί από το 1928, η ΚΕΕ σχεδίασε και εκτέλεσε εκείνη τη χρονιά ένα μεγαλεπήβολο επετειακό πρόγραμμα, το οποίο είχε ως αφετηρία την Ελληνική Επανάσταση, αλλά συμπεριλάμβανε και αρκετά κατοπινά της γεγονότα, που αποτελούσαν ψηφίδες της συλλογικής μνήμης της σταδιακής συγκρότησης και επέκτασης του ελληνικού κράτους. Για την ακρίβεια, σύμφωνα με την Κουλούρη, «με την επετειακή ευκαιρία της ανάμνησης της Ανεξαρτησίας, θα τιμώνταν όλοι οι πεσόντες από το 1821 μέχρι το 1922» (Κουλούρη, 2020, σ. 505). Η εκατονταετηρίδα επομένως δεν θεωρούταν άλλη μία απομνημόνευση της Επανάστασης, αλλά και μια ενθύμηση όλης της πορείας του έθνους μέχρι εκείνη τη στιγμή. Ιδεολογική πυξίδα αυτής της προσέγγισης ήταν η έννοια της *Παλιγγενεσίας*, η οποία έθετε τα όρια του συμβολικού λεξιλογίου των εορτασμών σε μεγαλύτερο βαθμό από ό, τι το ίδιο το γεγονός της Επανάστασης, γιατί ενώ η δεύτερη είχε ολοκληρωθεί βίαια το 1922, η πρώτη παρέμενε ανοιχτή υπόθεση του έθνους (Κουλούρη, 2020, σ. 506). Σε αυτό το πλαίσιο εξηγούνται και οι προτάσεις της ΚΕΕ για τη διοργάνωση μιας πανελλήνιας έκθεσης που θα επιδείκνυε την πρόοδο -μια έννοια στενά συνδεδεμένη με το μέλλον- που είχε επιτύχει το έθνος σε όλους τους τομείς.

Η έκθεση ήταν αρμοδιότητα μίας από τις ειδικές επιτροπές της ΚΕΕ, στις οποίες πάντως είχαν προστεθεί και μερικές ακόμα, με αντικείμενα όπως του «Εθνικού Θεάτρου», της «Εθνικής Μουσικής», των «Εκδόσεων», της «Συμμετοχής Επαρχιών και Παροικιών», της «Γυναικείας Συμμετοχής», των «Εθνικών Μουσείων και του Θεάτρου Ηρώδου» κ.α. Ειδικά τα μουσεία, ήταν προνομιακό πεδίο δράσης της ΚΕΕ, καθώς μέσα από την πολιτιστική πολιτική τους «ήταν εφικτή η σφυρηλάτηση και διάχυση στο κοινό της επιθυμητής αφήγησης για το εθνικό παρελθόν και τις προόδους του κράτους» (Τριανταφύλλου, 2015, σ. 55), με χαρακτηριστικότερα παραδείγματα το Μουσείο Μπενάκη και το Βυζαντινό Μουσείο που τέθηκαν τότε σε λειτουργία. Η επιτροπή «Εορτών και αναπαράστάσεων» απασχολήθηκε με τη δυνατότητα να

αναπαρασταθούν επακριβώς ιστορικά γεγονότα όπως η Έξοδος του Μεσολογγίου¹¹, ενώ η επιτροπή «Εικονογραφιών, Μεταλλίων, Γραμματοσήμων και Κινηματογραφήσεως» είχε συγκροτήσει ένα δίκτυο εικόνων, πινάκων, χαρτονομισμάτων κ.λπ. που υπενθύμιζε και επιβεβαίωνε διαρκώς στους πολίτες την εθνική τους ταυτότητα μέσα από την καθημερινή τους εμπειρία. Σύμφωνα με τον Τριανταφύλλου (2015) οι δύο αυτές επιτροπές και ειδικά η δεύτερη, υλοποιούσαν την «αυτοϋπενθύμιση» του εθνικισμού μέσω των καθημερινών του συμβόλων, την οποία ο Michael Billig (1995) θα συνόψιζε πολύ αργότερα με τον όρο «κοινότοπος εθνικισμός».

Το πρότυπο για τις δημόσιες τελετές της εκατονταετηρίδας που θα ακολουθούσε η ΚΕΕ και η ελληνική αστική ελίτ, προερχόταν από τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές. Χρειάζοταν βέβαια και ο ανάλογος χώρος, που πάντως δεν ήταν δύσκολο να βρεθεί. Το Παναθηναϊκό Στάδιο, ανακαινισμένο πια, ήταν εθνική κληρονομιά της αρχαιότητας, είχε μεγάλη χωρητικότητα και είχε ήδη φιλοξενήσει δημόσια μαζικά θεάματα, όπως τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896. Στην πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα θα φιλοξενούσε και σχολικές τελετές, που περιείχαν πομπές και θεατρικές αναπαραστάσεις, χωρίς ωστόσο να έχουν επετειακό χαρακτήρα. Πιο βέβαιο είναι ότι ιστορικά δρώμενα και πομπές μεγαλύτερης επισημότητας είχε παρουσιάσει εκεί πρώτο το Λύκειο των Ελληνίδων, έχοντας μάλιστα ως προγραμματικό του στόχο «την επινόηση μιας “ελληνικής” δημόσιας γιορτής, η οποία θα αποτελούσε απάντηση στην “ξενολατρία” που χαρακτήριζε τον σύγχρονο αστικό πολιτισμό» (Κουλούρη, 2020, σ. 480).

Η έμφαση σε μια «αυθεντική ελληνικότητα» χαρακτήριζε όλες τις αναπαραστάσεις του ιστορικού παρελθόντος που είχε αναλάβει το Λύκειο Ελληνίδων ήδη από το 1911 και μέχρι το δεύτερο ιωβηλαίο της Ελληνικής Επανάστασης. Η πρώτη από αυτές ήταν μια προσπάθεια αναβίωσης των αρχαίων Ανθεστηρίων, που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 1911 και περιλάμβανε από αρχαιοπρεπή ενδύματα μέχρι δημοτικούς χορούς. Η παράσταση όμως που θα έθετε τις βάσεις για τις μετέπειτα καθιερωμένες γιορτές του, ήταν μια επίδειξη προς τιμήν του Γουλιέλμου Β' της Γερμανίας, η οποία πραγματοποιήθηκε στην Κέρκυρα και μεταφέρθηκε στο Παναθηναϊκό Στάδιο το 1914 ως «Εορτή της Ανοίξεως». Βασικός της στόχος ήταν να παρουσιαστεί η προέλευση των σύγχρονων δημοτικών χορών από τους

¹¹ Ιστορικές αναπαραστάσεις πραγματοποιήθηκαν σε διάφορες περιοχές της χώρας, ωστόσο, οι αναλυτικές περιγραφές φαίνεται πως σπανίζουν.

αρχαιοελληνικούς, καθώς και η συγχρονική πολιτισμική ενότητα της Ελλάδας που τεκμηριωνόταν από την ποικιλία των ενδυμασιών και των χορών. Η επιτυχία της γιορτής ήταν τέτοια που αμέσως θεσμοθετήθηκε ως ετήσια. Στα επόμενα χρόνια η δομή της θα εξελισσόταν έτσι που θα αποτύπωνε ως χωρικά ισότιμες τις «τέσσερις εποχές του ελληνικού πολιτισμού» (τα προϊστορικά και κρητομυκηναϊκά χρόνια, την αρχαία κλασσική εποχή, τη βυζαντινή και τέλος τη νεοελληνική), ενώ το τελετουργικό της θα τυποποιούταν έτσι ώστε να περιλαμβάνει και μια πομπή γυναικών με ιστορικά κοστούμια. Τελικά, όπως επισημαίνει η Κουλούρη (2020), στις γιορτές του Λυκείου, «ο μετασχηματισμός της ιστορίας σε θέαμα και η αναβίωση του παρελθόντος ήταν γυναικεία υπόθεση. Η ιστορική μνήμη αποκτά έμφυλα χαρακτηριστικά και σκηνοθετείται ως γραμμική διαδοχή γυναικείων μορφών οι οποίες ενσαρκώνουν την εθνική ιστορική συνέχεια» (Κουλούρη, 2020, σ. 486).

Η ετήσια γιορτή του Λυκείου των Ελληνίδων που πραγματοποιήθηκε στο Παναθηναϊκό Στάδιο στις 6 Απριλίου 1930 ήταν αφιερωμένη αποκλειστικά σε αναπαραστάσεις γεγονότων και προσώπων της Ελληνικής Επανάστασης. Υπήρχε και εδώ μέριμνα για τη μεγαλύτερη κατά το δυνατόν αυθεντικότητα, ενώ μία από τις καινοτομίες εκείνης της χρονιάς ήταν το «Πάνθεον των Γυναικών του '21»: ενώπιον του κοινού παρέλασαν γυναίκες που ενσάρκωναν τη Μπουμπουλίνα, τη Μαντώ Μαυρογένους και άλλες ηρωίδες της Επανάστασης, ένα τελετουργικό δρώμενο που παρέπεμπε σε μια νέα ανάγνωση του εθνικού παρελθόντος και παρουσίαζε τον γυναικείο ηρωισμό στην αυτοτέλειά του (Κουλούρη, 2020, σ. 532). Ωστόσο, το Λύκειο των Ελληνίδων δεν τίμησε τις γυναίκες του 1821 μόνο στην γιορτή που πραγματοποίησε στο Παναθηναϊκό Στάδιο. Νωρίτερα, στις 26 Μαρτίου του 1930, είχε πραγματοποιήσει στην αίθουσά του τα αποκαλυπτήρια μια αναθηματικής επιγραφής, η οποία αφιερωνόταν «εις τας ηρωίδας και μητέρας των ηρώων του 1821» (Κουλούρη, 2020, σ. 527). Επιπλέον, δεν ήταν μόνο το Λύκειο των Ελληνίδων που στην εκατονταετηρίδα της Επανάστασης τίμησε τις γυναικείες μορφές του εθνικού παρελθόντος: τον Μάιο της ίδιας χρονιάς, το Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων οργάνωσε τη δική του γιορτή, ενώ η ίδια η ΚΕΕ είχε επίσης προβλέψει τη συμμετοχή των γυναικών στους εορτασμούς. Σε γενικές γραμμές, «με αφορμή τον εορτασμό της Εκατονταετηρίδας οι Ελληνίδες επαναπρόβαλαν, έμμεσα και άμεσα, τα αιτήματά τους για πολιτικά δικαιώματα και αξιοποίησαν τους συμβολισμούς που παρείχε ο εορτασμός ώστε να διεκδικήσουν την αναγνώριση της «προσφοράς» των δικών τους

προγόνων, των Ελληνίδων του 1821, στην εθνική ανεξαρτησία (Κουλούρη, 2020, σ. 521).

Η σημαντικότερη ωστόσο τελετής αναπαράστασης του εθνικού παρελθόντος που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της εκατονταετηρίδας του 1821, ήταν ίσως η «εορτή της σημαίας»¹². Οι αναμνηστικές παραστάσεις, όπως είδαμε ήδη, ήταν τόσο σημαντικές για την ΚΕΕ, που μία από τις πρώτες ειδικές επιτροπές της είχε συσταθεί με αυτό ακριβώς το αντικείμενο. Στο αρχικό σχέδιο που είχε εκπονήσει η ΚΕΕ, περιλαμβάνονταν μεταξύ άλλων αναπαραστάσεις μαχών της Επανάστασης, ενός «βυζαντινού θριάμβου», αλλά και της μεταφοράς του πέπλου της Αθηνάς στην Ακρόπολη, όπως συνέβαινε στα αρχαία Παναθήναια, μόνο που εδώ, αντί του πέπλου, θα μεταφερόταν ως εθνικό σύμβολο η ελληνική σημαία. Ας σημειωθεί εδώ η υπενθύμιση του Thomas Hylland Eriksen (2007) ότι οι σημαίες σηματοδοτούν για τα νεωτερικά έθνη-κράτη περίπου ό,τι σηματοδοτούσαν και τα τοτέμ για ορισμένες κοινωνίες του παρελθόντος (Eriksen & Jenkins, 2007, σ. 3). Στην περίπτωση της Ελλάδας και της εκατονταετηρίδας της Ελληνικής Επανάστασης, η «εορτή της σημαίας» ήταν σύμφωνα με την Κουλούρη «η επινόηση μιας εκκοσμικευμένης θρησκευτικής πομπής στην υπηρεσία της θρησκείας του εθνικισμού, η οποία μάλιστα προοριζόταν από τους εισηγητές της να αποκτήσει σταθερή περιοδικότητα ως ετήσιος τελετουργικός θεσμός» (Κουλούρη, 2020, σ. 530).

Τελικά η «εορτή» πραγματοποιήθηκε στις 27 Απριλίου 1930 και περιλάμβανε μια μεγάλη πομπή με αφετηρία τα Παλαιά Ανάκτορα και προορισμό την Ακρόπολη. Παρέλασαν ομάδες που αντιπροσώπευαν όλες σχεδόν τις εποχές της τρισχιλιετούς πορείας του έθνους και περιλάμβαναν στις τάξεις τους αρχαίους κήρυκες, αθλητές και πολεμιστές, μινωίτισσες γυναίκες, βυζαντινούς αυλικούς και άρχοντες, αρματολούς, ιερολοχίτες και βέβαια, αγωνιστές του '21. Συμμετείχαν επίσης στρατιωτικά σώματα, αθλητικά και επαγγελματικά σωματεία, σχολεία, εκπρόσωποι των επαρχιών κ.α. Στη γιορτή της σημαίας επομένως, «το έθνος ήταν παρόν μέσω της φαντασιακής αναπαράστασής του, τόσο στον χρόνο, όσο και στον χώρο» (Κουλούρη, 2020, σ. 531). Από την άλλη, ίσως αυτή η αναπαράσταση του έθνους και της παροντικότητάς του, να μην ήταν αποκλειστικά «φαντασιακή». Σύμφωνα με τους Dean, Meerzon και Prince (2015),

¹² Ο εορτασμός της σημαίας αποτελεί σημαντική εθνική γιορτή σε πολλές χώρες του κόσμου.

αν ισχύει ότι το στοιχείο της «αληθοφάνειας» είναι πάντοτε παρόν στις επιτελέσεις του παρελθόντος, ίσως τότε αυτές οι επιτελέσεις να ξαναδίνουν στο παρελθόν τη δική του παροντικότητα (...). Γιατί όταν αναπαριστούμε, ξαναγράφουμε και ξανασκηνοθετούμε το παρελθόν, δεν το κάνουμε απλώς ορατό στο παρόν, αλλά το δημιουργούμε εντός του παρόντος (Dean, Meerzon & Prince, 2015, σ. 6).

Προσθαφαιρέσεις της ταυτότητας και της μνήμης

Παράλληλα με τους ευρύτερους εορτασμούς της εκατονταετηρίδας, στο ψηφιδωτό της εθνικής μνήμης και εθνικής ταυτότητας προσθέτονταν μερικές ακόμα ιστορικές προσωπικότητες του έθνους, γεγονότα της σύγχρονης κυρίως ιστορίας του, αλλά και σύμβολα των θυσιών που το κράτησαν ζωντανό. Για παράδειγμα, ο Ιωάννης Καποδίστριας: το Εθνικό Πανεπιστήμιο, που είχε μετονομαστεί σε Καποδιστριακό το 1911, τον είχε θεωρήσει άξιο προς μνημόνευση ενόψει της εκατονταετηρίδας ήδη από το 1916-1917, τελικά όμως, ο ανδριάντας του θα αποκαλυπτόταν στα Προπύλαια μόλις το 1931 και θα βρισκόταν κοντά σε εκείνον του Αδαμάντιου Κοραή, ο οποίος είχε ασκήσει σφοδρή κριτική στην πολιτική του κυβερνήτη (Κουλούρη, 2020, 181).

Επιπλέον, η Μικρασιατική Καταστροφή, της οποίας τα θύματα και οι πρόσφυγες δεν είχαν συμπεριληφθεί αυτοτελώς στο Πανελλήνιο Ηρώο που σχεδιάζοταν ενόψει της εκατονταετηρίδας, θα εντασσόταν τελικά στις εκδηλώσεις του 1930, μέσω της έννοιας των ηρωικών πεσόντων: το υπουργείο Στρατιωτικών της Ελλάδας σχεδίασε για την εκατονταετηρίδα μια ογκώδη έκδοση με τίτλο «Η ιερά των Ελλήνων βίβλος», που φιλοδοξούσε να συμπεριλάβει έναν κατάλογο με όλους τους πεσόντες, όλων των μαχών, από το 1821 ως το 1922 (Κουλούρη, 2020, σ. 281).

Το αφήγημα των πεσόντων είναι παραπάνω από σημαντικό για τη μνήμη ενός έθνους. Σύμφωνα μάλιστα με τον Benedict Anderson (1983/2006, σ. 9), «δεν υπάρχουν πιο παραστατικά εμβλήματα της σύγχρονης κουλτούρας του εθνικισμού από τα κενοτάφια και τα μνημεία του Άγνωστου Στρατιώτη». Στην Ελλάδα, πρωτοβουλίες για την ανέγερση ενός μνημείου του Άγνωστου Στρατιώτη είχαν ξεκινήσει από το 1926. Αν και θα ευοδώνονταν τελικά το 1932, αντίστοιχα μνημεία είχαν ανεγερθεί στο πλαίσιο της εκατονταετηρίδας, στη Δράμα και στο Ηράκλειο Κρήτης, ήδη από το 1930. Λίγο νωρίτερα είχαν επανενεργοποιηθεί και τα σχέδια για το Πανελλήνιο Ηρώο, με την ΚΕΕ να στέλνει εγκύκλιο προς όλες τις νομαρχίες προκειμένου να ξεκινήσουν σχετικό έργο. Για άλλη μια φορά ωστόσο, το Πανελλήνιο Ηρώο θα έμενε στη σφαίρα της εθνικής φαντασίας. Το προηγούμενο

διάστημα δεν είχε υλοποιηθεί, γιατί όπως εξηγεί η Χριστίνα Κουλούρη, ήταν ένα μνημείο του μεγαλοϊδεατισμού και «όσο η εδαφική ολοκλήρωση εκκρεμούσε και η Επανάσταση θεωρούνταν ανολοκλήρωτη, το Πανελλήνιο Ηρώο δεν μπορούσε να οικοδομηθεί και η Επανάσταση δεν μπορούσε να απομνημονευθεί ως τετελεσμένο ιστορικό γεγονός». Μέχρι το 1929 η προσέγγιση της ΚΕΕ είχε μετατοπιστεί προς την έννοια των ηρωικών πεσόντων, επομένως το Ηρώο μπορούσε πλέον να ανεγερθεί. Η ΚΕΕ αποφάσισε να το ανεγείρει στο Πεδίον του Άρεως και σύμφωνα με το σχέδιο, θα θεμελιωνόταν σε κυβόλιθους που θα έστελναν ιδία δαπάνη οι δήμοι και οι κοινότητες του κράτους, οι παροικίες και η Κύπρος. Σύμφωνα με τον Χρήστο Τριανταφύλλου (2015),

ο όρος που τέθηκε σχετικά με την τοπική προέλευση του κυβόλιθου, υποδηλώνει έναν συμβολισμό του ως ενός είδους εθνικού και τοπικού τοτέμ, το οποίο θα είχε αξία μόνο εφόσον προερχόταν από το κατάλληλο έδαφος και εφόσον συνδεόταν με ορθό τρόπο με την «εθνική ψυχή» – που είναι και η επικρατέστερη μεταφορά της εποχής (Τριανταφύλλου, 2015, σ. 53).

Η πρόσκληση δεν είχε μεγάλη απήχηση. Ανταποκρίθηκε λιγότερο από το 18% των δήμων και των κοινοτήτων της χώρας, πιθανότατα λόγω του οικονομικού βάρους της κατασκευής του κυβόλιθου (Τριανταφύλλου, 2015, σ. 54). Έστω κι έτσι, «η σύλληψη του πανελλήνιου ηρώου επιχειρούσε να συγχωνεύσει την εθνικότητα με την τοπικότητα και να συγκροτήσει έναν τόπο μνήμης όπου θα εκπροσωπούνταν όλοι οι κάτοικοι του ελληνικού κράτους αλλά και όλα τα μέλη του ελληνικού έθνους – και εκείνοι που είχαν μείνει εκτός συνόρων» (Κουλούρη, 2020, σ. 515).

Ενώ ωστόσο η κυρίαρχη αφήγηση περί εθνικής μνήμης και ταυτότητας ενσωμάτωνε μέσω της επετείου της εκατονταετηρίδας νέα πρόσωπα, νέες έννοιες και νέους συμβολισμούς, την ίδια στιγμή, άλλες κοινωνικές ιδιότητες και ταυτότητες περιθωριοποιούνταν ή και αποκλείονταν. Στη Θεσσαλονίκη, οι εορτασμοί για τα 100 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση που συνέπεσαν με τη θρησκευτική γιορτή του πολιούχου της πόλης και με την επέτειο της απελευθέρωσής της το 1912, περιλάμβαναν στρατιωτική παρέλαση, θεμελίωση Μακεδονικού Ηρώου, λιτανεία του Αγίου Δημητρίου κ.α. Παράλληλα όμως, «η έμφαση στη θρησκευτική διάσταση των γιορτών συνδεόταν με τον αποκλεισμό των άλλων θρησκευτικών κοινοτήτων της Θεσσαλονίκης, παρόλο που οι εκπρόσωποί τους μετείχαν στις εκδηλώσεις μαζί με τους άλλους επισήμους» (Κουλούρη, 2020, σ. 519).

Στη Θράκη, στον απομακρυσμένο οικισμό των Σαπών, του οποίου τα δύο τρίτα του πληθυσμού ήταν μουσουλμάνοι και για αυτό δεν είχε συμπεριληφθεί από την ΚΕΕ στους πανελλαδικούς εορτασμούς, συνέβη το εξής: μια ελληνική μειοψηφία αποφάσισε με πρωτοβουλία των τοπικών αξιωματούχων της να τιμήσει δημοσίως την εθνική ταυτότητά της και αφού αναζήτησαν και εντόπισαν στολές και όπλα των παλιών Σαρακατσάνων της περιοχής, παρέλασαν έφιπποι, υποδύομενοι τους αγωνιστές του 1821 (Κουλούρη, 2020, σ. 538). Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι ένας από τους στόχους της ΚΕΕ ήταν και η διανομή προσωπογραφιών των αγωνιστών του 1821 στα σχολεία της επικράτειας, έτσι ώστε οι μορφές τους «να χαραχθώσιν εις τας καρδίας και την ευγνώμονα μνήμην των Ελληνοπαίδων», ένα σχέδιο που την επόμενη χρονιά θα υλοποιούταν κυρίως σε χωριά όπου «κυριαρχεί το σλαβικόν ιδίωμα» (Τριανταφύλλου, 2015, σ. 61). Η εκατονταετηρίδα της Ελληνικής Επανάστασης έμοιαζε να προσφέρει στο κράτος μια καλή ευκαιρία για να ενισχύσει το διαχρονικό αλλά μεταβαλλόμενο μήνυμά του σχετικά με το ποιες μορφές ατομικής και συλλογικής ταυτότητας ήταν αποδεκτές και ποιες όχι. Η τελετουργική σκηνοθεσία της εθνικής μνήμης είχε ως πρωταγωνίστρια μια εθνική ταυτότητα ευρύτερη μεν σε σχέση με το επετειακό παρελθόν, αλλά στενότερη αναφορικά με το κοινωνικό παρόν.

1971: Μια μνημειώδης αποτυχία

Οι αρετές των Ελλήνων

Οι εθνικές επέτειοι που πραγματοποιήθηκαν στη Δύση κατά τη διάρκεια των μεταπολεμικών δεκαετιών, είχαν μεταβληθεί σε σημαντικό βαθμό όσον αφορά στη μορφή και στο περιεχόμενο του τελετουργικού τους. Η Lynette Spillman (1997), η οποία μελέτησε τις 100ετηρίδες και τις 200ετηρίδες της ανεξαρτησίας των ΗΠΑ και της Αυστραλίας, παρατηρεί ότι όσο περνούσαν οι δεκαετίες, η τελετουργική έμφαση δινόταν σε πιο συνδυαστικούς, πιο συγκεχυμένους ενίοτε, αλλά ταυτόχρονα και πιο συστηματικά οργανωμένους τρόπους εορτασμού. Πιο συγκεκριμένα, «οι τεχνικές ενεργοποίησης των εορτασμών της εθνικής ταυτότητας ήταν πιο διεισδυτικές και κάτω από την κρατική καθοδήγηση, οι περισσότερες ελίτ καθώς και αρκετές περιφερειακές ομάδες, συμμετείχαν άμεσα στην κατασκευή της εθνικής ταυτότητας εντός των εορτασμών» (Spillman, 1997, σ. 12).

Άραγε τα παραπάνω ίσχυαν και στην περίπτωση της Ελλάδας; Μια πρώτη, αρκετά ευκρινή εικόνα για την μορφή των μεταπολεμικών εθνικών επετείων της προέρχεται από την περιφέρεια και μας διατίθεται κι αυτή σε κινηματογραφημένη μορφή («Greece Honours Lord Byron, 1961»). Πρόκειται για μία επέτειο στη μνήμη του φιλέλληνα αγωνιστή Λόρδου Βύρωνα, η οποία έλαβε χώρα στο Μεσολόγγι τον Απρίλιο του 1961, τιμώντας μεταξύ άλλων και τα 135 χρόνια από την Έξοδο που είχαν πραγματοποιήσει οι πολιορκημένοι στρατιώτες και άμαχοι της πόλης το 1826. Στο απόσπασμα διακρίνονται τελετουργικά στοιχεία που ενώ δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ιδιαιτέρως πρωτότυπα σε σύγκριση με όσες εθνικές επετείους έχουμε μελετήσει μέχρι στιγμής, την ίδια στιγμή μοιάζουν αρκετά συστηματοποιημένα. Έτσι, στους δρόμους της πόλης παρελαύνουν με αργόσυρτη ιεροπρέπεια γυναίκες ενδεδυμένες με παραδοσιακές ή αρχαιοελληνικές φορεσιές. Μια ομάδα ευζώνων μεταφέρει με τον ίδιο ρυθμό ένα δίσκο με «κόλλυβα», ενώ μια άλλη ακολουθεί βαστώντας τον ζωγραφικό πίνακα «Η Έξοδος του Μεσολογγίου» του Θεόδωρου Βρυζάκη. Συμμετέχει πλήθος ιερωμένων που φαίνεται να τελούν δοξολογία, καθώς και εκπρόσωποι της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας, με ύφος που αρμόζει στην περίπτωση. Ο Πρίγκιπας Πέτρος της Ελλάδας καταθέτει στεφάνι στον Τύμβο των Πεσόντων, ενώ των πλαισιώνουν νεαρά κορίτσια, επίσης με αρχαιοπρεπείς ενδυμασίες.

Έξι χρόνια μετά από εκείνη την τελετή, το πραξικόπημα των συνταγματαρχών θα εγκαθίδρυε επταετή δικτατορία στην Ελλάδα. Ένα ζήτημα που μέχρι και σήμερα προκύπτει αναφορικά με τις ποικίλες πολιτισμικές προσεγγίσεις εκείνου του καθεστώτος, είναι ότι ενίοτε το αντιμετωπίζουν ως καταστατικά «κιτς» ή ακόμα και γελοίο. Ενδεικτικό παράδειγμα τέτοιων προσεγγίσεων είναι η σχεδόν προ τεσσαρακονταετίας έκδοση με τίτλο «Κάτι το ωραίο. Μια περιήγηση στην ελληνική κακογουστιά» (Κούτσικου & Τζιμούλης, 1984) που είχε κυκλοφορήσει από το περιοδικό «Αντί» και ήταν τόσο πλούσια σε υλικό, που συνοδευόταν από μια αντίστοιχη έκθεση.

Όπως όμως παρατηρεί η Ελένη Κούκη (2016), ειδικά στο θέμα των εθνικών τελετών, που έτσι κι αλλιώς έχουν τη δική τους μακρά ιστορία, χρήσιμο είναι να εντάξουμε τις σχετικές πρακτικές της Δικτατορίας μέσα στην ελληνική διαχρονία και να ληφθεί υπόψη η μακρά γενεαλογία των τελετών και των μνημείων της. Με αυτό τον τρόπο θα καταστεί ξεκάθαρο ότι πριν από όλα, η Χούντα «προσπάθησε συστηματικά να οικειοποιηθεί τελετουργικές πρακτικές που πριν από αυτήν είχαν προωθήσει άλλοι, και ιδιαίτερα η βασιλεία» (Κούκη, 2016, σ. 35). Για παράδειγμα, το 1968, το καθεστώς των συνταγματαρχών επένδυσε σε μεγαλειώδεις εθνικές τελετές, με στόχο να παρουσιαστεί ως η αναμφισβήτητη εθνική ηγεσία. Στην πρώτη επέτειο της 21^{ης} Απριλίου, που εορτάστηκε ανήμερα του Πάσχα, οι συνταγματάρχες περιόδευσαν σε στρατόπεδα, όπου επιχείρησαν να παρουσιαστούν περίπου ως οι νέοι βασιλείς του έθνους και όχι ως πολιτικοί ηγέτες (Κούκη, 2016, σ. 52). Κάπου εδώ ωστόσο φαίνεται πως εμφανίζεται το συγκεκριμένο κομμάτι κάποιων μεταπολεμικών εθνικών επετείων στο οποίο αναφερόταν η Spillmann (1997): οι συζητήσεις και οι προτάσεις εντός του καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου σχετικά με το τι επιπλέον έπρεπε να περιλαμβάνει η πρώτη επέτειος του πραξικοπήματος, έκαναν λόγο για δραματοποιημένες ταινίες, ανακοινώσεις παροχών προς τον εργαζόμενο πληθυσμό, εκθέσεις για τα επιτεύγματα του καθεστώτος, μπαλόνια, χαρταετούς και αερόστατα με εθνικά συνθήματα κ.α. Τίποτα από όλα αυτά δεν είναι βέβαιο ότι υλοποιήθηκε (Κούκη, 2016, σ. 53).

Ίσως πιο ενδεικτική του πολιτισμικού και συμβολικού λεξιλογίου των εθνικών τελετουργιών της Χούντας να είναι η περίφημη εορτή της Πολεμικής Αρετής των Ελλήνων. Για να είμαστε πιο ακριβείς, η Πολεμική Αρετή των Ελλήνων είναι ενδεικτική των εθνικών τελετών του ελληνικού κράτους ήδη από τα μετεμφυλιακά χρόνια, αφού καθιερώθηκε το 1959, ανακαλώντας έμμεσα τη λήξη του πολεμικού

σκέλους του Ελληνικού εμφύλιου με τη νίκη που κατήγε ο Εθνικός Στρατός επί του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος δέκα χρόνια πριν, στο όρος Γράμμος. Η εορτή της Πολεμικής Αρετής ήταν μια ημέρα αφιερωμένη σε όλους τους έφεδρους πολεμιστές του έθνους, δηλαδή σε όλους τους πολίτες που παρέμεναν στη διάθεση της πατρίδας. Ωστόσο, το απεικονιστικό ρεπερτόριό της και η ρητορική της την είχαν μετατρέψει σε όχημα προβολής του στρατού ως κυρίαρχης κοινωνικής τάξης (Κούκη, 2016, σ. 302). Στο πλαίσιο της, ο στρατός εμφανιζόταν ως ο μοναδικός εγγυητής της κομβικής εκείνης αρετής που εξασφάλιζε την χρονικά και χωρικά αδιάλειπτη παρουσία του έθνους από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα: της αρετής του πολέμου. Προκειμένου αυτή η αρετή να αναπαρασταθεί, χρησιμοποιούνταν αρκετά ψυχροπολεμικά πολιτισμικά σχήματα, αφού η Ελλάδα ανήκε στο στρατόπεδο της Δύσης. Κι ενώ οι εορτασμοί της Πολεμικής Αρετής εστίαζαν κυρίως στην αναπαράσταση του ένδοξου εθνικού παρελθόντος, την ίδια στιγμή, επιδίωκαν να αναπαραστήσουν και το απaráλλαχτο μέλλον του. Στο ιστορικό και πολιτισμικό συμφραζόμενο της δικτατορίας, τα παραπάνω στοιχεία ξεδιπλώνονταν μεν σε όλη τη ρητορική τους μεγαλοπρέπεια, για να γίνουν όμως εργαλείο του αυταρχικού κυβερνητικού οράματος. Συγκεκριμένα, «η εθνική ιστορία που παρουσιαζόταν στο πλαίσιο της Πολεμικής Αρετής γινόταν η αφορμή για μία στιγμή αναγέννησης που επέβαλλε την αποκοπή του έθνους από ό,τι συνέβαινε πριν την “Επανάστασιν”» (Κούκη, 2016, σ. 311).

Οι δυσκολίες μιας διπλής επανάστασης

Εύλογα θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι αυτή η τομή με το εθνικό παρελθόν που υποτίθεται ότι συνιστούσε το καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου, έμοιαζε στο μυαλό των εκπροσώπων του με την τομή που είχε επιφέρει στον εθνικό χρόνο και η Επανάσταση του 1821. Όσον αφορά πάντως στο τρίτο ιωβηλαίο του αγώνα για την ανεξαρτησία, το καθεστώς των συνταγματαρχών επιχειρούσε να το οργανώσει σχεδόν από την αρχή της δικτατορίας. Βασικός του στόχος ήταν να επιβεβαιώσει τους δεσμούς του με τις ιδρυτικές πράξεις του έθνους. Και είναι ως προς αυτό χαρακτηριστικό ότι το 1971, η επέτειος της 21^{ης} Απριλίου αναβλήθηκε, με το ρητό σκεπτικό ότι το έτος ανήκε στη μνήμη της Επανάστασης του 1821 (Κούκη, 2016, σ. 53).

Επικεφαλής των εορτασμών είχε τεθεί ένας θρησκευτικός ηγέτης και ένας πολιτικός: ο αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος και ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, Στυλιανός Παττακός. Το συνολικό εγχείρημα της διοργάνωσης προέβλεπε καταρχήν την

αφιέρωση ολόκληρου του έτους στην επέτειο της Παλιγγενεσίας του έθνους, καθώς και την πραγματοποίηση εκδηλώσεων σε όλη την επικράτεια. Στο πλαίσιο τους, όλες οι περιοχές της χώρας θα αποδείκνυαν την αφοσίωση και τη συμβολή τους στην κοινή εθνική προσπάθεια. Υποτίθεται επίσης ότι σε μια προσπάθεια ενίσχυσης των δεσμών με τους Έλληνες ομογενείς, θα συμμετείχαν και οι ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού, με απώτερο στόχο την ανάδειξη της Επανάστασης του 1821 ως γεγονότος με εμβέλεια διεθνή, που μέσω της επετειακής υπενθύμισής της σε παγκόσμιο επίπεδο, θα προκαλούσε μια νέα έξαρση του πνεύματος του φιλελληνισμού (Κούκη, 2016, σ. 82). Θα ήταν με άλλα λόγια ένας εορτασμός, μια επέτειος που δεν θα απευθυνόταν μόνο στο εσωτερικό του έθνους, αλλά θα ενεργοποιούσε και τα φιλικά αισθήματα άλλων εθνικών κοινοτήτων.

Παράλληλα, αρκετοί σύλλογοι και ιδρύματα προκήρυξαν διαγωνισμούς συναφείς με το μνημονεύόμενο γεγονός, που συνοδεύονταν και από έπαθλα, ευελπιστώντας ίσως σε μεγαλύτερη λαϊκή συμμετοχή. Θεσμοί όπως ο στρατός και η εκκλησία επιδόθηκαν αντιστοίχως σε κατασκευή ανδριάντων των «ναυάρχων του Αγώνα» και σε εκδόσεις ποικίλων ειδών –ειδικά στην περίπτωση της εκκλησίας, το σπάνιο γεγονός ότι αναλάμβανε πρωτοβουλίες πέραν των παραδοσιακών τελετουργικών της καθικόντων, έχει τη σημασία του. Η ίδια η τελετή της 25ης Μαρτίου 1971 θα συνέπιπτε με τη θεμελίωση του εντυπωσιακού σε μέγεθος Ναού του Σωτήρα¹³, που ήταν γνωστός ως «Τάμα του Έθνους» από μια σχετική υπόσχεση που είχαν δώσει σύμφωνα με ένα θρύλο οι αγωνιστές του 1821. Η σημαντικότερη πάντως πτυχή της επετείου, τουλάχιστον σύμφωνα με δήλωση του αντιπροέδρου της κυβέρνησης, θα πραγματοποιούνταν στο μοναστήρι της Αγίας Λαύρας στις 24 Μαρτίου. Η ανέγερση στην περιοχή του μοναστηριού ενός Ηρώου της Ελευθερίας, και οι διάφορες διακοσμητικές επεμβάσεις που υλοποιήθηκαν, είχαν πράγματι ως στόχο, σύμφωνα με την Ελένη Κούκη, να δημιουργηθεί

ένα θέατρο μνήμης, η αρμόζουσα σκηνή σε όλη της την ιστορική αίγλη, ώστε να μπορεί να εμφανιστεί η «επαναστατική κυβέρνηση». Διότι ο συνειρμός ήταν κάτι παραπάνω από προφανής. Εκεί, στην Αγία Λαύρα, οι πρωτεργάτες της απριλιανής επανάστασης θα τιμούσαν τους πρωτεργάτες της επανάστασης του '21 (Κούκη, 2016 σ. 84).

¹³ Θυμίζουμε ότι αντίστοιχη φιλοδοξία είχε το ελληνικό κράτος και ενόψει των εορτασμών της πεντηκονταετηρίδας το 1871.

Αυτό που επινοούταν εδώ, δεν ήταν μόνο μια παράδοση με πλασματική σχέση με το εθνικό παρελθόν, αλλά και μια πολύ συγκεκριμένη γενεαλογία των υποτιθέμενων απογόνων και συνεχιστών της. Δεν είναι επίσης τυχαίο το γεγονός ότι η δικτατορία των συνταγματαρχών είχε επιλέξει ως σύμβολό της τον μυθικό φοίνικα, που πριν ακόμα από την ΚΕΕ της εκατονταετηρίδας του 1821, είχε χρησιμοποιηθεί ως σύμβολο και από τη Φιλική Εταιρεία και τον Ιωάννη Καποδίστρια (Μεθενίτης, 2018).

Ωστόσο, παρά τις επινοήσεις, σύντομα άρχισαν να παρουσιάζονται προβλήματα. Ένα σημαντικό κομμάτι της επαρχίας διαμαρτυρόταν γιατί οι τελετές που τους είχαν στανικώς ανατεθεί ήταν φιλόδοξες και πολυδάπανες. Έστω κι έτσι, πραγματοποιήθηκαν οι συνήθεις δοξολογίες, καταθέσεις στεφάνων, μαθητικές παρελάσεις, εορταστικές εκδηλώσεις λαογραφικού χαρακτήρα κ.λπ. Επίσης, η επιθυμία του καθεστώτος να μη δημιουργηθούν διπλωματικές εντάσεις στο εξωτερικό σήμαινε ότι στο πλαίσιο της εθνικής επετείου δεν περιλαμβάνονταν σαφείς αναφορές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία¹⁴, γεγονός που προκάλεσε και ορισμένες αντιδράσεις. Το πρόβλημα που φανερωνόταν εδώ ίσως ήταν ένα πρόβλημα ταυτότητας. Σύμφωνα με την Ελένη Κούκη,

στο εσωτερικό της χώρας, το καθεστώς ήθελε να απευθυνθεί στο έθνος, προωθώντας ένα παραδοσιακό, εθνικιστικό θριαμβευτικό λόγο, αναπόφευκτα πολεμοχαρή, ταυτόχρονα, όμως, πίστευε ότι διά μέσου του εορτασμού θα προσέγγιζε τη διεθνή κοινότητα, προς την οποία αντιλαμβανόταν ότι έπρεπε να εμφανιστεί ως μία πολιτική δύναμη μετριοπάθειας με ειρηνικές διαθέσεις (Κούκη, 2016, σ. 85).

Η επέτειος που τελικά πραγματοποιήθηκε, δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ένας μακρύς κατάλογος συμβατικών εκδηλώσεων τοπικής εμβέλειας. Το κεντρικό, επετειακό, τελετουργικό γεγονός, έλειπε. Αν και είχε προγραμματιστεί και ανακοινωθεί, η μετάβαση της κυβέρνησης στην Αγία Λαύρα πραγματοποιήθηκε με λίγα μέλη της, ίσως λόγω παρακώλυσης που προήλθε από εσωτερικούς ανταγωνισμούς. Το πολυθρύλητο «Τάμα του Έθνους», «η πιο φιλόδοξη μετωνυμία της Χούντας», που θα κινητοποιούσε το σύνολο της κοινότητας, που θα επιβεβαίωνε ότι το καθεστώς εκπληρώνει την αποστολή και το πεπρωμένο του έθνους, θα κατέρρεε κάτω από αμέτρητα σκαμπανεβάσματα, μεταμορφώσεις και ματαιώσεις (Κούκη, 2016, σ. 262). Εύκολα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μνημειώδης αποτυχία. Παρόμοια σχέδια είχαν ναυαγήσει και σε άλλες επετείους της Ελληνικής

¹⁴ Την ίδια στάση είχε κρατήσει και ο Ελευθέριος Βενιζέλος στον εορτασμό της εκατονταετηρίδας.

Επανάστασης. Αυτό που διαφοροποιούσε τη Χούντα, ήταν ότι οι προσδοκίες για την τελική εικόνα και τους συμβολισμούς του έργου, που θα υιοθετούσε την ελληνοχριστιανική παράδοση, αλλά παράλληλα θα αποτύπωνε και τον σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό ως ισάξιο μοντέρνων δυτικών έργων, περιείχαν εκτός όλων των άλλων και δυσεπίλυτες ταυτοτικές αντιφάσεις.

Την ίδια στιγμή, κάποιες πόλεις βρήκαν την ευκαιρία να προβάλουν τη δική τους συμβολή στον αγώνα για την ανεξαρτησία. Για παράδειγμα, η Τρίπολη έστησε στην κεντρική της πλατεία έναν ανδριάντα του Κολοκοτρώνη, ενώ ο δήμαρχος Αθηναίων υλοποίησε ένα πρόγραμμα που μέσα από μια διανομή μεταλλίων του «Αθηναϊκού Αγώνα» τόνιζε τη σημασία της δικής του ξεχωριστής συνεισφοράς (Κούκη, 2016, σ. 87). Από μια άποψη, ήταν λες και το καθεστώς έβλεπε να απομακρύνονται από κοντά του αυτοί που έπρεπε να είχαν συνενωθεί υπό την αφήγησή του περί εθνικού παρελθόντος.

Ίσως πάλι οι λιγότερο φιλόδοξες προσπάθειες στην επικράτειά του, να ήταν τελικά και εκείνες που θα αποδεικνύονταν ως οι πιο συστηματικές και συνεκτικές στην αφήγησή τους για το εθνικό παρελθόν. Για παράδειγμα, στο πλαίσιο των αφιερωματικών εκδόσεων που κυκλοφόρησαν το 1971 με θέμα την Ελληνική Επανάσταση, συναντάμε και μία της Εθνικής Βιβλιοθήκης και της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, με τίτλο «Αφιέρωμα εις τα 150 χρόνια από της επαναστάσεως του 1821» (1971) και με περιεχόμενο λιτό, αλλά «εθνωφελές». Εκτός από ιστορικά άρθρα με θέματα όπως «Τα ανθρωπιστικά ιδεώδη της Επανάστασης του 1821» και «Ο αγώνας των μακεδόνων πολεμιστών στην Μακεδονία, τη Ρούμελη και την Πελοπόννησο», ένα κάποιο ερευνητικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο πρόλογος, όπου μεταξύ άλλων διαβάζει κανείς την παρακάτω δραματική αφήγηση του εθνικού αγώνα για την ανεξαρτησία:

Ερρευσεν άφθονον το αίμα το ελληνικόν και τα ολίγα περιουσιακά αγαθά της πτωχής αυτής χώρας κατεστράφησαν και εξηνεμίσθησαν, αλλ' η ελληνική ψυχή εγκαρτέρησε γενναίως και μετά επταετή αγώνα συνεστήθη το νεοελληνικόν Κράτος, που τώρα συνεχίζει τον ιστορικόν του δρόμον μεταξύ των άλλων ελευθέρων λαών του Κόσμου («Αφιέρωμα...», 1971, σ. 5)

2021: εορτάζοντας το έθνος εν μέσω πανδημίας

Οι ετοιμασίες μιας ακόμα αναγέννησης

Στον 21^ο αιώνα, η υιοθέτηση νεοφιλελεύθερων πολιτικών από ολόένα και περισσότερα κράτη της Δύσης και του κόσμου, δεν μοιάζει ασύνδετη με μια τάση ενίσχυσης του εθνικισμού στο εσωτερικό τους. Ανθρωπολόγοι όπως ο David Harvey (2007) έχουν επιχειρήσει να δείξουν ότι «προκειμένου να επιβιώσει, το νεοφιλελεύθερο κράτος χρειάζεται τον εθνικισμό ενός ορισμένου είδους» (Harvey, 2007, σ. 121). Πρόκειται για μια σχέση που, μεταξύ άλλων, εξηγείται από την ανάγκη των κρατών να εξασφαλίσουν την αφοσίωση των ενίοτε δυσαρεστημένων πολιτών τους, αλλά και από την προσπάθειά τους να βελτιώσουν την ανταγωνιστική τους θέση έναντι άλλων κρατών, στη διεθνή πολιτική και στην παγκόσμια αγορά (Harvey, 2007, σ. 115).

Την ίδια στιγμή, άλλοι μελετητές, όπως ο Craig Calhoun (2007), επισημαίνουν ότι στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, η εφαρμογή αμιγώς μεταεθνικών πολιτικών από τα κράτη εμπεριέχει και ορισμένους κινδύνους. Ο Calhoun δέχεται ότι μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και με δεδομένη την αυξανόμενη ροή κεφαλαίων, πληροφοριών, αγαθών και ανθρώπων σε διεθνές επίπεδο, ήταν επόμενο να υποστηριχθεί από πολλούς ότι τα κράτη, δεν χρειάζονταν πια. Είτε βάσισαν την ισχύ τους σε εθνικιστικά πάθη και οδήγησαν τον κόσμο σε αιματηρούς πολέμους, είτε απλώς επέμεναν να θεωρούνται κυριαρχικά, ανήκαν πλέον σε ένα απεχθές παρελθόν. Ωστόσο, τονίζει ο Calhoun,

είναι ένα πράγμα το να επιζητά κανείς περιορισμούς στην άσκηση της κρατικής εξουσίας και ένα άλλο πράγμα το να αναμένει ότι αυτή θα ξεπεραστεί. Είναι ένα πράγμα το να ενθαρρύνεται ο κοσμοπολίτικος πλουραλισμός των αντιλήψεων και ένα άλλο πράγμα το να αντιμετωπίζεται ο εθνικισμός απλώς σαν μια ξεθωριασμένη κληρονομιά και όχι σαν μια πηγή αλληλεγγύης που ανανεώνεται διαρκώς. Είναι ένα πράγμα το να επιδιώκεται η ενίσχυση μιας παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας των πολιτών και ένα άλλο πράγμα το να φανταζόμαστε ότι η δημοκρατία μπορεί να ευημερήσει χωρίς ένα αποτελεσματικό κράτος (Calhoun, 2007, σ. 4).

Ο ακριβής βαθμός στον οποίο όλα τα παραπάνω ισχύουν και στην Ελλάδα του 2021, όταν δηλαδή εορτάζεται η 200^η επέτειος της Ελληνικής Επανάστασης, είναι ένα ερώτημα που παραμένει ανοιχτό. Αυτό που θα επιχειρήσουμε εδώ, είναι να καταγράψουμε επιγραμματικά ορισμένες μόνο πτυχές της τρέχουσας εθνικής επετείου, αφενός γιατί ο εορτασμός της έχει περιοριστεί λόγω της πανδημίας του

κορωνοϊού και αφετέρου γιατί δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμα. Στόχος μας είναι να ψηλαφίσουμε το πώς η εθνική επέτειος ενορχηστρώνεται από ένα κράτος που, εν μέσω πανδημίας, εξακολουθεί να ενδιαφέρεται για τη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και εθνικής μνήμης των πολιτών του.

Μπορούμε λοιπόν να ξεκινήσουμε από το 2019, όταν η νέα ηγεσία της χώρας, ανυποψίαστη φυσικά για όσα θα έρχονταν, άρχισε να δίνει τον σημειολογικό τουλάχιστον τόνο της επικείμενης μεγάλης εθνικής επετείου. Για την ακρίβεια, προτού καν κερδίσει τις εκλογές εκείνης της χρονιάς, ο αρχηγός του συντηρητικού κόμματος της Νέας Δημοκρατίας Κυριάκος Μητσοτάκης, δήλωνε σε συνέντευξή του στην εφημερίδα *Καθημερινή* ότι εφόσον εκλεγεί, θα συστήσει μια εθνική επιτροπή με πρόσωπα εγνωσμένου κύρους από διάφορους τομείς, η οποία θα αναλάβει τις προετοιμασίες της 200ετηρίδας της Ελληνικής Επανάστασης και των σχετικών εορτασμών. Στη συνέντευξη σημειωνόταν από τη δημοσιογράφο ότι ο υποψήφιος πρωθυπουργός έδινε από τότε πολύ μεγάλη σημασία σε αυτό το εγχείρημα, στο πλαίσιο του οποίου η εθνική επιτροπή θα παρουσίαζε σύντομα τις προτάσεις της για το λεγόμενο «rebranding της Ελλάδας». Κεντρικός στόχος των εκδηλώσεων που θα οργανώνονταν, ήταν σύμφωνα με τον Κυριάκο Μητσοτάκη, το «να ξανασυστήσουμε μια αναγεννημένη και φωτεινή Ελλάδα σε όλον τον κόσμο» (Πελώνη, 2019α).

Τελικά, περίπου ένα μήνα αργότερα, σε μια συνάντησή τους στο Μέγαρο Μαξίμου, ο πρωθυπουργός πλέον Κυριάκος Μητσοτάκης ανακοίνωσε ότι πρόεδρος της Επιτροπής «Ελλάδα 2021», η οποία θα διοργάνωνε τις εκδηλώσεις για τη 200ετηρίδα της Ελληνικής Επανάστασης, αναλάμβανε η πρώην βουλευτής της Νέας Δημοκρατίας και επιχειρηματίας Γιάννα Αγγελοπούλου-Δασκαλάκη, που είχε προεδρεύσει και της Οργανωτικής Επιτροπής των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 (Πελώνη, 2019β). Στην πρώτη εκείνη συνάντηση του Κυριάκου Μητσοτάκη και της Γιάννας Αγγελοπούλου-Δασκαλάκη δεν είχαν ειπωθεί πολλά, μέχρι που το φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς κηρύχθηκε στη Βουλή η έναρξη των εργασιών της Επιτροπής και ανακοινώθηκαν τα πρώτα μέλη της, προερχόμενα από τους χώρους των επιστημών, των τεχνών και των γραμμάτων. Σε εκείνη την εκδήλωση ο πρωθυπουργός μίλησε εκτενώς για το πνεύμα των επικείμενων εορτασμών, αγγίζοντας και διάφορα ζητήματα εθνικής ταυτότητας και μνήμης. Συγκεκριμένα, αναφερόμενος στην επέτειο, ο πρωθυπουργός έκανε λόγο για μια στιγμή απολογισμού και περίσκεψης, για μια «επαναγνωριμία με τον συλλογικό μας εαυτό», για μια ευκαιρία «να κοιταχτούμε, λοιπόν, στον καθρέφτη με θάρρος και με ειλικρίνεια», για τη δυνατότητα της χώρας

«να επανασυστηθεί με τη σύγχρονη ταυτότητά της στην Ευρώπη αλλά και στον κόσμο ολόκληρο», αλλά και για την ανάδειξη του ιστορικού μεγέθους του 1821 στο σήμερα, «ώστε ο εθνικός ξεσηκωμός των Ελλήνων να επανατοποθετηθεί ως δυναμικό συμβάν με μία εμβέλεια ευρωπαϊκή, παγκόσμια. Ως ορόσημο ρήξης με το κακό μας παρελθόν. Αλλά και ως δείκτης του μέλλοντός μας» («Κυρ. Μητσοτάκης: “Το 1821 η γέννηση, σήμερα η αναγέννηση”», 2019).

Στα παραπάνω παραδείγματα ο πρωθυπουργικός λόγος για την εθνική επέτειο μοιάζει ίσως αναμενόμενος ως προς τα γενικά χαρακτηριστικά του, ωστόσο, το περιεχόμενό του χρειάζεται κατά τη γνώμη μας έναν περαιτέρω σχολιασμό. Για παράδειγμα, η συνύπαρξη πολυχρησιμοποιημένων λέξεων και φράσεων όπως «να κοιταχούμε στον καθρέφτη» και «rebranding της Ελλάδας», μαζί με κάποιες πιο μεγαλόστομες αλλά εξίσου ασαφείς, όπως «να ξανασυστήσουμε μια αναγεννημένη και φωτεινή Ελλάδα» ή «ο εθνικός ξεσηκωμός των Ελλήνων να επανατοποθετηθεί ως δυναμικό συμβάν με μία εμβέλεια ευρωπαϊκή», δεν είναι άνευ σημασίας. Σύμφωνα με τον Michael Billig,

Ο εθνικισμός δεν περιορίζεται στην εξεζητημένη γλώσσα των μύθων περί αίματος. Ο κοινότοπος εθνικισμός λειτουργεί με τετριμμένες, διαδικαστικές λέξεις, που θεωρούν δεδομένα τα έθνη και κατ’ αυτό τον τρόπο κατοικούν εντός τους. Είναι οι μικρές λέξεις, παρά οι βαρύγδουπες, αξιομνημόνευτες φράσεις, που προσφέρουν μια συνεχή αλλά μετά βίας αντιληπτή υπενθύμιση της πατρίδας, καθιστώντας την εθνική ταυτότητά «μας» αλησμόνητη (Billig, 1995, σ. 93).

Κάποια από τα παραπάνω λογοθετικά στοιχεία θα εντοπίζονταν και τον Φεβρουάριο του 2020 σε ένα βίντεο που αναρτήθηκε από την Επιτροπή «Ελλάδα 2021» στο διαδίκτυο και στο οποίο η Γιάννα Αγγελοπούλου-Δασκαλάκη παρουσίαζε το σήμα της Επιτροπής: μια γαλανόλευκη κορδέλα που σχηματίζει τον αριθμό «21» (Αγγελοπούλου-Δασκαλάκη, 2020). Η συνοδευτική δήλωση της προέδρου της Επιτροπής έμοιαζε να αντανakλά και ορισμένες χαρακτηριστικές ενοποιητικές λειτουργίες του εθνικισμού, παρόμοιες με αυτές που έχουμε ήδη συναντήσει και στις προηγούμενες εθνικές επετείους και που μοιάζουν σαν να απλοποιούν τις κοινωνικές σχέσεις για χάρη μιας εθνικής συγκολλητικής ουσίας με λιγότερο ή περισσότερο απροσδιόριστα χαρακτηριστικά. Συγκεκριμένα, στο βίντεο μπορούσε κανείς να ακούσει μεταξύ άλλων ότι,

Διακόσια χρόνια, δεν είναι απλώς ιστορία. Είναι μια μεγάλη ευκαιρία. Είναι η ευκαιρία μας να ξεφύγουμε από την καθημερινότητα. Να γιορτάσουμε όπως

μόνο οι Έλληνες ξέρουμε. Αλλά και να θυμηθούμε από πού ξεκινήσαμε. Να συνειδητοποιήσουμε πού βρισκόμαστε. Και να αποφασίσουμε πού θέλουμε να πάμε. Μπορεί να έχουμε μνήμες χωριστές, ζωές διαφορετικές και όνειρα αλλιώτικα, όμως εμείς όλοι είμαστε η Ελλάδα (Αγγελοπούλου-Δασκαλάκη, 2020).

Παράλληλα, στον ιστότοπο της Επιτροπής «Ελλάδα 2021»¹⁵, που ενεργοποιήθηκε την ίδια ημέρα μαζί με τα ψηφιακά μέσα κοινωνικής δικτύωσής της, μπορούσε κανείς να διαβάσει ότι ο σκοπός της, πέρα από τον σχεδιασμό του εορτασμού της «συμβολικής» επετείου των 200 χρόνων από την Ελληνική Επανάσταση,

είναι να συντονίσει ένα συνολικό πρόγραμμα δράσεων και εκδηλώσεων, με στόχο να επανασυστήσουμε την Ελλάδα, από την αρχή της σύγχρονης ιστορίας της μέχρι και σήμερα, στην πορεία αυτών των 200 χρόνων. Θα προβάλουμε τα επιτεύγματά μας, που δεν είναι λίγα, θα αναδείξουμε τις δυνατότητές μας, θα θυμίσουμε και θα θυμηθούμε τη στενή μας σχέση με τους αγώνες και τις αγωνίες που καθόρισαν τη σύγχρονη εποχή, αλλά και θα σταθούμε σε αδυναμίες και λάθη μας.

Η έμφαση της Γιάννας Αγγελοπούλου-Δασκαλάκη στις απαρχές του Ελληνικού κράτους και των πολιτών του, στις δυνατότητες αλλά και στις αδυναμίες τους, μοιάζει να σηματοδοτεί μια μετάβαση από τον κοινότοπο εθνικισμό του Billig, προς ένα στάδιο με λιγότερο συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, που προηγείται της κορύφωσης των εορτασμών ή καλύτερα, τους κυοφορεί. Τηρουμένων των αναλογιών, το στάδιο αυτό ίσως περιέχει και στοιχεία της μεθοριακότητας των τελετουργιών, όπως τα περιέγραψε ο Victor Turner (1969/1991). Συγκεκριμένα, στις μεθοριακές φάσεις μιας τελετουργίας,

Διαπιστώνουμε ότι οι κοινωνικές σχέσεις έχουν απλοποιηθεί, ενώ ο μύθος και το τελετουργικό γίνονται αντικείμενο επεξεργασίας. Είναι ένα γεγονός εύκολο να κατανοηθεί: αν η μεθοριακότητα εκλαμβάνεται σαν ένα χρονικό διάστημα και σαν ένας τόπος απόσυρσης από τη συμβατική κοινωνική δραστηριότητα, τότε μπορεί να ιδωθεί και σαν μια περίοδος δυνητικής διερεύνησης των κεντρικών αξιών και αξιωμάτων του πολιτισμού στον οποίο λαμβάνει χώρα (Turner, 1969/1991, σ. 167).

Υπό ένα ανάλογο πρίσμα θα μπορούσε να προσεγγιστεί και η δραστηριότητα της Επιτροπής, καθώς αυτή κινείται σε τέσσερις άξονες, των οποίων οι τίτλοι και μόνο φανερώνουν αρκετές από τις φιλοδοξίες του εγχειρήματος όσον αφορά την εμβέλεια της εθνικής επετείου στον χώρο και στον χρόνο: «Έλληνες που αφήνουν το

¹⁵ <https://www.greece2021.gr/>

αποτύπωμα τους στον κόσμο», «Η Ελλάδα μετά από μία πορεία 200 χρόνων», «Το 1821 στην Ελλάδα και τον κόσμο» και τέλος, «Το 2021 ως παράθυρο για την Ελλάδα του μέλλοντος». Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει το γεγονός ότι μέχρι ενός χρονικού σημείου, η Επιτροπή έδινε τη δυνατότητα σε πολίτες να εργαστούν εθελοντικά για τους σκοπούς της καθώς και να υποβάλλουν προτάσεις δράσεων και εκδηλώσεων. Σε ανάλογο «συμμετοχικό» πλαίσιο δύναται εν μέρει να ενταχθεί και το λεγόμενο Νομισματικό Πρόγραμμα της Επιτροπής, που περιλαμβάνει την έκδοση συλλεκτικών νομισμάτων με απεικονίσεις από την ιστορία της νεότερης Ελλάδας. Η πώλησή τους, διαβάξει κανείς στην ιστοσελίδα της Επιτροπής, είναι «ένας τρόπος μέσα από τον οποίο οι Ελληνίδες και οι Έλληνες σε όλο τον κόσμο μπορούν να συμβάλουν στην υλοποίηση περισσότερων δράσεων για να τιμήσουμε τους δύο αιώνες του σύγχρονου Ελληνικού Κράτους».

Τέτοια καλέσματα προς τους πολίτες φέρνουν στο νου τους τρόπους ενεργοποίησης της εθνικής συλλογικής μνήμης για τους οποίους είχε κάνει λόγο ο Maurice Halbwachs (1950/1980). Συγκεκριμένα, όπως παρατηρούσε ο Halbwachs,

Υπάρχουν ασφαλώς περίοδοι όπου οι άνθρωποι μιας χώρας ξεχνούν τις ασχολίες τους, τις οικογένειές τους ή τις υπόλοιπες μικρές ομάδες που συνήθως ορίζουν τη στάση τους. Υπάρχουν γεγονότα εθνικής σημασίας που αλλάζουν ταυτόχρονα τις ζωές όλων των πολιτών. Όσο σπάνια και αν είναι αυτά τα γεγονότα, μπορούν να προσφέρουν σε όλους κάποια προσωρινά χρονικά ορόσημα. Συνήθως ωστόσο, το έθνος βρίσκεται πιο μακριά από ό,τι θα χρειαζόταν ένα άτομο για να αντιληφθεί την ιστορία της χώρας του ως ο,τιδήποτε άλλο πέραν ενός μεγάλου πλαισίου με το οποίο η ατομική ιστορία εφάπτεται μόνο σε λίγα σημεία (Halbwachs, 1950/1980, σ. 77).

Δράσεις και εκδηλώσεις «εμβληματικού χαρακτήρα»

Τον Μάρτιο του 2020 η πανδημία ενέσκηψε και στην Ελλάδα, η οποία εφάρμοσε το μέτρο του lockdown («Σε “καραντίνα” η χώρα μετά τα 190 κρούσματα», 2020). Οι δράσεις και οι εκδηλώσεις της Επιτροπής που θα ανακοινώνονταν στο μεταξύ, είτε σε διαδικτυακή μορφή λόγω της πανδημίας, είτε όχι, θα ήταν μεν αρκετές και ποικίλες, αξίζει όμως να αναφέρουμε ενδεικτικά μερικές, καθώς κατά τη γνώμη μας συνδέονται με τα ερωτήματα της έρευνάς μας. Έτσι, όπως διαπιστώνεται στον σχετικό σύνδεσμο της ιστοσελίδας της Επιτροπής («Το έργο και οι προτάσεις της Επιτροπής “Ελλάδα 2021”», 2021), οι τέσσερις «εμβληματικού χαρακτήρα» δράσεις της, που θα διατρέχουν όλο το έτος, μοιάζουν επίσης σαν να επιχειρούν να ενοποιήσουν εκ νέου

το Ελληνικό έθνος στον χώρο και στο χρόνο, καθώς και να επανεπιβεβαιώσουν τη διεθνή εμβέλειά του, ειδικά στο σύγχρονο τεχνοκρατούμενο περιβάλλον, αλλά και προς όφελος των νέων γενεών. Ειδικότερα, οι τέσσερις δράσεις είναι οι εξής: η πραγματοποίηση του διεθνούς συνεδρίου «Η Ελλάδα το 2040», μέσα από το οποίο η ελληνική κοινωνία, το επιστημονικό προσωπικό της χώρας και προσωπικότητες παγκοσμίου κύρους «θα χαρτογραφήσουν την πορεία μας προς το μέλλον»· η δημιουργία του λεγόμενου «Ερευνητικού Ινστιτούτου για την Τεχνητή Νοημοσύνη», μια πρωτοβουλία που «θα βάζει την Ελλάδα στην αιχμή του δόρατος της παγκόσμιας τεχνολογικής πρωτοπορίας»· η διοργάνωση το καλοκαίρι του 2021 των επονομαζόμενων «Γιορτών των Πόλεων», στο πλαίσιο των οποίων «θα υπάρξουν γιορτές ταυτόχρονες, ανοιχτές σε όλους, στις 51 πρωτεύουσες των νομών»· και η υλοποίηση, τέλος, της δράσης με τίτλο «Βαδίζοντας στα Αχνάρια του 1821», μέσα από την οποία «200 νέες και νέοι θα ταξιδέψουν σε ιστορικές διαδρομές που συνδέονται με την Ελληνική Επανάσταση και την ιστορία των 200 χρόνων, σε 40 πόλεις, σε όλη την Ευρώπη» («Το έργο και οι προτάσεις της Επιτροπής “Ελλάδα 2021”», 2021).

Σε κλίμα ανάλογο των δράσεων της Επιτροπής, η πρώτη σημαντική έκθεση που πραγματοποιήθηκε από κάποιο εθνικό ίδρυμα στο πλαίσιο της επετείου, προήλθε από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο¹⁶ τον Φεβρουάριο του 2020 και το συνθετικό της πνεύμα έδινε επίσης έμφαση στη συνέχεια και στα αδιαχώριστα χαρακτηριστικά της εθνικής μνήμης: ο τίτλος της ήταν «”Δι’αυτά πολεμήσαμεν...” Αρχαιότητες και Ελληνική Επανάσταση» και το περιεχόμενό της σκιαγραφούσε τη σχέση των αγωνιστών του 1821 με την υλική κληρονομιά της αρχαίας Ελλάδας. Αντίστοιχη προσέγγιση είχε η ενδυματολογικού ενδιαφέροντος έκθεση του Λυκείου των Ελληνίδων¹⁷ με τίτλο «ΜΥΡΙΑ ΟΣΑ [γ]ραμμένα, έν πανίον. 1821-2021» που πραγματοποιήθηκε διαδικτυακά, παρουσιάζοντας φορεσιές από την Ελληνική ιστορία, στην οποία «διαφορετικές χρονικότητες συνδέονται και ανακατανέμονται», αλλά και εμπλέκεται «το χθες με το σήμερα, το τοπικό με το παγκόσμιο, αλλά και το “παραδοσιακό” με τη “μόδα”». Από τη μεριά του, το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο¹⁸ συμμετέχει στους εορτασμούς με ένα επετειακό πρόγραμμα που τιτλοφορείται «ΕΠΑΝΑΧΥΣΤΑΣΗ ’21», ενώ το Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον

¹⁶ <https://www.namuseum.gr/>

¹⁷ <https://1821.lykeionellinidon.com/>

¹⁸ <https://www.nhmuseum.gr/>

Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία¹⁹ συμμετέχει με τον κύκλο δράσεων «1821-2021: 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση». Οι άξονες των δράσεων του Ιδρύματος της Βουλής «κινούνται στο τρίπτυχο Ιστορία-Αρχαία-Μνήμη και εκτείνονται σε ένα τετραετές πρόγραμμα, με σκοπό να καλύψουν υπαρκτά κενά στην αρχειακή έρευνα, την εκδοτική δραστηριότητα και τη διερεύνηση της συλλογικής μνήμης γύρω από την Επανάσταση». Τέλος, το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών²⁰ προετοίμασε και υλοποιεί μια σειρά εκδηλώσεων, «με σκοπό την ανάδειξη της σημασίας της Επανάστασης ως ελληνικού και διεθνούς γεγονότος, αλλά και τον αναστοχασμό γύρω από την ιστορική πορεία του ελληνικού κράτους».

Αξίζει επίσης να αναφερθεί η έκθεση του Μουσείου Μπενάκη «1821 πριν και μετά», η οποία, με διάρκεια ως τον Νοέμβριο του 2021 και με 1.200 εκθέματα που διηγούνται την ιστορία της περιόδου 1770-1870, χαρακτηρίστηκε ως «η μεγαλύτερη έκθεση για τον νεότερο Ελληνισμό» καθώς και «η σημαντικότερη έκθεση που έχει διοργανώσει το Μουσείο Μπενάκη» (Βασιλειάδου, 2021). Ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον ωστόσο παρουσιάζει το γεγονός ότι στο πλαίσιο της έμφασης στη διεθνή εμβέλεια του μνημονευόμενου γεγονότος, οι εκθέσεις ή οι πρωτοβουλίες που το περιεχόμενό τους συνδέθηκε με τον Φιλελληνισμό και με την παγκόσμια απήχηση της Ελληνικής Επανάστασης ήταν τέσσερις. Πρόκειται για την έκθεση «Αρχαιολατρεία και Φιλελληνισμός» του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης²¹, για εκείνη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών με τίτλο «Γενναίοι και Ελεύθεροι. Αμερικανοί Φιλέλληνες και ο “ένδοξος Αγώνας των Ελλήνων” (1776-1866)»²², για μία τρίτη του Γαλλικού Ινστιτούτου ονόματι «Από αγάπη για την Ελλάδα»²³ και τέλος, για την ίδρυση του Μουσείου του Φιλελληνισμού, τον Απρίλιο του 2021 στην Αθήνα²⁴. Εύλογα συμπεραίνει κανείς ότι εκείνη η παλιά μέριμνα για την ενίσχυση της παγκόσμιας απήχησης της Επανάστασης και για την ενδυνάμωση του πνεύματος του φιλελληνισμού, την οποία είχαμε εντοπίσει στην εθνική επέτειο του 1971, εξακολουθεί να παραμένει ενεργή το 2021. Το αξιοσημείωτο είναι ότι η μέριμνα αυτή τροφοδοτεί μεν δράσεις της Επιτροπής όπως το διεθνές συνέδριο «Η Ελλάδα το 2040», την ίδια στιγμή όμως μοιάζει να βρίσκεται και πίσω από τις εκθέσεις περί

¹⁹ <http://foundation.parliament.gr/central.aspx?sId=106I344I938I646I434770>

²⁰ <https://2021.uoa.gr/>

²¹ <https://1821.cycladic.gr/>

²² <https://www.ascsa.edu.gr/>

²³ <https://1821.ifg.gr/>

²⁴ <https://phmus.org/>

φιλελληνισμού που μόλις αναφέραμε και που ενώ έχουν διεθνές περιεχόμενο, επιδεικνύουν τη σημασία του στο εσωτερικό της χώρας.

Τέλος, στους εορτασμούς συμμετέχουν με τα καλλιτεχνικά προγράμματά τους και το Εθνικό Θέατρο²⁵, η Εθνική Λυρική Σκηνή²⁶, το Μέγαρο Μουσικής²⁷ και άλλοι εποπτευόμενοι από το Υπουργείο Πολιτισμού φορείς, ενώ ιδιαίτερα δραστήρια είναι και η «Πρωτοβουλία 1821-2021» που δημιουργήθηκε το 2018 από την Εθνική Τράπεζα και από δεκαπέντε κοινωφελή, πολιτιστικά και επιστημονικά Ιδρύματα της χώρας. Ο διακηρυγμένος στόχος της «Πρωτοβουλίας 1821-2021» είναι να αναδείξει μέσα από τις δικές της δράσεις και εκδηλώσεις «τον τρόπο με τον οποίο η επέτειος της Επανάστασης είναι αναγκαίο να αποτελέσει μία αφορμή εθνικού αναστοχασμού, με βάση το αξίωμα ότι η Ιστορία αποτελεί πηγή έμπνευσης για το μέλλον»²⁸. Με γνώμονα τα κριτήρια της έρευνάς μας, από τις εκδηλώσεις της «Πρωτοβουλίας 1821-2021» ξεχωρίζουν η έκθεση «Η Γυναίκα στην Επανάσταση του 1821», που δίνει έναν έμφυλο τόνο στο εγχείρημα, καθώς και το διεθνές συνέδριο «Η παγκόσμια πρόσληψη της Ελληνικής Επανάστασης», που αναβλήθηκε μεν για το 2022 λόγω της πανδημίας, δεν παύει όμως να εναρμονίζεται με το αντίστοιχο μέλημα για τη διεθνή εμβέλεια της Επανάστασης που κινητοποιεί και την Επιτροπή «Ελλάδα 2021». Σε κάθε περίπτωση, η δραστηριότητα της «Πρωτοβουλίας 1821-2021» είναι τέτοια που μοιάζει να δικαιώνει εκείνη τη θέση της Spillman περί μεγαλύτερης συμμετοχής των ελίτ στις εθνικές επετείους και στην κατασκευή της εθνικής ταυτότητας από τη μεταπολεμική περίοδο κι έπειτα (Spillman, 1997, σ. 12).

Ωρα για επανασύσταση

Σε συνέντευξή της στην εφημερίδα *Τα Νέα* τον Ιανουάριο του 2021, η Γιάννα Αγγελοπούλου-Δασκαλάκη δήλωνε μεταξύ άλλων ότι η Επιτροπή των εορτασμών δεν

²⁵ <https://www.n-t.gr/>

²⁶ <https://www.nationalopera.gr/>

²⁷ <https://www.megaron.gr/>

²⁸ Όπως αναφέρεται στην ιστοσελίδα της, η «Πρωτοβουλία 1821-2021» είναι το αποτέλεσμα της συστηματικής συνεργασίας των εξής φορέων και Ιδρυμάτων: Εθνική Τράπεζα, Ίδρυμα Μαριάννα Β. Βαρδινογιάννη, Ίδρυμα Ευγενίδου, Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών & Μουσικής Β. & Μ. Θεοχαράκη, Ίδρυμα Καπετάν Βασίλη & Κάρμεν Κωνσταντακόπουλου, Ίδρυμα Ιωάννου Φ. Κωστοπούλου, Κοινωφελές Ίδρυμα Κοινωνικού & Πολιτιστικού Έργου (ΚΙΚΠΕ), Ίδρυμα Λαμπράκη, Κοινωφελές Ίδρυμα Αθανασίου Κ. Λασκαρίδη, Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη, Κοινωφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Ίδρυμα Μποδοσάκη, Ίδρυμα Παιδείας & Ευρωπαϊκού Πολιτισμού, Κοινωφελές Ίδρυμα Μιχαήλ Ν. Στασινόπουλος – ΒΙΟΧΑΛΚΟ, Ίδρυμα Ωνάση. Περισσότερα στο <https://www.protovoulia21.gr/>

λαμβάνει κρατική χρηματοδότηση αλλά καλύπτεται από ιδιωτικές χορηγίες και δωρεές. Την ίδια στιγμή, οι προτάσεις δράσεων και εκδηλώσεων που της είχαν υποβληθεί από φορείς, συλλόγους, ιδρύματα, τοπικές αρχές και ενεργούς πολίτες, είχαν φτάσει τις 1827. Καθώς επίσης η πανδημία του κορωνοϊού συνέχιζε μεν ακάθεκτη εκείνη την περίοδο, επιτρέποντας όμως μια κάποια αισιοδοξία λόγω των επικείμενων εμβολιασμών, η πρόεδρος της Επιτροπής επιχείρησε και μια σύνδεση της εθνικής επετείου με την υγειονομική κρίση. Ειδικότερα, ελπίζοντας ίσως ότι στις 25 Μαρτίου 2021 θα έχουν αρθεί τα περιοριστικά μέτρα και ότι η χώρα θα έχει «ανοίξει» και πάλι, η Γιάννα Αγγελοπούλου-Δασκαλάκη σημείωνε ότι,

Υπάρχει ακόμη δρόμος μπροστά μας στη μάχη με την πανδημία και γι' αυτό χρειάζεται να είμαστε πολύ προσεκτικοί και να τηρούμε πιστά τις οδηγίες των ειδικών. Από εκεί και πέρα, πράγματι, το τέλος αυτής της πρωτόγνωρης περιπέτειας θα δώσει έναν επιπλέον συμβολισμό στην Επέτειο. Θα την περιβάλλει με ακόμη μεγαλύτερη αισιοδοξία, θα δείξει ότι τα καταφέραμε και ξεπεράσαμε ακόμη μία δυσκολία. Αυτό δεν είναι βάρος. Είναι μια ευτυχής σύμπτωση που θα αναδείξει ακόμη περισσότερο το 2021 ως μια χρονιά-ορόσημο, μια χρονιά που θα τραβήξουμε μπροστά (Λιαλιούτη, 2021).

Φυσικά, δύο εβδομάδες πριν την ημέρα της εθνικής επετείου η χώρα παρέμενε «κλειστή» και η κυβέρνηση ανακοίνωνε ότι στις 25 Μαρτίου δεν θα γίνουν άλλες παρελάσεις πέραν της στρατιωτικής, η οποία θα πραγματοποιούταν με όλα τα υγειονομικά μέτρα και θα μεταδιδόταν απλώς τηλεοπτικά («Πελώνη: Δεν θα γίνουν παρελάσεις, μόνο η στρατιωτική», 2021). Ένα ερώτημα που προκύπτει εδώ είναι αν η φυσική απουσία των πολιτών από τη στρατιωτική παρέλαση, θα μείωνε έστω σε κάποιο βαθμό την ψυχική σύνδεσή τους με τη εθνική επέτειο, μια σύνδεση που όπως είδαμε, στα προηγούμενα ιωβηλαία του 1821 είχε επιδιωχθεί από το κράτος μέσω της μαζικής συμμετοχής του κοινού στο εορτασμούς. Ένα διαφωτιστικό σχόλιο στο συγκεκριμένο ζήτημα προέρχεται από τον Paul Connerton (1989/1999), ο οποίος τονίζει πως

για να επιδράσουν οι τελετές στους συμμετέχοντες, για να μπορέσουν να τους πείσουν, τότε οι συμμετέχοντες αυτοί δεν αρκεί να είναι απλώς γνωσιακά επαρκείς προκειμένου να πραγματοποιήσουν την επιτέλεση της τελετής· πρέπει να είναι συνηθισμένοι, εξοικειωμένοι με τέτοιες επιτελέσεις. Μια τέτοια εξοικείωση επιτυγχάνεται στο ενσώματο επίπεδο της επιτέλεσης (Connerton, 1989/1999, σ. 71).

Έστω κι έτσι, στις 21 Μαρτίου, σε δική του συνέντευξη στην εφημερίδα *Το Βήμα*, ο πρωθυπουργός Κυριάκος Μητσοτάκης θα εμφανιζόταν αισιόδοξος και θα

συνδύαζε το ξεπέρασμα της πανδημίας και των οικονομικών ή όποιων άλλων δυσκολιών της χώρας με τις ευκαιρίες που σταθερά προσφέρει αυτή η επετειακή χρονιά, ενώ παράλληλα θα επανέφερε στο προσκήνιο ένα αρκετά παλιό πρότυπο της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων. Ειδικότερα, αφού υπογράμμιζε ότι η χώρα ξεκίνησε ως μια περιφέρεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και έφτασε 200 χρόνια μετά να είναι «η ισχυρότερη και πλουσιότερη χώρα στη στενή γειτονιά μας αλλά και από τις δυναμικότερες της ευρύτερης περιοχής», ο πρωθυπουργός συμπλήρωνε ότι,

προσωπικά, απορρίπτω την εικόνα του αδικημένου, του κατατρεγμένου, εκείνου που πάντα του φταίει κάποιος άλλος. Θα προτιμήσω το μοντέλο του πολυμήχανου Οδυσσέα. Δηλαδή, ενός λαού που τελικά κατάφερε με την εξυπνάδα, την ευφυΐα και την εργατικότητα του να πετύχει πολλά περισσότερα από όσα κάποιοι θεωρούσαν ότι μπορούσε. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, ας συμφωνήσουμε ότι αυτές οι μέρες είναι πράγματι περίοδος αναστοχασμού. Με κριτική ματιά στο παρελθόν αλλά και με αυτοπεποίθηση για το μέλλον. Μια ευκαιρία να σκεφτούμε την Ελλάδα Μετά. Την Ελλάδα μετά την πανδημία και μετά την κρίση. Την Ελλάδα των παιδιών μας (Καρακούσης, 2021).

Εν τω μεταξύ, η Επιτροπή «Ελλάδα 2021» είχε ήδη ανακοινώσει μέσα από την ιστοσελίδα της το πρόγραμμά της για την ημέρα της εθνικής επετείου. Επιχειρώντας μια πιο επικαιρική συσχέτιση με το παρελθόν, υπενθυμίζοντας για την ακρίβεια ότι ούτε και η εκατοστή επέτειος είχε εορταστεί «όπως θα ήθελαν οι Έλληνες, αφού τους πέτυχε μέσα στην ταραχή της Μικρασιατικής εκστρατείας», το σχετικό κείμενο τις Επιτροπής ανέφερε δράσεις όπως προβολές οπτικοποιημένων εξιστορήσεων της Επανάστασης σε κτίρια 18 πόλεων της χώρας, παρουσιάσεις του βίου σημαντικών προσωπικοτήτων από όλη την ιστορία της νεότερης Ελλάδας σε διάφορες δημόσιες οθόνες, την τηλεοπτική μετάδοση ενός ιστορικού ντοκιμαντέρ με τίτλο «”σε γνωρίζω από την όψη”: 200 χρόνια Ελλάδα!», την κυκλοφορία μιας τετρασέλιδης έκδοσης που θα συνόδευε τις ημερήσιες εφημερίδες της 24^{ης} Μαρτίου 2021, καθώς και την ανάρτηση διαδικτυακών podcasts για την ελληνική μουσική αλλά και «για τη μνήμη μας, για την ταυτότητά μας», σε επιμέλεια του Διονύση Σαββόπουλου («Οι δράσεις της Επιτροπής “Ελλάδα 2021” για την 25^η Μαρτίου», 2021).

Ειδικά οι δημόσιες προβολές του βίου γνωστών προσώπων που έδρασαν ακόμα και σε σχετικά πρόσφατες, μάλλον εύκολα μνημονεύσιμες ιστορικές περιόδους²⁹, αλλά και τα ντοκιμαντέρ για τη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας ή οι διαδικτυακές αναδρομές στην κατά τα άλλα διαδεδομένη μουσική κληρονομιά,

²⁹ Αναφέρονται λ.χ. οι Κ.Θ. Δημαράς, Ιάννης Ξενάκης, Κωνσταντίνος Καραμανλής, Οδυσσέας Ελύτης, Μάνος Κατράκης, Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, Χαρίλαος Φλωράκης κ.α.

αποτελούν νέα εργαλεία τα οποία ενισχύουν τις πιο αφηγηματικές πτυχές της εθνικής επετείου. Ωστόσο, η λειτουργία τους εντάσσεται και σε έναν τρόπο ενεργοποίησης της εθνικής μνήμης που δεν εξαρτάται αποκλειστικά από την τεχνολογία και για τον οποίο επίσης είχε κάνει λόγο ο Maurice Halbwachs (1950/1980). Συγκεκριμένα -και εξηγώντας σε ένα βαθμό αρκετές πτυχές μιας εθνικής επετείου- ο Halbwachs έλεγε:

Στη διάρκεια της ζωής μου, η εθνική κοινωνία που με περιβάλλει γίνεται θέατρο μιας σειράς γεγονότων τα οποία λέω ότι «θυμάμαι», γνωρίζοντας για αυτά μόνο μέσω των εφημερίδων ή μέσω των μαρτυριών των ανθρώπων που είχαν εμπλακεί άμεσα. Τέτοια γεγονότα καταλαμβάνουν έναν δεδομένο χώρο στη μνήμη του έθνους, εγώ ο ίδιος όμως δεν τα είδα με τα μάτια μου. Για να τα φέρω στο νου μου, πρέπει να βασιστώ εξ ολοκλήρου στη μνήμη των άλλων, μια μνήμη που δεν λειτουργεί επιβεβαιωτικά ή συμπληρωματικά στη δική μου, αλλά αποτελεί την ίδια την πηγή εκείνου που επιθυμώ να επαναφέρω. Συχνά, δεν γνωρίζω τέτοια γεγονότα καλύτερα ή αλλιώςτικά από ό,τι γνωρίζω πράγματα που συνέβησαν προτού γεννηθώ. Κουβαλώ μια αποσκευή γεμάτη με ιστορικές αναμνήσεις τις οποίες ενισχύω με τη βοήθεια της συζήτησης και της ανάγνωσης. Αλλά πρόκειται για μια δανεική μνήμη, όχι για δική μου. Τέτοια γεγονότα έχουν επηρεάσει βαθιά την εθνική σκέψη, όχι μόνο γιατί έχουν μεταβάλλει διάφορους θεσμούς, αλλά και γιατί η παράδοσή τους επιβιώνει στην επικράτεια, στις επαρχίες, σε πολιτικά κόμματα, επαγγελματικούς κλάδους, κοινωνικές τάξεις, ακόμα και σε συγκεκριμένες οικογένειες ή άτομα που τα βίωσαν από πρώτο χέρι. Για μένα αποτελούν κατασκευές, σύμβολα. Τα αναπαριστώ σχεδόν όπως και όλοι οι άλλοι. Μπορώ να τα φανταστώ, αλλά όχι να τα θυμηθώ. Ανήκω σε μια κοινότητα με ένα κομμάτι του χαρακτήρα μου, έτσι ώστε κάθε τι που συνέβη εντός της όσο καιρό ανήκω σε αυτήν –ακόμα και κάθε τι που την απασχόλησε και την άλλαξε πριν εμφανιστώ εγώ- να μου είναι με ένα τρόπο οικείο. Αν όμως θελήσω να αποκαταστήσω την ανάμνηση ενός συγκεκριμένου γεγονότος στην ολότητά του, τότε θα πρέπει να συγκεντρώσω όλες τις τμηματικές και παραμορφωμένες αναπαραγωγές του που φυλάσσονται από το σύνολο της κοινότητας (Halbwachs, 1950/1980, σ. 51-52).

Τις επόμενες ημέρες έγιναν γνωστές και οι λεπτομέρειες του προγράμματος του εορτασμού της ίδιας της 25^{ης} Μαρτίου 2021. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Καθημερινή* (Παπαντωνίου, 2021), θα επρόκειτο για έναν «λαμπρό εορτασμό με μεγάλη σημειολογία», που θα έστελνε «ένα μήνυμα εθνικής υπερηφάνειας και ανάταξης, όχι μόνο για το παρελθόν αλλά και για το μέλλον». Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, στο πλαίσιο του αμείωτου ενδιαφέροντος της κυβέρνησης και της Επιτροπής για την έμφαση στη διεθνή εμβέλεια της Επανάστασης και της επετείου της, προσκλήθηκαν να παρευρεθούν στον εορτασμό της «υψηλά πρόσωπα», όπως λ.χ. ο διάδοχος του Βρετανικού θρόνου πρίγκιπας Κάρολος, ο Ρώσος πρωθυπουργός Μιχαήλ Μισούστιν και ο Γάλλος πρόεδρος Εμανουέλ Μακρόν (υποσελίδια σημείωση: εκπρόσωποι των χωρών που συμμετείχαν στη Ναυμαχία του Ναυαρίνου το 1827 και που αντιστοιχούσαν στα τρία κόμματα: Γαλλικό, Αγγλικό και Ρωσικό), που

ωστόσο ακύρωσε την επίσκεψή του και αντικαταστάθηκε από τη Γαλλίδα υπουργό Αμυνας Φλοράνς Παρλί. Το πρόγραμμα θα περιλάμβανε μεταξύ άλλων ξενάγηση των καλεσμένων στο ανακαινισμένο κτίριο της Εθνικής Πινακοθήκης, αλλά και παράθεση επίσημου δείπνου στο Προεδρικό Μέγαρο την παραμονή της επετείου, ενώ ανήμερα της 25^{ης} Μαρτίου, θα πραγματοποιούνταν δοξολογία στη Μητρόπολη Αθηνών, κατάθεση στεφάνων στο Μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη, και φυσικά στρατιωτική παρέλαση. Στην τελευταία, εκτός από τα τμήματα των ενόπλων δυνάμεων, θα συμμετείχαν και ουλαμοί με παραδοσιακές ενδυμασίες, ενώ όλοι οι συμμετέχοντες επρόκειτο να υποβληθούν σε τεστ ανίχνευσης κορωνοϊού (Παπαντωνίου, 2021).

Την ημέρα της στρατιωτικής παρέλασης, στην πλατεία Συντάγματος είχαν τοποθετηθεί διακόσιες Ελληνικές σημαίες («Φωταγωγήθηκαν 200 σημαίες στην Πλατεία Συντάγματος για την επετειακή παρέλαση», 2021), ενώ τα μέτρα ασφαλείας ήταν ιδιαίτερος αυξημένα, με το επιχειρησιακό σχέδιο της αστυνομίας να περιλαμβάνει μέχρι και ελεύθερους σκοπευτές («Παρέλαση με 4.000 αστυνομικούς και ελεύθερους σκοπευτές», 2021). Η μετάδοση της παρέλασης έγινε από την κρατική τηλεόραση, κατόπιν αναρτήθηκε στα κοινωνικά της δίκτυα (EPT, 2021) και παρακολουθώντας την, εύκολα μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι τα πρωτότυπα στοιχεία της που οφείλονταν στην περίπτωση ήταν μεν υπαρκτά, χωρίς όμως να αφθονούν. Για παράδειγμα, παρέλασαν έφιππα τμήματα ενδεδυμένα με στρατιωτικές στολές από διάφορους πολέμους της Ελλάδας (Βαλκανικοί, Α' Παγκόσμιος, Μικρασιατική Εκστρατεία, Ελληνοϊταλικός Πόλεμος), άλλα που έφεραν σημαίες της Επανάστασης οι οποίες έβγαιναν για πρώτη φορά από τις προθήκες τους, μικρά παιδιά με παραδοσιακές ενδυμασίες από κάθε τμήμα της χώρας καθώς και άρματα μάχης διακοσμημένα με σύμβολα της 200ετηρίδας (EPT, 2021).

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσίασε κατά τη γνώμη μας η ζωντανή δημοσιογραφική κάλυψη του γεγονότος, την οποία είχε αναλάβει ο δημοσιογράφος Νίκος Αλιάγας και η Αρχισμηνίας της Πολεμικής Αεροπορίας Σοφία Κορμά. Ο πρώτος, ήδη από τα εισαγωγικά του σχόλια, έμοιαζε να μιλά για αδιάλειπτα χαρακτηριστικά της εθνικής ταυτότητας και της εθνικής μνήμης, όταν παρατηρούσε ότι «βρισκόμαστε κάτω από τον ιερό βράχο, την Ακρόπολη, η οποία αιώνες τώρα επιβλέπει και επιβεβαιώνει την πολιτιστική μας συνέχεια, στεκόμαστε μπροστά από το Μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη, που τιμά τον ανώνυμο ήρωα της πατρίδας αλλά και κάθε σεμνό άνθρωπο» (EPT, 2021). Συνεχίζοντας σε ανάλογο τόνο, ο Νίκος Αλιάγας αναφερόταν στα ευχετήρια μηνύματα και στις φωτογραφίες με εθνικό χρώμα

που αναρτούσαν στα κοινωνικά δίκτυα οι ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού, τονίζοντας ότι πρόκειται για κάτι «που ξεπερνάει το φολκλόρ και εκφράζει κάτι πιο βαθύ, που συνδέεται με την ταυτότητά μας, σαν DNA, σαν τρόπος σκέψης», ενώ ανάλογη ήταν και η μνεία του σε λαογραφικούς συλλόγους «που με ζήλο κρατούν ζωντανή τη μνήμη της φορεσιάς, που είναι κομμάτι της ταυτότητάς μας».

Τα παραπάνω θα μπορούσαν να αναγνωστούν υπό το πρίσμα μελετών για τον εθνικισμό οι οποίες τονίζουν τη σχέση του με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Στην περιορισμένη λόγω της πανδημίας 200^η εθνική επέτειο, ο ρόλος του διαδικτύου, των κοινωνικών δικτύων, της τηλεόρασης και των εφημερίδων μοιάζει ενισχυμένος εκ των πραγμάτων. Εκτός λοιπόν από πιο παραδοσιακές προσεγγίσεις του ζητήματος, όπως εκείνη του Benedict Anderson για την προώθηση της εθνικιστικής ιδέας μέσα από την ταυτόχρονη τελετουργική ανάγνωση εφημερίδων, (Anderson, 1983/2006, σ. 35), μια αναφορά αξίζει και ο Eric Hobsbawm (1990/1994). Σύμφωνα με τον Βρετανό ιστορικό, τα σύγχρονα μέσα μαζικής ενημέρωσης πρόσφεραν στην μεν εθνική ταυτότητα νέα κανάλια έκφρασης, στα δε ιδιωτικά συμφέροντα και κράτη, νέους τρόπους προπαγάνδης των σκοπών τους. Πάντως, τονίζει ο Hobsbawm,

Είναι σχεδόν βέβαιο ότι η προμελετημένη προπαγάνδα ήταν λιγότερο σημαντική από την ικανότητα των μέσων μαζικής επικοινωνίας να καταστήσουν αυτά που ήταν ουσιαστικά εθνικά σύμβολα, μέρος της ζωής κάθε ατόμου και μ' αυτόν τον τρόπο να γκρεμίσουν τα τείχη που χώριζαν την ιδιωτική και τοπική σφαίρα, όπου κανονικά ζούσαν οι περισσότεροι πολίτες, από τη δημόσια και εθνική σφαίρα (Hobsbawm, 1990/1994, σ. 199).

Υπό το φως της παρατήρησης του Hobsbawm αποκτά ακόμα μεγαλύτερη σημασία το γεγονός ότι στην τηλεοπτική μετάδοση της στρατιωτικής παρέλασης της 25^{ης} Μαρτίου 2021, ο Νίκος Αλιάγας παρατηρούσε ότι,

στο «εμείς» δεν υπάρχει εθνική μοναξιά, το «εμείς» ξεπερνάει τον χώρο και τον χρόνο. Εμπνέει τον αρχαίο Έλληνα πολεμιστή των Περσικών Πολέμων. Ανδρώνει τον αρματωμένο που σηκώνει τα λάβαρα του '21. Δίνει φτερά στον μαχητή του '40 που πολεμάει τον Ναζισμό. Και καθοδηγεί τα νιάτα που φυλάνε σήμερα τα σύνορά μας. Αυτή είναι η ιστορία μας. Εκεί ξαναγεννιόμαστε, στο «εμείς» (EPT, 2021).

Την επόμενη μέρα, σε ανάλογο ύφος, η εφημερίδα *Τα Νέα*, τόνιζε σε ρεπορτάζ της για τις επετειακές εκδηλώσεις του διημέρου 24-25 Μαρτίου, ότι ενώ αυτές ήταν για ευνόητους λόγους λιτές και ήσυχες, την ίδια στιγμή, συνιστούσαν και ένα «ταξίδι στη μνήμη και την ελληνική ταυτότητα» (Αδαμοπούλου, Λιαλούτη, Χασαπόπουλος, 2021).

Με δεδομένη πάντως την υγειονομική συγκυρία που δεν επιτρέπει στο κράτος να αξιοποιήσει πλήρως τις δυνατότητες των κάθε λογής δραματοποιήσεων, επιτελέσεων και συμβολισμών προκειμένου να ενισχύσει τα μηνύματα της 200^{ης} εθνικής επετείου, μας φαίνεται πιο ταιριαστή η ανάλυση της σχέσης μαζικής επικοινωνίας και εθνικισμού η οποία προέρχεται από τον Ernest Gellner (1983/1992). Για τον Τσέχο ανθρωπολόγο, η ιδέα ότι ο εθνικισμός διαδίδεται ευκολότερα με τη βοήθεια των σύγχρονων επικοινωνιών, είναι κάπως παραπλανητική. Και αυτό, γιατί

τα μέσα δεν μεταδίδουν μια ιδέα που έτυχε να τα έχει τροφοδοτήσει. Το με τι έχουν τροφοδοτηθεί έχει ελάχιστη σημασία: είναι τα ίδια τα μέσα, η διεισδυτικότητα και η σημασία της αφηρημένης, συγκεντροποιημένης, τυποποιημένης, ενός προς πολλούς επικοινωνίας, που γεννούν αυτομάτως την κεντρική ιδέα του εθνικισμού, εντελώς ανεξάρτητα από το ιδιαίτερο περιεχόμενο που εισάγεται στα συγκεκριμένα μηνύματα τα οποία μεταδίδονται. Το σημαντικότερο και πιο επίμονο μήνυμα γεννιέται από το ίδιο το μέσο, από το ρόλο τον οποίο τέτοια μέσα έχουν αποκτήσει στη σύγχρονη ζωή. Αυτό το κεντρικό μήνυμα είναι πως η γλώσσα και το στυλ των μεταδόσεων είναι σημαντικά, πως μόνο όποιος μπορεί να τα καταλάβει, ή μπορεί να πετύχει τέτοια κατανόηση, περιλαμβάνεται σε μια ηθική και οικονομική κοινότητα, και ότι όποιος δεν το κάνει και δεν μπορεί, αποκλείεται (Gellner, 1983/1992, σ. 223).

Συμπεράσματα

Το 1912, ο Émile Durkheim, στην κλασική πλέον μελέτη του για τη θρησκεία, την περιέγραφε ως ένα σύστημα ιδεών που με τη βοήθειά του οι άνθρωποι φαντάζονται την κοινωνία στην οποία είναι μέλη και τις ασαφείς αλλά στενές σχέσεις που τους συνδέουν μαζί της (Durkheim, 1912/1995, σ. 227). Ειδικά για τις θρησκευτικές τελετουργίες αναπαραστατικού και ενθυμητικού χαρακτήρα, ο Durkheim θα διαπίστωνε ότι πραγματοποιούνται ώστε η κοινότητα να διατηρεί την πίστη της στο παρελθόν της και στην ηθική της ταυτότητα, αλλά και γιατί έτσι αναζωογονεί την αίσθηση που έχει για τον εαυτό της και για την ενότητά της: οι ένδοξες μνήμες που αναβιώνουν ενώπιον των ατόμων, τους δίνουν δύναμη και αυτοπεποίθηση (Durkheim, 1912/1995, σ. 379).

Δεν είναι της παρούσης το να επιχειρήσουμε να παραλληλίσουμε τα έθνη με τις θρησκείες. Παρατηρώντας ωστόσο από τη σκοπιά του παρόντος το ελληνικό έθνος και τις τέσσερις μεγάλες ενθυμητικές επετείους της Ελληνικής Επανάστασης, μπορούμε ίσως να πούμε ότι η θρησκεία δεν ενίσχυσε απλώς κάποιες από αυτές τις τελετές με την παρουσία των εκπροσώπων της, αλλά τους παρείχε και μερικές από τις «ντικεμειανές» ιδιότητές της. Στα τέσσερα ιωβηλαία του 1821 που παρακολουθήσαμε, το εθνικό παρελθόν και η εθνική μνήμη έγιναν πράγματι αντικείμενο αναβίωσης, αναπαράστασης ή και αναστοχασμού προκειμένου να αναζωογονήσουν την αίσθηση της κοινότητας για τον εαυτό της και για την ενότητά της. Το ακόμα πιο ενδιαφέρον για εμάς ζήτημα είναι ότι αυτή η «αναζωογόνηση», προέκυψε και μέσα από διαδικασίες διαχείρισης, ανασύνθεσης, επινόησης, αλλά ενίοτε και ανανέωσης με εταιρικούς όρους («rebranding») του παρελθόντος, διαδικασίες των οποίων κυρίαρχο υποκείμενο ήταν συχνά το κράτος και βασικό εργαλείο, οι τελετουργίες του και οι εκάστοτε επιτελέσεις τους.

Ήταν ένα εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε πολλαπλώς. Η μνημόνευση προσώπων και γεγονότων λ.χ. στο πρώτο ιωβηλαίο της Επανάστασης έγινε με τρόπο που έφερνε κοντά έστω και μετά θάνατον (ή ειδικά τότε), μορφές αταίριαστες όσο ο Αδαμάντιος Κοραής και ο Πατριάρχης Γρηγόριος Ε', προκειμένου η κυρίαρχη αφήγηση περί μνήμης και ταυτότητας να λησμονήσει παλιές αντιπαλότητες και να ενθαρρύνει μια διαχειρίσιμη από το κράτος και από τον βασιλιά εθνική ενότητα. Ειδικά ο Γρηγόριος Ε' ήταν ένα πρόσωπο που μπορούσε να εμπλουτίσει το συμβολιστικό λεξιλόγιο του έθνους με την έννοια της θυσίας, η οποία υπαινισσόταν

για τους υπολοίπους και μια αίσθηση χρέους. Ο ενοποιητικός ρόλος της εθνικής μνήμης θα ενισχυόταν ακόμα περισσότερο στην εκατονταετηρίδα του 1821, όταν η επίσης νέα έννοια των πεσόντων του έθνους θα προσέδιδε ηρωικά χαρακτηριστικά στη δυσάρεστη κατάληξη της Μικρασιατικής Εκστρατείας και θα ενέτασσε στο εθνικό πάνθεον ακόμα και τους ανώνυμους μάρτυρες, που προέρχονταν μεν από τις λαϊκές μάζες, αλλά είχαν πολεμήσει για την πατρίδα. Στην εθνική επέτειο που επιχείρησαν να οργανώσουν οι συνταγματάρχες, η κυρίαρχη αφήγηση περί εθνικής μνήμης στόχευε ακόμα και στην άτσαλη ταύτιση μίας επανάστασης και ενός πραξικοπήματος, ενώ στην περίπτωση της 200ετηρίδας της Ελληνικής Επανάστασης, η έμφαση θα δινόταν στα επιτεύγματα του έθνους και στη διεθνή εμβέλειά του, παρά στις μεγάλες περί ηρώων εξιστορήσεις. Φυσικά, η ζοφερή συγκυρία της πανδημίας θα επηρέαζε μεν τις κεντρικές τελετουργίες και τις δευτερεύουσες εκδηλώσεις της εθνικής επετείου του 2021, χωρίς ωστόσο να μεταβάλει τα βασικά της μηνύματα, όπως την ανάγκη επαναγνωριμίας με τον εθνικό εαυτό.

Κατά τη γνώμη μας πάντως, ένα από τα κοινά χαρακτηριστικά των τεσσάρων εθνικών επετείων του 1821 και των τελετουργικών τους, δεν είναι τόσο ότι επινοούν αυθαίρετα το παρελθόν, όσο ότι το συνθέτουν και το επανανοηματοδοτούν αναλόγως με τις ανάγκες του κράτους-διοργανωτή. Προφανώς, αντί να το ερευνούν, το εξιδανικεύουν, το υποβαθμίζουν ανάλογα με τα ζητούμενα της εκάστοτε πολιτικής, στρατιωτικής, θρησκευτικής ηγεσίας ή το επανασυστήνουν, τόσο στο εσωτερικό της χώρας, όσο και στο εξωτερικό. Ωστόσο, η λήθη παίζει μεν το ρόλο της, όπως στην περίπτωση του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη που δεν εντάχθηκε εξ αρχής στο εθνικό πάνθεον, αλλά όσα αποσιωπά, ενίοτε επανέρχονται σε νέο πλαίσιο, συμφιλιωτικό, όπως έγινε λ.χ. με τον ανδριάντα του Ιωάννη Καποδίστρια στα Προπύλαια. Σε άλλες περιπτώσεις, πολιτισμικά σύμβολα όπως το πέπλο της αρχαίας θεάς Αθηνάς αποσύρονται μεν, αλλά η θέση που κατείχαν στον εθνικό πολιτισμικό χάρτη, αντί να καταργηθεί, καλύπτεται από τις εθνικές νοηματοδοτήσεις που πλέον εμπεριέχονται στην ελληνική σημαία, κατεξοχήν συνοπτικό σύμβολο-κλειδί σύμφωνα με την Sherry Ortner (1973). Άλλες φορές, η αναθεώρηση του παρελθόντος παρουσιάζεται ως ο καλύτερος δρόμος προς ένα λαμπρό, γεμάτο τεχνολογικές δυνατότητες μέλλον και κάπως έτσι, η πολιτισμική μνήμη για την οποία έκανε λόγο ο Jan Assmann (1995), μοιάζει σαν μια δεξαμενή γεμάτη με ισοδύναμα ή έστω αντικαταστάσιμα κείμενα, σύμβολα και πρόσωπα, που μέσω των εθνικών επετείων, μιλούν διαρκώς για τον

ιδεολογικό προσανατολισμό και τα μελλοντικά κατορθώματα του έθνους και των μελών του.

Την ίδια στιγμή, η εθνική ταυτότητα ούτε ως απολύτως αμετάβλητη παρουσιάζεται στις εθνικές επετείους, αλλά ούτε και ως εντελώς προσαρμόσιμη. Όταν το κράτος έχει ανάγκη από περισσότερους υποστηρικτές στο εκσυγχρονιστικό του όραμα, η αφήγηση περί εθνικής ταυτότητας που διαχέεται μέσω των εθνικών τελετών πλαταίνει και αποκτά λ.χ. έμφυλα χαρακτηριστικά, όπως στην περίπτωση των εορτών του Λυκείου των Ελληνίδων και της «γυναικείας συμμετοχής» στους εορτασμούς της εκατονταετηρίδας. Επειδή όμως την ίδια στιγμή το κράτος προτίθεται να διαχειριστεί μόνο τις αποδεκτές μορφές και απεικονίσεις της κοινωνικής δραστηριότητας, η εθνική ταυτότητα δύναται να στενέψει, όπως συνέβη το 1930 με τις αποκλεισμένες θρησκευτικές μειονότητες της Θεσσαλονίκης ή και να διατρανωθεί από τα ίδια τα υποκείμενα που αισθάνονται περιθωριοποιημένα, κάτι που συνέβη στις Σάπες της Θράκης. Σε άλλες περιπτώσεις, όπως του καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου, η ταυτότητα του έθνους που προβάλλεται μέσω των εθνικών εορτασμών είναι ελαφρώς πιο συγκεχυμένη: ηρωική και πολεμοχαρής, αλλά ταυτόχρονα μετριοπαθής και ειρηνική· ελληνοχριστιανική και την ίδια στιγμή, σύγχρονη και μοντέρνα. Μέχρι που στον 21^ο αιώνα και στη 200ετηρίδα της Ελληνικής Επανάστασης, η εθνική ταυτότητα φτάνει μεν να περιλαμβάνει «ζωές διαφορετικές και όνειρα αλλιώτικα», τα οποία ωστόσο δεν κατονομάζονται. Εδώ, πιο σίγουρο είναι ότι ο Ελληνικός λαός, με τις ικανότητές του και παρά τα ξεστρατίσματά του, έχει ξεπεράσει περισσότερα εμπόδια από ό,τι πολλοί θα περίμεναν, κάτι που αξίζει να του αναγνωριστεί και διεθνώς: είναι ένας πολυμήχανος Οδυσσέας, που κοιτάζεται περήφανος στους καθρέφτες των άλλων.

Η εξέλιξη των ίδιων των εθνικών επετείων, της μορφής τους και του ρεπερτορίου τους, έχει το δικό της ενδιαφέρον. Η πρώτη ανάμιξη διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων όπως το δυτικό από τη μια και το ελληνορθόδοξο από την άλλη, θα έδινε τη θέση της σε μια εκατονταετηρίδα με πιο τεχνοκρατικά και συγκεντρωτικά χαρακτηριστικά, αλλά και με περισσότερες δραματοποιήσεις και τελετουργικές επιτελέσεις. Η περίπτωση των συνταγματαρχών θα αποδείκνυε ότι ακόμα και οι «καλύτερες» εθνικές προθέσεις απαιτούν μια ελάχιστη οργάνωση, προϋπόθεση που πενήντα χρόνια αργότερα θα γινόταν ακόμα πιο αναγκαία: οι περιορισμοί που επέβαλε η πανδημία στην εθνική επέτειο του 2021 μείωσαν το τελετουργικό λεξιλόγιό της, κατάδειξαν όμως τη σημασία νέων ή και παλιών εργαλείων, όπως το διαδίκτυο και οι κλασικές μορφές μαζικής επικοινωνίας. Σε κάθε

περίπτωση, το κράτος και οι ελίτ φαίνεται να θεωρούν τις εθνικές επετείους σημαντικές, αναγκαίες και ικανές να συμβάλλουν στη ρύθμιση της εικόνας που η εθνική κοινότητα έχει για τον εαυτό της και τους ηγέτες της.

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει η σχέση του έθνους με τον ιστορικό του χρόνο, που σε καμία από τις τέσσερις επετείους της Ελληνικής Επανάστασης δεν παρουσιάζεται ως εντελώς ασυνεχής. Προϊστορική εποχή, αρχαιότητα, βυζάντιο, νέος ελληνισμός και μελλοντικές γενιές, αναπαριστώνται όχι μόνο σαν μια ευθεία γραμμή, αλλά και σαν ένας κύκλος του οποίου τα σημεία θα συνδέονται αενάως. Στις εθνικές επετείους, το παρελθόν δεν είναι σημαντικότερο από το μέλλον, ούτε το αντίστροφο. Οι ένδοξοι γεννήτορες και οι ευέλπιδες συνεχιστές του έθνους βαδίζουν στον ίδιο δρόμο και το γεγονός ότι η Επανάσταση του 1821 παρουσιάζεται ως τομή με το παρελθόν αλλά εορτάζεται και με αρχαιοελληνικές ενδυμασίες ή με ιστορικά κειμήλια, δεν φαίνεται να δημιουργεί το παραμικρό νοηματικό πρόβλημα. Η φράση «οι αυριανοί μας πρόγονοι», την οποία ο David McCrone υιοθέτησε ως υπότιτλο στο βιβλίο του «The sociology of nationalism» (1998/2002), είναι ως προς αυτό χαρακτηριστική. Η Ελληνική Επανάσταση εξάλλου θεωρούνταν ανολοκλήρωτη για πάνω από έναν αιώνα, με την έννοια της Παλιγγενεσίας να λειτουργεί ως σταθερή ιδεολογική πυξίδα, η οποία ήταν ικανή να δείχνει με τη μια της άκρη προς τον ένδοξο και μαρτυρικό θάνατο των ηρώων του έθνους και με την άλλη προς τη διαρκή αναβίωση και αναγέννησή του. Όταν μια τέτοια αφήγηση έφτασε πια να θεωρείται ξεπερασμένη, τη θέση της πήραν τα συμφιλιωτικά προτάγματα του 21^{ου} αιώνα, σε μια εκδοχή που δεν αδιαφορούσε για τα διακριτά εθνικά χαρακτηριστικά: ζητούμενο του έθνους ήταν πλέον η επανασύστασή του εντός και εκτός συνόρων, ό,τι και αν σήμαινε αυτό.

Συνέβαλαν άραγε τα τέσσερα ιωβηλαία του 1821 στην εμπέδωση του εθνικιστικού αισθήματος από την κοινότητα και μάλιστα με όρους τότε θρησκευτικούς και τότε ψυχολογικούς; Το ερώτημα δεν απαντιέται εύκολα. Αν πάντως η εθνική ταυτότητα και μνήμη, που παράγονται συμβολικά και πολιτισμικά μέσω των εθνικών επετείων, συνδιαλέγονται όλο και πιο άμεσα με το εκάστοτε ιστορικό, κοινωνικό, πολιτισμικό, αλλά και τεχνολογικό συμφραζόμενο, αν αποκτούν όλο και πιο πολλές «συμφιλιωτικές» αλλά ταυτόχρονα και διακριτές ιδιότητες, τότε η μελέτη αυτής ακριβώς της διαδικασίας αξίζει να επικεντρωθεί ερευνητικά στο ευρύτερο πλαίσιο της 200^{ης} εθνικής επετείου και στο μακροπρόθεσμο αποτύπωμά της πάνω σε μια χώρα που, όπως και όλος ο πληττόμενος από την πανδημία πλανήτη,

επανεξετάζει τις προτεραιότητές της. Τα αφηγήματα περί εθνικής μνήμης και ταυτότητας που ακόμα διατυπώνονται όσο γράφονται αυτές οι γραμμές, αλλά και οι σχετικοί λόγοι που παράγονται και διαχέονται στα μέλη της σύγχρονης εθνικής κοινότητας μέσω των κοινωνικών δικτύων και άλλων τεχνολογικών και επικοινωνιακών διαύλων πρωτοφανών στην ιστορία των εθνών –και επομένως, εν πολλοίς απρόβλεπτων ως προς την επίδρασή τους στο εθνικιστικό αίσθημα- έχουν κατά τη γνώμη μας σημαντική ερευνητική αξία, ιδιαίτερα αν οι μελέτες στραφούν όχι μόνο στο κράτος και στις τελετουργίες του, αλλά και σε εκείνους στους οποίους οι τελετουργίες αυτές και οι νέοι επικοινωνιακοί δίαυλοί τους απευθύνονται: στα μέλη της λεγόμενης εθνικής κοινότητας που για άλλη μια φορά, εν όψει νέων προκλήσεων και δυσκολιών, καλούνται να διατηρήσουν ή και να ενισχύσουν την πίστη τους στο παρελθόν και στην ταυτότητά τους, ενώ παράλληλα –και όχι πάντα προς όφελός τους– βλέπουν τον κόσμο και τα όριά του να μεταβάλλονται αενάως.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αγγελοπούλου-Δασκαλάκη, Γ. [Greece 2021]. (2020, Φεβρουάριος 7). *Η Γιάννα Αγγελοπούλου – Δασκαλάκη, παρουσιάζει το σήμα της Επιτροπής "Ελλάδα 2021"*. [αρχείο video]. Διαθέσιμο στο <https://youtu.be/1ATUYvIHfuk>
- Αδαμοπούλου, Μ., Λιαλούτη, Μ. & Χασαπόπουλος, Ν. (2021, Μάρτιος 26). Ταξίδι στη μνήμη και την ελληνική ταυτότητα. *Τα Νέα*. Διαθέσιμο στο <https://www.tanea.gr/print/2021/03/26/politics/taksidi-sti-mnimi-kai-tin-elliniki-taytotita/>
- Αφιέρωμα εις τα 150 χρόνια από της επανάστασεως του 1821*. (1971). Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Βασιλειάδου, Μ. (2021, Μάρτιος 3). Η τέχνη πριν και μετά την ιστορία. *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/culture/561282940/i-techni-prin-kai-meta-tin-istoria/>
- Εξερτζόγλου, Χ. (2020). *Η δημόσια ιστορία. Μια εισαγωγή*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Εξερτζόγλου, Χ. (2001). Πολιτικές τελετουργίες στη νεώτερη Ελλάδα. Η μετακομιδή των οστών του Γρηγορίου Ε' και η πεντηκονταετηρίδα της Ελληνικής Επανάστασης. *Μνήμων*, 23, 153-182
- EPT A.E. (2021, Μάρτιος 25). 25η Μαρτίου 1821: Δείτε σε βίντεο ολόκληρη τη στρατιωτική παρέλαση | 25/03/2021 | EPT. [αρχείο video]. Διαθέσιμο στο <https://youtu.be/4ARajVQcJIs>
- Καρακούσης, Α. (2021, Μάρτιος 21). Κυριάκος Μητσοτάκης: Μετά τον τελευταίο δύσκολο κάβο, άλμα ανάκαμψης. *Το Βήμα*. Διαθέσιμο στο <https://www.tovima.gr/2021/03/21/politics/mitsotakis-sto-vima-meta-ton-teleytaio-dyskolo-kavo-alma-anakampsi/>
- Καραμανωλάκης, Β. (2011). Εξεικονίζοντας τη συλλογική μνήμη: η Έκθεσις Μνημείων του Ιερού Αγώνος (1884). *Ιστορήματα*, 3, 273-287
- Κούκη, Ε. (2016). *Πολιτικές για τον έλεγχο του εθνικού παρελθόντος από το καθεστώς της 21ης Απριλίου. Ιστορικές επέτειοι και μνημεία της επταετίας*. (Διδακτορική Διατριβή). Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Κουλούρη, Χ. (2020). Φουστανέλες και χλαμύδες. Ιστορική μνήμη και εθνική

- ταυτότητα 1821-1930. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Κουλούρη, Χ. (2012). Γιορτάζοντας το έθνος: εθνικές επέτειοι στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα. Στο Δ. Παπαδημητρίου, Σ. Σεφεριάδης (επιμ.), *Αθέατες όψεις της ιστορίας. Κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιανουλόπουλο* (σ. 181-210). Αθήνα: Ασίνη.
- Κούτσικου, Δ., & Τζιμούλης, Κ. (επιμ.) (1984). *Κάτι το ωραίο. Μια περιήγηση στην ελληνική κακογουστιά*. Αθήνα: Αντί
- Κυρ. Μητσοτάκης: «Το 1821 η γέννηση, σήμερα η αναγέννηση». (2019, Νοέμβριος 7). *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/politics/1050629/kyr-mitsotakis-to-1821-i-gennisi-simera-i-anagennisi/>
- Λιαλιούτη, Μ. (2021, Ιανουάριος 2). Γιάννα Αγγελοπούλου-Δασκαλάκη: «Να προχωρήσουμε στη δική μας συλλογική επανεκκίνηση». *Τα Νέα*. Διαθέσιμο στο <https://www.tanea.gr/print/2021/01/02/interviews/na-proxorisoume-Ifstidiki-mas-syllogiki-epanekkinisi/>
- Μεθενίτης, Π. (2018, Απρίλιος, 21). Φοίνικας, το μυθικό πουλί σύμβολο της δικτατορίας. *News247*. Διαθέσιμο στο <https://www.news247.gr/sthles/skoufakia/foinikas-to-mythiko-poyli-symvolo-tis-diktatorias.6604584.html>.
- Οι δράσεις της Επιτροπής «Ελλάδα 2021» για την 25η Μαρτίου. (2021). *Ελλάδα 2021*. Διαθέσιμο στο <https://www.greece2021.gr/25martiou>
- Παπαντωνίου, Σ. (2021, Μάρτιος 22). Ιστορικός εορτασμός με πολλαπλά μηνύματα. *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/politics/561301714/istorikos-eortasmos-me-pollapla-minymata/>
- Παρέλαση με 4.000 αστυνομικούς και ελεύθερους σκοπευτές. (2021, Μάρτιος 24). *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/society/561305029/parelasi-me-4-000-astynomikoys-kai-eleytheroys-skopeytes/>
- Πελώνη: Δεν θα γίνουν παρελάσεις, μόνο η στρατιωτική. (2021, Μάρτιος 11). *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/politics/561292240/live-i-enimerosi-tis-kyvernitikoy-ekprosopoy-aristotelias-peloni/>
- Πελώνη, Α. (2019β, Αύγουστος 1). «Θα γιορτάσουμε ενωμένοι» - Επικεφαλής της «Επιτροπής 2021» η Γιάννα Αγγελοπούλου. *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/politics/1036441/tha-giortasoyme-enomenoi-epikefalis-tis-epitropis-2021-i-gianna-aggelopoyloy/>
- Πελώνη, Α. (2019α, Ιούνιος 30). Κυριάκος Μητσοτάκης στην «Κ»: Το 2021 θα

- ξανασυστήσουμε την Ελλάδα. *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/politics/1031404/kyriakos-mitsotakis-stin-k-to-2021-tha-xanasystisoyme-tin-ellada/>
- Σε «καραντίνα» η χώρα μετά τα 190 κρούσματα. (2020, Μάρτιος 13). *In.gr*. Διαθέσιμο στο <https://www.in.gr/2020/03/13/greece/se-karantina-xora-meta-ta-199-krousmata-poies-synitheies-kovontai-maxairi/>
- Το έργο και οι προτάσεις της Επιτροπής «Ελλάδα 2021». (2021, Ιανουάριος 1). *Ελλάδα 2021*. Διαθέσιμο στο <https://www.greece2021.gr/arthografia/4669-to-ergo-kai-oi-protaseis-ths-epitropis-ellada2021>
- Τριανταφύλλου, Χ. (2015). Βενιζελισμός και εθνικό παρελθόν: το έργο της Κεντρικής Επιτροπής Εκατονταετηρίδος (1928-1933). *Μνήμων*, 34, 37-66
- Φωταγωγήθηκαν 200 σημαίες στην Πλατεία Συντάγματος για την επετειακή παρέλαση. (2021, Μάρτιος 23). *Τα Νέα*. Διαθέσιμο στο <https://www.tanea.gr/2021/03/23/greece/fotagogithikan-200-simaies-stin-plateia-syntagmatos-gia-tin-epeteiaki-parelasi/>
- Χαριτάκης, Γ. (1921). *Η εκατονταετηρίς της επανάστασεως*. Αθήνα: Εστία.

Ξενόγλωσση

- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London: Verso. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1983).
- Assmann, J. (2017). *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*. (επιμ. μτφρ. Δ. Παναγιωτόπουλος) Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1992).
- Assmann, J. (1995). Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*, 65, 125-133
- Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage Publications.
- Calhoun, C. (2007). *Nations matter. Culture, history, and the cosmopolitan dream*. London: Routledge.
- Connerton, P. (1999). *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1989).
- Corrigan, P. & Sayer, D. (1985). *The Great Arch. English State Formation as*

- Cultural Revolution*. Oxford: Blackwell.
- Dean, D., Meerzon, Y., & Prynce, K. (ed.) (2015). *History, Memory, Performance*. London: Palgrave Macmillan.
- Durkheim, É. (1995). *The Elementary Forms of Religious Life*. (trans. K. Fields) New York: The Free Press. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1912).
- Eriksen, T.H., & Jenkins, R. (ed.) (2007). *Flag, Nation and Symbolism in Europe and America*. New York: Routledge.
- Geertz, C. (1980). *Negara. The Theatre State in Nineteenth-Century Bali*. New Jersey: Princeton University Press.
- Gellner, E. (1992). *Έθνη και εθνικισμός*. (μτφρ. Δ. Λαφαζάνη) Αθήνα: Αλεξάνδρεια. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1983).
- Gillis, J. R. (ed.) (1994). *Commemorations. The politics of national identity*. New Jersey: Princeton University Press.
- Greece Celebrates Centenary Of 1821 Revolution*. [αρχείο video]. (1921). Διαθέσιμο στο <https://www.britishpathe.com/video/VLVAA0U7ZNZ01UWMDHOA873YPRFW-GREECE-GREECE-CELEBRATES-CENTENARY-OF-1821-REVOLUTION/query/greece?fbclid=IwAR1wZyEMSB47VG2wsLKlcPcuNatqOezRT0Q4DjtZluDHUPIb5dx30Ms0dxk>
- Greece Honours Lord Byron*. [αρχείο video]. (1961). Διαθέσιμο στο <https://www.britishpathe.com/video/VLVA1B8HUQWPNXQV4UH131NMR6DB-GREECE-HONOURS-LORD-BYRON/query/Greece>
- Halbwachs, M. (1980). *The collective memory*. (μτφρ. F. J. Ditter, V.Y. Ditter). New York: Harper Colophon Books. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1950).
- Harvey, D. (2007). *Νεοφιλελευθερισμός. Ιστορία και παρόν*. (μτφρ. Α. Αλαβάνου) Αθήνα: Καστανιώτης. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2005).
- Hobsbawm, E. (2015). *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*. (μτφρ. Μ. Οικονομοπούλου, Α. Κάσδαγλη) Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1962).
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (επιμ.) (2004). *Η επινόηση της παράδοσης*. (μτφρ. Θ. Αθανασίου) Αθήνα: Θεμέλιο. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1983).
- Hobsbawm, E. (1994). *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*. (μτφρ. Χ. Νάντρις). Αθήνα: Καρδαμίτσας. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1990).
- McCrone, D., McPherson, G. (ed.) (2009). *National Days. Constructing and*

- Mobilizing National Identity*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- McCrone, D. (2002). *The Sociology of Nationalism. Tomorrow's Ancestors*. New York: Routledge. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1998).
- Nora, P. (ed.) (1996). *Realms of memory. The Construction of the French Past*. New York: Columbia University Press.
- Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, 26, 7-24
- Ortner, S. (1973). On Key Symbols. *American Anthropologist*, 75, 1338-1346
- Plumb, J. H. (1978). *The Death of the Past*. London: Mcmillan Press. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1969).
- Pohlsander, H. A. (2008). National Monuments and Nationalism in 19th Century Germany. Bern: Peter Lang.
- Renan, E. (1993). Τι είναι έθνος; *Ο Πολίτης*, 122, 32-38. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1882).
- Smith, A. (2014). The rites of nations. Elites, masses and the re-enactment of the “national past”. Στο R. Tsang & E. T. Woods (επιμ.), *The Cultural Politics of Nationalism and Nation-Building: Ritual and Performance in the Forging of Nations*. (σ. 21-37). New York: Routledge.
- Smith, A. (1991). *National Identity*. London: Penguin.
- Spillman, L. (1997). *Nation and commemoration. Creating national identities in the United States and Australia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, V. (1991). *The ritual process. Structure and anti-structure*. New York: Cornell University Press. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1969).